Denys Lombard

China imperială

48

Microsintege

CORINT

Redactor:
G. Moldoveanu

Tehnoredactare computerizată:
Eugen Fomino

Redesenarea hăţilor:
Petruţa Şerban

Coperta:
Walter Riess

Denys Lombard
LA CHINE IMPÉRIALE
© Presses Universitaires de France, 1967
Sixième édition, 38e mille, 1997, mai

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-394-8

DENYS LOMBARD
Fost membru al Şcolii Franceze a Extremului Orient
Director de studii
la Şcoala de Înalte Studii în Ştiinţe Sociale

CHINA IMPERIALĂ

Traducere, prefaţă şi note:
Daniela Zaharia

CORINT
Bucureşti, 2003

PREFAŢĂ

În anul 221 î.Hr., un om excepţional, un caracter din familia celor care marchează în mod decisiv istoria, a realizat lucrul pe care de două sute de ani se străduiau să îl înfăptuiască predecesorii săi: un imperiu chinez. Memoria acestui om detestat, bârfit, calomniat, admirat sau invidiat domină istoria uneia dintre cele mai longevive dintre civilizaţiile lumii, cea chineză, pentru că ideea imperială a lui Qin shi Huang di (Primul Împărat) nu a mai părăsit niciodată spiritul chinez.

Imperiul proiectat de Shi Huang di trebuia să fie infinit şi etern, limitele lui se confundau cu limitele lumii cunoscute şi cu cele ale timpului însuşi, iar generaţiile care l-ar fi urmat nu trebuiau să fie altceva decât reeditări ale propriei sale persoane. Dinastia lui nu a durat totuşi decât câţiva ani. Ideea însă, proiectul, are de acum o istorie de două milenii.

În această istorie de măreţie şi dezastre îl invităm pe cititorul român să se iniţieze prin textul sinologului Denys Lombard. În mod paradoxal, cartea pe care o prezentăm publicului nu se concentrează în primul rând asupra luxului curţii imperiale, care secole la rând stârnea uimirea neîncrezătoare a occidentalilor ce ascultau istorisirile misionarilor. Denys Lombard se apleacă asupra mecanismelor evoluţiei sociale şi, mai ales, economice care pun China în mişcare. Aici încearcă el să găsească argumente pentru a combate prejudecăţile cele mai frecvente în privinţa istoriei chineze (imuabilitatea, autarhismul,

unitatea şi continuitatea fără sincope etc.) şi pentru a pune în evidenţă dinamica acestei lumi. Economia urbană, mai ales, este analizată sugestiv, pentru că mediul urban este cel mai dinamic şi, în acelaşi timp, cel mai activ, social şi intelectual. Descrierea oraşelor Chinei, în oricare dintre epocile istoriei sale, este soluţia cea mai bună, de altfel, pentru a pune în evidenţă unul dintre paradoxurile acestei civilizaţii: bazată pe o economie rurală, China dezvoltă totuşi secole la rând un urbanism care depăşeşte cu mult prin amploare fenomenele de acest tip din spaţiul mediteranean. Dar dacă oraşul este spaţiul în care sunt create admirabilele produse spirituale şi artistice care fac deliciul Europei în epoca modernă, spaţiul rural este cel care se impune în momentele de cumpănă istorică. Productivă, dar mizeră, dominată de misticism şi atrasă de discursurile inflamatoare ale carismaticilor şefi de secte şi societăţi secrete, lumea satelor este cea care impune periodic schimbarea, şi cel puţin două dinastii imperiale pot fi considerate de origine ţărănească.

Istoria imperială a Chinei, aşa cum o prezintă Denys Lombard, este lunga istorie a asimilării şi omogenizării unei populaţii variate, care ocupă un teritoriu imens şi în continuă schimbare. Chinezi din nord, chinezi din sud, populaţii din munţi, nomazi de la frontiera nordică ajung treptat să fie asimilaţi în aceeaşi cultură, să respecte aceleaşi valori, să aibă aceleaşi interese. Acesta este poate rezultatul cel mai important al celor două milenii imperiale, pentru că, în pofida a ceea ce ne place uneori să credem, nu există un „monolit" chinez, iar unitatea pe care europenii au început să o observe în epoca modernă nu s-a aflat aici din totdeauna.

O singură dimensiune poate că nu primeşte din partea autorului acestei cărţi atenţia pe care o merită: lumea

ideilor. Literaţii descrişi de Denys Lombard sunt funcţionari şi artişti, adesea plictisiţi de viaţa cotidiană şi tentaţi să se refugieze în lumea fantastică a poveştilor. Şi totuşi, înainte de a deveni cei mai conservatori dintre chinezi, ei au fost adevăraţii revoluţionari. Din ideile lor — ale legiştilor şi ale confucianiştilor, mai ales — s-au născut instituţiile Imperiului şi în nici o altă civilizaţie premodernă puterea nu a acordat atât de mult credit filozofilor. De altfel, la începutul istoriei imperiale (în realitate, cu secole înainte ca aceasta să debuteze), mecanismele puterii fac principala temă de studiu a literaţilor. Shi Huang di însuşi, discipol al lui Han Fei zi şi înconjurat de legişti, se lasă ghidat de ideile acestei şcoli de gândire atunci când concepe o putere absolută, bazată pe control şi pe exploatarea slăbiciunilor naturii umane. Simptomatic, în momentele de criză se găsesc întotdeauna cei care să reia ideile legismului, iar în anii '30 ai secolului XX, mediile intelectuale naţionaliste chineze cunosc o modă legistă, explicată prin rolul pe care acest curent filozofico-politic l-a avut în crearea Imperiului.

Pe de altă parte, Denys Lombard ne îngăduie să descoperim o latură adesea ignorată a lumii chineze: cosmopolitismul. Nu sunt multe civilizaţiile în care să existe nu o religie oficială, ci trei, alături de care să îşi poată găsi locul orice alt sistem religios venit din afară. Europenii se mulţumesc adesea cu imaginea unei Chine ferecate în spatele Marelui Zid (despre care autorul, de altfel, abia dacă pomeneşte!), când, în realitate, acest zid nu i-a ţinut pe chinezi înăuntru şi nici pe străini în afară. Curiozitatea, pragmatismul şi toleranţa culturală sunt mai degrabă specifice acestei lumi. Orice idee nouă, chiar dacă în cele din urmă nu este acceptată, este bine primită, pentru că oferă un subiect de dezbatere; şi arareori ideile fac obiectul

persecuţiilor, pentru că împăraţii înşişi devin de cele mai multe ori protectori ai acestora, mai ales dacă este vorba de sisteme religioase deja populare.

Această Chină necunoscută şi surprinzătoare este cea pe care îl invităm pe cititor să o descopere. Lectura va fi cu atât mai plăcută cu cât autorul, deşi are de înfruntat o prodigioasă şi erudită bibliografie, atât chineză, cât şi europeană, se fereşte să îi devină victimă.

Daniela Zaharia

AVERSTISMENT

Transcrierea utilizată. Am adoptat în această lucrare transcrierea numită *pin yin*, care este, în mod oficial, în uz în Republica Populară Chineză; stabilită de către lingviştii chinezi, pentru chinezi (şi pentru a-i ajuta pe cercetători în studierea caracterelor), ea se bazează mai ales pe criterii fonetice. Cea mai mare parte a sinologilor occidentali au în prezent tendinţa de a abandona vechile sisteme de transcriere* (care încercau, în zadar, de altfel, să redea pronunţia, bazându-se pe convenţiile ortografice ale diverselor limbi europene) pentru a adopta acest sistem unic. Cititorul nu trebuie, aşadar, să se lase condiţionat de obişnuinţele sale ortografice, ci să încerce să reţină câteva echivalenţe (ca atunci când începem studierea unei limbi străine, cum sunt germana sau italiana).

Tabloul celor mai uzuale corespondenţe**:

a = *a* sau *e* (după o altă vocală)

b = *p*

c = *g*

ch = *ch* (la fel ca în *ceai*)

d = *t*

---

* Sistemul EFEO al Şcolii Franceze a Extremului Orient, pentru limba franceză, şi sistemul Walle-Galles, pentru limba engleză. Pentru limbile cu alfabet chirilic nu există un sistem oficial de transcriere a limbii chineze. (Nota traducătorului)

** Am preferat ca, în locul echivalenţelor indicate de autor pentru cititorul francez, să dăm lista celor mai uzuale corespondenţe utile pentru cititorul român. (N.tr.)

e = *e* sau *ă* (în poziţie finală, după o consoană, sau dacă este urmat de un *n* sau un *r*)
f = *f*
g = *k*
i = *i* sau *î* (dacă este precedat de *z, zh, c, ch, s, sh*)
j = *ţi*
k = *c*
l = *l*
m = *m*
n = *n*
o = *o* sau *u* (după grupul *-ng*)
p = *ph*
q = *ţzi*
r = *j*
s = *s*
sh = *ş*
t = *th*
u = *u* sau *ü* (după *j, q, x, y*)
w = *u*
x(i) = *si*
y = *i*
z = *dz*
zh = *dj*

În unele cazuri, am notat după cuvântul în *pin yin* vechea transcriere franceză, cu scopul de a facilita apropierile*; de exemplu: Ci Xi (Ts'eu Hsi).

* În traducerea română am păstrat acest mod de transcriere pentru a-i ajuta pe cititori să identifice mai uşor numele personajelor astfel indicate, dat fiind faptul că alte lucrări apărute în România au continuat să utilizeze sistemul EFEO. (N.tr.).

Numele chineze. În mediile „onorabile", orice chinez avea cel puţin două nume: 1. un nume de familie (*xing*), compus dintr-un singur caracter (Liu, Wang, Li, Zhu), rareori din două (Si ma, Zhu ge)*; 2. un nume personal (*ming*), cuprinzând unul sau două caractere, care urmează întotdeauna numelui de familie. Convenţia cere să fie utilizate majuscule la începutul lui *xing* şi la începutul lui *ming*; de exemplu: Liu Bei, Liu Zong yuan; Si ma Qian, Si ma Xiang ru.

* Autorul utilizează, în general, transcrieri monosilabice, ceea ce corespunde structurii fundamentale a limbii chineze, în care cuvintele sunt compuse dintr-o singură silabă. Cititorii vor putea observa în alte lucrări faptul că unii autori preferă să unească două sau trei silabe, dând astfel impresia că transcriu cuvinte plurisilabice. Această tendinţă, mai ales în cazul numelor proprii, are drept scop o mai bună compatibilitate cu sistemul lingvistic european. În aceste ultime cazuri, însă, este vorba de construcţii cu un caracter mai degrabă artificial, care nu corespund în mod fundamental caracterului monosilabic al chinezei, mai ales în forma sa clasică (deşi în limba modernă apar tot mai frecvent). (N.tr.)

INTRODUCERE

O istorie lungă de douăzeci şi două de secole va fi reconstituită succint în paginile ce urmează. Ea începe cu fondarea Imperiului chinez (în 221 î.Hr.) şi se opreşte în ajunul căderii acestuia (Revoluţia din 1911). Înainte de a ne începe studiul, nu este lipsit de utilitate să spunem câteva cuvinte despre modul în care această istorie a fost scrisă şi rescrisă, de-a lungul secolelor, atât de către istoricii chinezi, cât şi de către cei străini, precum şi să explicăm în ce etapă a „sinologiei" ne aflăm acum.

I. China şi istoricii

În China, după cum ştim, istoria a început devreme; în epoca în care se constituie Imperiul, în secolul al III-lea î.Hr., această istorie este deja veche de peste un mileniu. Dar până în acel moment ea nu se fondează decât pe cronologii aride, pe tradiţii livreşti sau pe cercetările arheologice*. Începând din secolul al III-lea î.Hr., sursele îşi schimbă natura; de acum înainte avem de-a face cu anale redactate de către istorici, adesea critici şi întotdeauna conştienţi de misiunea lor. Împăraţii ajung foarte repede să fie personal interesaţi de redactarea acestor istorii şi

* În privinţa judecării surselor epocii pre-imperiale, autorul se dovedeşte aici neobişnuit de rigid. În realitate, perioada secolelor VIII–V î.Hr. (Epoca Primăverii şi Toamnei) şi cea a secolelor V–III î.Hr. (Perioada Statelor Combatante) reprezintă o epocă foarte prolifică în plan intelectual şi în privinţa redactării unor texte de factură variată.

desemnează comisii de specialişti însărcinate să elaboreze ceea ce numim „analele oficiale". În timpul fiecărei domnii sunt înregistrate faptele şi gesturile suveranului, precum şi toate evenimentele sau incidentele considerate ca fiind marcante; în felul acesta se constituie „însemnările veridice" (*shi lu*) ce vor servi la redactarea istoriei oficiale, care, în principiu, nu era realizată decât de către dinastia următoare.

Astfel*, deţinem „două zeci şi patru de istorii" (*er shi si shi*), dintre care prima este *Memorii Istorice,* scrisă de istoricul Si ma Qian (Sseu-ma Ts'ien) (o istorie de la origini până la dinastia Han, secolul al II-lea î.Hr.), iar ultima este *Istoria dinastiei Ming*, redactată în timpul ultimei dinastii, Qing (Ts'ing)[1]. Toate urmează un plan comparabil, ale cărui direcţii majore sunt uşor de descifrat. Încep cu analele principale (*ben ji*), care sunt

---

Aceasta este epoca în care se formează principalele curente de gândire care domină lumea chineză — confucianismul, daoismul, legismul, moismul etc. — şi tot aceasta este epoca în care sunt redactate textele lor fundamentale (aşa cum este cazul, de exemplu, cu cea mai mare parte a „canoanelor" confucianiste"). În privinţa textelor cu un caracter istoriografic, nu trebuie uitate *Chun Qiu* („Cronica Primăverii-Toamnei") şi *Lu shi chun qiu* („Cronica Primăverii-Toamnei Maestrului Lu"). Este adevărat, pe de altă parte, că variantele originale ale acestor scrieri s-au pierdut ca urmare a decretului de ardere a cărţilor din 213 î.Hr., iar forma în care au ajuns la noi se datorează unor reconstituiri făcute în epoca Han. (N.tr.)

* Deoarece în ediţia originală, în imba franceză, a acestei lucrări anumite paragrafe şi subcapitole sunt culese cu un corp de literă mai mic, versiunea de faţă, în limba română, menţine acest procedeu de diferenţiere a textelor. (Nota editurii)

[1] În timpul Republicii, o echipă de istorici s-a servit de „Însemnările veridice" ale dinastiei Qing pentru a redacta o *Scurtă istorie a dinastiei Qing* (*Qing shi gao*), a cărei concepţie rămâne fidelă celei a Analelor oficiale. (Notele autorului sunt numerotate pe fiecare pagină şi nu sunt însoţite de o menţiune specială).

relatări ale domniilor succesive ale dinastiei, urmează tabelele *(biao)*, care sunt liste ale marilor demnitari şi ale funcţionarilor superiori, tratatele (*zhi*), care prezintă, sub formă de dizertaţii separate, probleme de economie, ritual, organizare militară etc., şi, în sfârşit, monografiile (*zhuan*), biografii ale unor personaje celebre, care s-au distins la curtea dinastiei, sau chiar şi unele note despre ţări străine. Aceste anale oficiale constituie o sursă extrem de preţioasă, chiar dacă sunt, cel mai adesea, „orientate" (cu scopul de a glorifica dinastia actuală sau de a-i justifica rolul conducător).

Acestei istorii oficiale i s-au alăturat destul de curând o întreagă serie de istorii paralele, redactate, mai ales începând din secolul al XI-lea, de către particulari, eruditi izolaţi, îndemnaţi numai de propriul lor interes pentru trecut, ale căror lucrări permit completarea şi reconsiderarea celor ce ne sunt relatate în anale. Totuşi, oficială sau privată, istoria rămâne apanajul unui grup social limitat, cel al funcţionarilor literaţi. Fie că scriu la curte, sub autoritatea împăratului, sau pe cont propriu, în solitudinea unei provincii sau în tristeţea unui exil, cu toţii nu văd decât un singur aspect al lucrurilor, iar operele lor nu reflectă decât preocupările mediului căruia îi aparţin. Zone întregi ale societăţii scapă în felul acesta analizelor şi riscă, prin urmare, să ne scape şi nouă; eunucii, rivalii lor la curte, ne sunt prezentaţi ca nişte rebeli; negustorii din oraşe sunt rareori evocaţi; ţăranii nu sunt amintiţi decât atunci când bandele lor înarmate pun în pericol ordinea socială.

O altă caracteristică a acestei istorii tradiţionale: ea rămâne în mod decisiv legată de scris. Raritatea vestigiilor arhitectonice în China, datorată utilizării unor materiale perisabile, precum şi dezvoltarea precoce a unei scrieri originale*, apoi a

* Cele mai vechi monumente de scriere chineză datează din secolul al XVI-lea î.Hr. Este vorba de inscripţii pe oase de animale sau pe carapace de broască ţestoasă, utilizate în ritualuri divinatorii, prin care regii din dinastia Shang cereau îndrumare din partea spiritelor strămoşilor. Scrierea a evoluat, dar este în mod cert utilizată fără întrerupere începând din epoca Shang şi nu şi-a schimbat caracterul logografic (un caracter transcrie un întreg cuvânt). (N.tr.)

imprimeriei*, au făcut ca documentul scris, şi mai ales documentul imprimat, să fie mult timp considerat singurul document posibil[1].

Dar istoria Chinei nu este numai opera chinezilor. Japonezii s-au arătat foarte repede interesaţi de istoria acestui vecin, de la care împrumutaseră multe, la fel ca şi europenii, pasionaţi de studierea unui stat de a cărui organizare şi imensitate erau intrigaţi. Începând de la sfârşitul secolului al XVII-lea, lucrări de „vulgarizare" apăreau deja în Occident[2], pentru a face cunoscute marelui public informaţiile pe care primii misionari reuşiseră să le adune. A urmat, în secolul al XVIII-lea, momentul bine cunoscut[3] al entuziasmului filozofilor „sinofili"; China era folosită drept exemplu, dar atunci când îi era studiat trecutul, lucrul acesta se făcea în general prin apelul la istoricii chinezi. La sfârşitul secolului, P. de Mailla

* Tehnicile de imprimare au cunoscut mai multe etape în China: utilizarea sigiliilor (din jad, metal sau lemn) care reproduceau două sau trei caractere (încă din epoca Han), realizarea stampelor prin imprimarea conţinutului unei stele de piatră (sec. VI), xilogravura (sec. VIII) şi, în sfârşit, tiparul care folosea caractere mobile din lemn (sec. XI) şi, mai târziu, din metal (sec. XIV). Toate aceste tehnici ar fi fost însă inutile în absenţa altor două invenţii de importanţă majoră: hârtia şi tuşul (probabil sec. III î.Hr., deşi există opinii conform cărora datează dintr-o antichitate chiar mai profundă). (N.tr.)

[1] Analize excelente ale metodei istoriografice chineze tradiţionale se află reunite în *Historians in China and Japon*, editată de W.G. Beasley şi E.G. Pulleyblank, Oxford, 1961.

[2] Să menţionăm, de exemplu, *China illustrata* de P. Kircher, apărută în 1667 şi foarte curând tradusă în olandeză, iar apoi în franceză; *Novissima sinica* de Leibniz, publicată în 1697.

[3] Vezi în această privinţă Etiemble, *L'Orient philosophique au XVIIIe siècle*, curs prezentat la Sorbona, 1956–1959, CDU (litografiat).

coordona traducerea în limba franceză a uneia dintre istoriile paralele despre care vorbeam mai sus[1].

După bulversările provocate de Revoluţie şi de Imperiu*, europenii s-au întors din nou către China, dar cu preocupări mai ambiţioase; China rezistă intenţiilor mercantile, ca urmare va avea o presă proastă. „Sinomania" secolului precedent cedează locul unui exotism condescendent, hrănit de bibelouri falsificate, aduse de negustori sau soldaţi. Totuşi, ştiinţa trecutului progresează în Occident, ceea ce face să apară ideea de a aplica la textele chineze tehnici riguroase de analiză filologică, tehnici care îşi dovediseră utilitatea în studiile latine sau biblice. În acest context ia naştere sinologia, care înseamnă aplicarea la domeniul chinez a metodelor puse la punct de către istoricii trecutului occidental; astfel apar studiile şi traducerile lui Stanislas Julien şi Edouard Chavannes[2]. Câteva cercetări arheologice permit deja descoperirea unui trecut uitat (situl neolitic de la An yang, în He nan). Trebuie să remarcăm, cu toate acestea, că una dintre tendinţele acestei sinologii este aceea de a se refugia în studiul trecutului antic, în defavoarea secolelor mai recente; Imperiul Tang (sec. VII–IX) cunoaşte o certă popularitate, în timp ce epoca Ming (sec. XIV–XVII) este menţionată doar în treacăt.

În cursul ultimelor două decenii, condiţiile s-au schimbat mult. În contact cu Occidentul, istoricii chinezi au început

---

[1] R.P. de Mailla, *Histoire générale de la Chine (traduite du Ts'eutche t'ong-kien kang-mou)*, Paris, 1777–1785.

[2] Trebuie să evocăm aici, după sinologia franceză, care a avut un rol de pionierat, şcolile sinologice germană, engleză, rusă şi americană. O istorie a acestor şcoli de sinologie ar permite o mai bună înţelegere a ideii pe care Occidentul a avut-o şi o are încă cu privire la China.

* Este vorba despre Revoluţia Franceză şi despre epoca lui Napoleon I. (N.tr.)

să-şi reconsidere propria istorie* şi adoptarea unei interpretări marxiste i-a determinat pe unii dintre ei să facă mai mult loc problemelor ţărănimii şi mişcărilor ţărăneşti, precum şi rolului deţinut de „minorităţile naţionale", adică de populaţiile ne-chineze ale Imperiului (mongoli, tibetani, uiguri etc.). Pe de altă parte, dezvoltarea economică a Republicii Populare Chineze a impus realizarea a numeroase fundaţii şi terasamente, care au condus la descoperirea unor situri arheologice antice; săpăturile s-au multiplicat într-un ritm accelerat, oferind un material considerabil, a cărui interpretare permite repunerea în discuţie a datelor istoriei tradiţionale.

Conjunctura este nouă şi în Occident, unde realizările Chinei Populare au creat un nou val de curiozitate şi unde fulgerătoarele progrese ale ştiinţelor umane au oferit noi metode de studiu, dintre care unele, cum sunt sociologia sau lingvistica, încep să fie aplicate în China. Ele permit eliminarea anumitor erori care persistă şi ne arată sub ce unghi nou poate fi înţeleasă istoria Chinei.

II. Spaţiul chinez

Nimeni nu s-ar gândi în Occident să realizeze o istorie generală a Europei dintr-o anumită epocă fără ca aceasta să se sprijine pe un mare număr de studii parţiale privind istoria particulară a unor ţări, a unor regiuni sau a unor oraşe. Suntem constrânşi, totuşi, să adoptăm un demers de acest fel dacă vrem să ne asumăm riscul realizării unei sinteze privitoare la istoria Chinei. Ne lipsesc, într-adevăr, studiile regionale cele mai elementare. Nu pentru că sursele

* Autorul are în vedere situaţia din anii când şi-a elaborat lucrarea şi a apărut prima ei ediţie. (N.tr.)

ar fi absente, deoarece chinezii au fost întrutotul conştienţi de diversitatea geografică şi ne-au lăsat peste 4.000 de monografii locale (sau *fang zhi*)[1]; ci pentru că, impresionaţi de unitatea politică şi de aparenta omogenitate a culturii sale, cei mai mulţi europeni au dorit să considere China ca pe un întreg, fără să se preocupe de istoriile particulare ale regiunilor care o compun. Dacă distingeau mai multe Indii, nu vroiau să vadă decât o singură Chină.

Nu trebuie totuşi să pierdem din vedere extrema diversitate a spaţiului chinez, nici diferenţele uneori considerabile care opun între ele provincii la fel de vaste şi de populate ca şi statele europene[2]. Chiar dacă chinezii au reuşit să stabilească mai timpuriu şi mai bine decât alţii o reţea de comunicaţii suficient de densă pentru a permite elaborarea unei culturi comune, trebuie să păstrăm conştiinţa importanţei pe care o are distanţa şi a rolului deţinut de regionalisme. Întreaga istorie începe aici printr-o geografie[3]. Trebuie mai întâi să reamintim opoziţia clasică între China Fluviului Galben (sau Huang he/

---

[1] Vezi, în această privinţă, Y. Hervouet, *Catalogue des monographies locales chinoises dans les bibliothèques d'Europe*, Mouton, 1957.

[2] În 1957, provincia Sichuan („bazinul roşu", pe cursul superior al lui Yang zi) avea 72.160.000 de locuitori pe 569.000 km²; Xin jiang (vechiul Turkestan chinez) 5.640.000 locuitori pe 1.646.800 km²; Shan dong (peninsula estică) 54.030.000 locuitori pe 153.300 km². Să reamintim faptul că, în acelaşi timp, Franţa are 551.000 km² şi 55 de milioane de locuitori.

[3] Pentru o schiţă de geografie istorică, vezi Grousset, Auboyer şi Buhot, *L'Asie orientale des origines au XVe siècle*, Paris, PUF, 1941, p. 139–154, capitolul intitulat: „Geografia Chinei şi istoria"; vezi, de asemenea, şi lucrarea sugestivă a lui Chi Ch'ai-ting, *Key economic areas in Chinese history, as revealed in the development of public works for water control*, Londra, 1936.

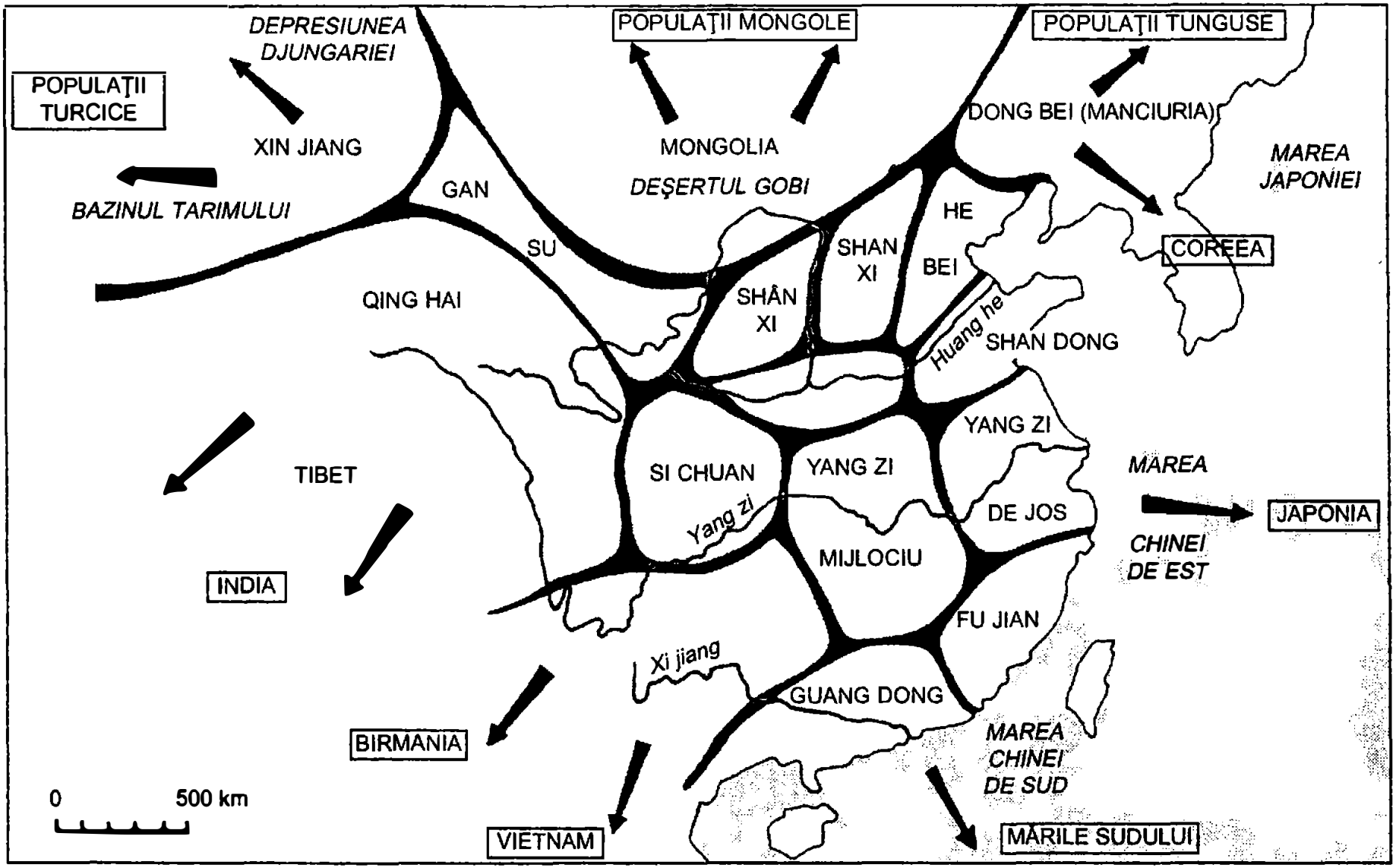

Fig. 1. Spaţiul chinez

Houang-ho) şi cea a lui Yang zi/ Yang-tseu (numit „Fluviul Albastru" de către europeni), între China secetoasă din nord, unde grâul este cereala esenţială, pâinea şi pastele constituind baza alimentaţiei, şi China mai umedă din sud, unde orezăriile inundate se regăsesc în orice peisaj. Dar trebuie să mergem dincolo de această primă dihotomie prea schematică şi să coborâm în mai multe detalii (vezi harta din pagina alăturată).

În nord, cinci regiuni de importanţă majoră, articulate în jurul lui Huang he la est, platourile de loes din Shân xi (Chen-si) şi masivul Shan xi (Chan-si) („Vestul muntos"), având, la sud, o axă est-vest formată din valea râului Wei şi cursul mijlociu al lui Huang he; la est, marea câmpie a Chinei de Nord, He bei („Nordul Fluviului"), unde se află capitala Beijing (Pekin), şi masivul muntos Shan dong („Estul muntos"), care avansează până la mare ca o peninsulă. În sud, trei regiuni articulate în jurul fluviului Yang zi: la vest, „bazinul roşu" din Si chuan; în centru, regiunea colinară (provinciile Jiang xi şi Hu nan), la est, câmpia cursului inferior al lui Yang zi, cu altitudine joasă şi străbătută de numeroase canale (provinciile An hui, Jiang su şi Zhe jiang/Tchö-kiang); se adaugă două regiuni marginale: bazinul lui Xi jiang (provincia Guang dong, zona din jurul Cantonului) şi masivul muntos de pe coastă, Fu jian. Pretutindeni, diversitatea umană este aproape la fel de mare ca şi diversitatea mediului; dacă nu am lua în considerare decât harta lingvistică actuală, care nu este decât o amintire a complexităţii de altă dată, trebuie să distingem între regiunile nordice şi centrale (inclusiv Si chuan), unde se vorbeşte dialectul mandarin aproape pretutindeni, şi regiunile sudice (Guang dong, Fu jian), unde dialectele locale îşi conservă încă vitalitatea.

Spaţiul chinez nu este omogen; nu este nici izolat. Trebuie să renunţăm la imaginea unei Chine rupte de restul lumii, care, până la „deschidere" (războiul opiumului

din 1840), ar fi trăit întoarsă asupra ei înseşi, ca un vas închis. Este nevoie să insistăm aici asupra noţiunii de „periferie", regiuni marginale, regiuni de frontieră, dar în acelaşi timp zone de trecere şi de contact.

Asupra acestor periferii, civilizaţia chineză şi-a făcut simţită influenţa un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, dar, chiar dacă cele mai multe fac în prezent parte din teritoriul chinez, asimilarea nu a mers la fel de departe ca în cazul provinciilor centrale. Să subliniem caracterul bivalent al termenului nostru de „chinez", care ne serveşte la desemnarea a două realităţi distincte: persoana care trăieşte în China (*Zhong guo ren*), pe de o parte, şi persoana care aparţine etniei majoritare, Han (*Han zu ren*), pe de altă parte. Periferiile sunt încă, în bună măsură, populate de aceste populaţii „non-Han", care şi-au conservat culturile proprii şi limbile, uneori chiar şi scrierea[1].

De-a lungul timpului, populaţia Han a făcut multe împrumuturi de la acestea, iar civilizaţia chineză, care s-a format în contact cu ele, le datorează mult. Prin intermediul lor, a intrat în relaţie cu civilizaţii mai îndepărtate, precum cele ale Indiei şi Islamului. Este bine să reamintim principalele zone în care aceste schimburi s-au produs. În nord-est, Manciuria (acum cuprinsă în China sub numele de Dong bei), zonă de contact cu populaţiile tunguse (între care manciurienii reprezintă o ramură), şi mai departe, cu Japonia şi Coreea; în nord, o regiune de stepă şi deşert (Gobi, Ordos), zonă de contact cu mongolii; în vest, depresiunea Djungariei, punct de contact cu Siberia şi ruşii; depresiunea râului Tarim (desemnată pe hărţi şi drept Turkestanul chinez sau Xin jiang), mărginită la nord şi la sud de un lanţ de oaze prin care trecea drumul mătăsii, puncte de

[1] Republica Populară Chineză incude aproximativ cincizeci de minorităţi, între care cele mai importante sunt Zhuang (în jur de 8 milioane), Hui (aproximativ 4 milioane), uigurii (în jur de 4 milioane), Yi (3 milioane), tibetanii (2.770.000 locuitori), Miao (2.680.000 locuitori), mongolii (1.640.000 locuitori).

contact cu budismul şi Islamul, cu India şi Iranul[1]; în sfârşit, platoul înalt al Tibetului, zonă de contact cu India[2]; în sud-vest, regiunea carstică a Yun nan-ului, a Gui zhou-ului şi a Guang xi-ului, bogată în minorităţi etnice, zonă de contact cu Birmania şi Indochina[3]. La aceste variate rute de acces şi de posibile influenţe trebuie să le adăugăm, desigur, pe cele maritime, căi de schimb cu Japonia, Asia de Sud-Est, Oceanul Indian, Africa şi, în sfârşit, Europa.

III. Ritmul chinez

Cele două zeci şi două de secole de istorie la care ne vom referi aici formează, într-un sens, o anumită unitate; din punct de vedere instituţional, în orice caz, pentru că Imperiul, apărut, după cum am arătat, în 221 î.Hr., a dispărut definitiv în 1911. Nu trebuie totuşi să credem că între aceste două date, a căror semnificaţie rămâne de altfel relativă, China a fost statică.

Trebuie să abandonăm ideea unei Chine eterne, a cărei imobilitate nu a fost punctată decât de o succesiune periodică de dinastii de acelaşi tip. Expresia, „China imperială" nu trebuie să ne facă să uităm că, de-a lungul secolelor, nu a existat un unic imperiu, ci o juxtapunere de principate rivale, iar de la un secol de unitate la altul, centrul de gravitate şi limitele geografice ale acestui imperiu au putut suporta schimbări considerabile.

---

[1] Pentru un studiu referitor la aceste drumuri nordice, vezi O. Lattimore, *Studies in frontier history, collected papers, 1928–1958*, Mouton, 1962.

[2] Cf. R.A. Stein, *La civilisation tibétaine*, Paris, Dunod, 1962.

[3] Pentru o informare cu privire la aceste culturi din sud-vest, vezi W. Eberhard, *Lokalkulturen im alten China*, Teil 2: *Die Lokalkulturen des Südens und Ostens*, Beijing, 1942.

Din secolul I î.Hr. şi până la începutul secolului al XX-lea, Europa a cunoscut, de asemenea, transformarea unui imperiu, născut la Roma, transferat la Bizanţ, recreat în Occident de către Carol cel Mare, apoi de către Otto, şi în Rusia de către ţari. Dacă ne oprim rareori asupra ideii de „Europă imperială", lucrul acesta se datorează faptului că Imperiul kaiserului ne pare prea diferit de cel al Cezarilor şi pentru că astfel de comparaţii ne par prea schematice şi superficiale. Or, există, dacă le înţelegem bine, diferenţe de o amploare comparabilă care separă Imperiul Han de cel al dinastiei Qing. Este mai bine, aşadar, să nu ne lăsăm antrenaţi de ritmul înşelător al dinastiilor, care, în ultimă instanţă, ne informează mai ales cu privire la cadrele intelectuale ale istoricilor oficiali şi la mediul căruia aceştia îi aparţineau. Dacă încercăm să articulăm istoria Chinei, este preferabil, fără îndoială, să ne bazăm pe fenomene mai semnificative, precum, de exemplu, fluctuaţiile spaţiului chinez sau diversele momente de creştere demografică.

Nu există o Chină eternă şi nici o Chină autonomă. Am văzut că, prin intermediul regiunilor periferice, contactele cu restul Eurasiei au fost aproape întotdeauna posibile; pe căi maritime sau terestre, China a putut înregistra efectele conjuncturii mondiale. Este probabil ca studierea sincronică a diverselor regiuni ale Asiei să permită mai bine evidenţierea legăturilor strânse din istoria lor. Vom semnala încă de pe acum patru fenomene de o amploare generală, care marchează evoluţia Chinei în acelaşi timp cu cea a întregii lumi antice: marile invazii (sec. III–VI), expansiunea Islamului (sec. VII–X)[1], formarea Imperiului mongol (sec. XIII–XIV), expansiunea europeană (sec. XVI–XIX). Aşadar, trebuie să înţelegem China nu ca pe „un caz aberant al istoriei mondiale", ci ca pe o civilizaţie evoluând după un ritm care, deşi original, a fost întotdeauna în relaţie cu cel al altora.

[1] Trebuie să subliniem şi importanţa lentei „indienizări" a Asiei de Sud-Est (sec. III–XIII), care, prin difuziunea budismului, a marcat, de asemenea, China.

În acest studiu, am încercat să insistăm asupra factorilor geografici (raportul de forţe dintre diverse regiuni, transferurile de centre de greutate economică şi culturală) şi, fără a mai ţine cont de succesiunea dinastică, să punem în evidenţă anumite fenomene „de lungă durată", care ar putea justifica o nouă „periodizare" Dar cum nu putem face abstracţie de evenimente decât o dată ce ele sunt cunoscute, cel puţin în linii generale, includem aici un tablou al cronologiei clasice*.

* Conform istoriografiei tradiţionale chineze, epoca Regatelor Combatante (sau a Statelor Combatante) —, epocă cu care începe „tabelul cronologic" din pagina 26 — urmează perioadei Primăvara-Toamna (sec. VIII–V î.Hr.), ambele fiind considerate sub-perioade ale epocii Zhou de Est. Dinastia Zhou, a cărei istorie începe în secolul al XI-lea (cu epoca Zhou de Vest), este cea de-a doua mare epocă regală din istoria Chinei, după Shang (sec. XVI–XI î.Hr.). Tradiţia consemnează şi existenţa unei dinastii numită Xia, care ar fi precedat epoca Shang, dar care nu este confirmată prin date istorice concrete. (N.tr.)

TABEL CRONOLOGIC

453–221 î.Hr. Regatele Combatante

221–206 î.Hr. Dinastia Qin (Ts'in)

206 î.Hr.–8 d.Hr. Dinastia Han de Vest

9–23 Uzurparea lui Wang Mang

23–220 Dinastia Han de Est

220–280 Cele trei regate (Wei, Wu şi Shu)

280–316 Dinastia Jin (Tsin) de Vest

316–580 Dinastiile de Sud şi de Nord
(epoca celor şase dinastii)

581–618 Dinastia Sui (Souei)

618–907 Dinastia Tang (T'ang)

907–960 Cinci dinastii

960–1278 Dinastia Song

1279–1368 Dinastia Yuan (mongolă)

1368–1644 Dinastia Ming

1644–1911 Dinastia Qing (Ts'ing)
(manciuriană)

1911 Republica

300 200 100 1 100 200 300 400 500 600 700 800 900 1000 1100 1200 1300 1400 1500 1600 1700 1800 1900

ELABORAREA UNUI NUCLEU

A P E L U L LA PERIFERIE

UN TIMP AL UNIFICĂRII

NORD CONTRA SUD

STABILIZAREA ŞI OMOGENIZAREA SPAŢIULUI CHINEZ

Capitolul I

ELABORAREA UNUI NUCLEU (secolele II î.Hr.–II d.Hr.)

Începând din secolul al V-lea î.Hr., teritoriul chinez, care corespundea în epocă, în linii mari, cu zona provinciilor riverane Fluviului Galben, a cunoscut transformări economice şi sociale foarte profunde[1]. Pădurea se retrăgea în faţa defrişărilor, tehnica topirii fierului permitea utilizarea unui utilaj solid, marile lucrări colective de irigaţie se multiplicau, schimbând vechile tehnici agricole; populaţia era în creştere, pământurile cultivate ajungeau să se învecineze la graniţele principatelor, schimburile se intensificau şi diverse monede metalice îşi făcuseră apariţia; state de un tip nou se formau şi luptau între ele pentru hegemonie*; conştiente de aceste transformări, mai multe grupuri de filozofi şi de politicieni (confucianişti, daoişti, legişti)** re-aduceau în discuţie raporturile dintre individ, societate şi stat.

---

[1] Pentru studierea acestor transformări şi a curentelor de idei care le-au acompaniat, vezi J. Gernet, *La Chine ancienne*, PUF, 1964, şi mai ales capitolul V, referitor la „Formarea statelor militare" Perioada care începe la mijlocul secolului al V-lea şi se încheie la începutul Imperiului este în mod tradiţional denumită „perioada Regatelor Combatante"

* Cele şapte regate între care s-a jucat episodul final al acestei competiţii, încheiată cu întemeierea Imperiului, sunt rezultatul secolelor de lupte pentru putere şi al regrupărilor de forţe care caracterizează viaţa politică şi militară chineză în perioadele Primăvara-Toamna şi Statele Combatante. (N.tr.)

** Confucianiştii, sau *Ru jia*, grupează cel mai mare număr de literaţi chinezi chiar şi în această epocă de debut a istoriei imperiale. Ei sunt ataşaţi ideilor şi conceptelor formulate de Confucius/Kong Fu zi,

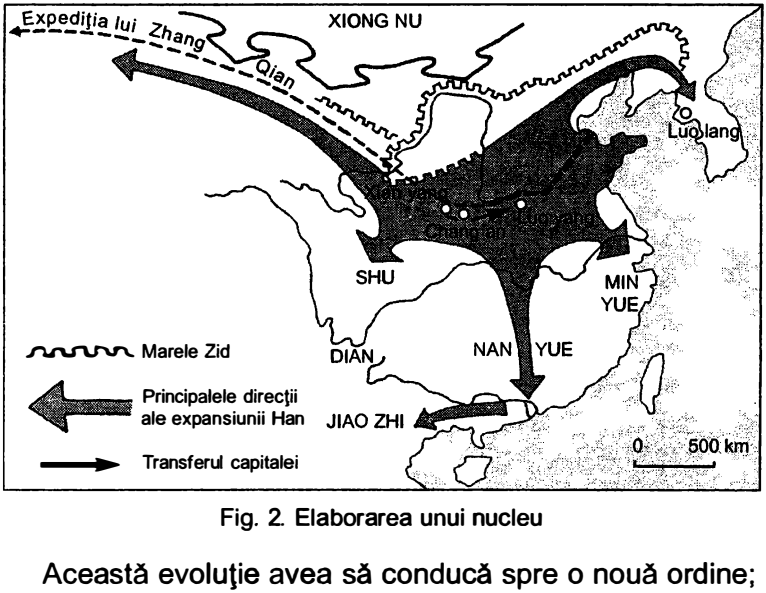

Fig. 2. Elaborarea unui nucleu

Această evoluţie avea să conducă spre o nouă ordine; în 221 î.Hr., principele statului occidental Qin (actuala provincie Shan xi) reuşeşte să unifice sub autoritatea sa aproape întregul teritoriu chinez şi îşi asumă pentru prima oară titlul de „Huang di", pe care îl traducem prin

întemeietorul acestei şcoli de gândire, în secolul al V-lea î.Hr. O dată cu epoca Han, şcoala confucianistă domină aparatul de stat şi oferă o doctrină oficială acestei dinastii. În perioada care precede Imperiul şi în epoca primei dinastii imperiale, confucianiştii sunt însă în rivalitate cu alte şcoli de gândire. Legiştii, sau *Fa jia*, pragmatici şi preocupaţi de administrarea puterii, au avut succes mai ales în regatul Qin şi astfel au ajuns să joace rolul principal în elaborarea instituţiilor şi ideologiei primei epoci imperiale. Daoiştii s-au apropiat mai puţin de sfera puterii, dar influenţa lor este foarte importantă în mediile populare. Alături de aceste trei mari curente de gândire pot fi enumerate şi altele (Şcoala numelor, moismul, şcoala yin-yang etc.), epoca Statelor Combatante fiind foarte fertilă din punct de vedere intelectual, ceea ce i-a şi atras denumirea de „epoca celor 100 de şcoli". (N.tr.)

„împărat". Din acest moment va fi numit Qin shi Huang di (Ts'in-che Houang-ti), „Primul împărat Qin" Dinastia pe care el o inaugura a fost scurtă, dar ordinea pe care a instituit-o a servit drept exemplu succesorilor săi.

I. Legile lui Qin shi Huang di

1. Proiectul unui spaţiu unificat. Prinţul din Qin a început prin a anexa teritoriile vecine de pe cursul mijlociu şi inferior al Fluviului Galben, statele Zhao, Wei şi Han (actualele provincii Shan xi şi He nan), regatul central Chu (între Huang he şi râul Huai), apoi Qi (în Shan dong). Atunci când această primă unificare a fost realizată, el a organizat campanii în zone mai îndepărtate, în regiuni considerate încă barbare. La nord-est, a ajuns până în Coreea; în nord, s-a lovit de Xiong nu, populaţii nomade care erau pe cale să organizeze o puternică confederaţie[1]; el îi va opri pe Fluviul Galben şi, pentru a preveni o invazie, a început construirea faimosului Mare Zid, pornind de la fragmente de fortificaţii mai vechi, marcând astfel pentru mai multe secole limita nordică a Imperiului; către sud, el trimite patru armate care ajung până la mare, în apropierea actualului oraş Canton, şi continuă să avanseze până în nordul actual al Vietnamului. În felul acesta este marcat, încă de la origini, cadrul în care China istorică se va dezvolta încetul cu încetul.

Spaţiul astfel delimitat era extrem de divers. Pentru a realiza omogenizarea sa, Qin shi Huang di a suprimat toate fiefurile, toate principatele locale şi a creat, pentru a le înlocui, treizeci şi şase de *jun* sau prefecturi, cu structuri identice. El a organizat o reţea de drumuri, care porneau din noua capitală, Xin yang (aproape de actualul Xi an). A uniformizat greutăţile şi măsurile, moneda, caracterele scrierii. Respingerea particularismelor şi

[1] Xiong nu (Hiong-nu) erau, fără îndoială, proto-turci; o ipoteză îi asociază cu hunii, care vor interveni mult mai târziu în istoria Occidentului (451, înfrângerea lui Attila pe Câmpiile catalaunice).

preocuparea pentru unitate sunt caracteristici pe care le vom regăsi şi la cei ce vor veni după el[1].

2. O nouă ordine socială. Qin shi Huang di datora o bună parte din succesul său reformelor radicale adoptate de către predecesorii săi, cât şi de către consilierii legişti ai acestora, în statul Qin. O dată ajuns stăpân al Imperiului, el a continuat să acorde încredere aceleiaşi şcoli de gândire, care dorea instaurarea unei puteri centrale absolute, precum şi a unui cod penal sever şi a unui sistem de legi aplicabile tuturor (de unde şi numele de şcoală „legistă"). Împăratul a căutat mai întâi să înlăture vechea nobilime; le-a confiscat armele, le-a distrus fortificaţiile şi nu a ezitat să deporteze pe unii dintre ei (120.000 de familii sunt transferate în Shan xi). El a dorit, de asemenea, să ţină sub control „intelectualii" care, până atunci, formaseră o mare parte din clientela seniorială, mereu gata să critice sau să contrazică. Cărţile clasice, care exprimau gândirea vechii aristocraţii, au fost condamnate la ardere (213 î.Hr.) şi nu au fost păstrate decât cărţile „utile" (medicină, agricultură, divinaţie)*; literaţii confucianişti au fost hărţuiţi şi supravegheaţi; câteva sute dintre ei au fost ucişi.

Prioritatea este deţinută de producţia agricolă, iar ţăranul-soldat, supus corvezilor şi conscripţiei, personaj apărut treptat în statele din perioada precedentă, devine acum elementul fundamental. Familiile ţărăneşti sunt împărţite în grupuri, responsabile colectiv**; un cod sever, plin de pedepse crude, face recalcitranţii să se teamă de pedeapsă. Negustorii şi

[1] Această primă unificare a teritoriului chinez este, cu siguranţă, un moment esenţial în istoria Lumii Vechi; va fi comparată cu alte fenomene de acest tip, mult mai timpurii: Imperiul lui Alexandru, învingătorul lui Darius în 333 î.Hr., unificarea Indiei de Nord de către Chandragupta, în jur de 320 î.Hr.

* Cărţile distruse aveau să fie reconstituite, din memorie, în epoca Han. (N.tr.)

** Răspunderea colectivă viza nu numai plata taxelor, realizarea corvezilor şi participarea la armată, ci a devenit şi un principiu al legii:

artizanii profită într-un fel de centralizare şi unificare, dar statul se teme de aceşti întreprinzători privaţi şi caută să păstreze pentru el cele mai mari beneficii; 200.000 de familii de negustori au fost deportate în actualele provincii Si chuan şi He nan. Utilizarea paşaportului a devenit obligatorie, iar identitatea călătorilor era verificată, seara, în hanuri.

O astfel de ordine era prea nouă pentru a nu suscita vii împotriviri şi, o dată ce Qin shi Huang di a dispărut, a fost violent atacată (revoltele din timpul domniei fiului şi succesorului său, Er Huang di, „al doilea împărat"). Totuşi, unele din principiile sale au supravieţuit mult timp (ostilitatea cu privire la nobilime, neîncrederea în negustori etc.) şi idealul său autocratic a rămas prezent în spiritul succesorilor săi, chiar dacă aceştia au fost obligaţi să-i tempereze rigorile.

3. Ideea de Imperiu. Titlul de *Huang di* (însemnând, tradus cuvânt cu cuvânt, „Suveran August"), pe care principele din Qin şi l-a atribuit în 221 î.Hr., şi prin care, după el, au fost desemnaţi toţi împăraţii până în 1911, îşi avea originea într-o tradiţie antică, conform căreia China avusese, la începuturile existenţei sale, trei *Huang* („Auguşti") şi apoi cinci *Di* („Suverani"). Prin mai multe elemente, noua concepţie de Imperiu era ataşată de trecut şi împrumuta multe din vechea regalitate Zhou[1]: alegerea

membrii familiei şi chiar ai întregului grup puteau deveni responsabili în faţa legii de crima săvârşită de unul dintre membri. Acesta este unul dintre cele trei principii ale aşa-numitului „trinom legist", care mai include spionajul şi delaţiunea şi care reprezintă unul dintre pilonii puterii imperiale a lui Qin shi Huang di. Delaţiunea pare să fi ajuns la cote impresionante în ultimii ani ai domniei sale, ceea ce poate explica felul în care, în numai trei ani, au putut fi distruse toate exemplarele cărţilor clasice care se aflau în Imperiu. (N.tr.)

[1] De la mijlocul celui de-al doilea mileniu, diversele ţări chineze recunoşteau primatul religios al unui clan particular, Shang, apoi a celui denumit Zhou; cf. J. Gernet, *La Chine anticienne*, p. 33. Zhou, la fel ca şi Han mai târziu, îşi aveau capitala în apropiere de Xi an, apoi în apropiere de Luo Yang.

unei culori, a unui număr şi a unui element cunoscut ca fiind favorabil dinastiei (pentru Qin, acestea au fost negrul, şase şi apa); existenţa secretă, la adăpostul palatului; călătoria în cele patru direcţii cardinale; construcţia unui vast mormânt subteran destinat să primească corpul suveranului după moartea sa[1]; în fine, şi mai presus de toate, principiul dinastic.

Dar, în acelaşi timp, elemente noi, inspirate de concepţiile legiste, sunt introduse. Funcţia regală nu mai este numai religioasă; suveranul joacă o autoritate efectivă şi doreşte să îşi etaleze puterea. El pune să se construiască la Xian yang un palat grandios (palatul „A fang gong"), unde pot locui 10.000 de persoane şi unde sunt reconstituite palatele princiare ale regatelor cucerite; atunci când se exprimă, foloseşte pentru a se auto-desemna un pronume special: *zhen*, „Noi"; atunci când îşi deleagă autoritatea unuia dintre funcţionarii săi, lucrul acesta se face prin intermediul *fu*, al insignei formate din două jumătăţi potrivite perfect; una dintre ele era oferită celui care îşi primea misiunea, cealaltă era păstrată în cancelarie, pentru control.

Opera lui Qin shi Huang di a fost atât de importantă, încât, pentru mulţi dintre străini, ţara pe care a unit-o va rămâne inseparabilă de persoana sa. Există bune motive pentru a crede că numele de China nu este decât o alterare a numelui său: Qin (Ts'in).

[1] Se pot vedea încă, la nord de Xi an, mai mulţi tumuli care sunt atribuiţi dinastiei Zhou, iar la vest, în apropiere de Xian yang, marele mormânt al lui Qin shi Huang di; conform lui Si ma Qian, i-a fost amenajat un palat subteran, cu reprezentarea unui microcosmos (canale de mercur reprezentând fluviile şi marea) şi cu maşini destinate să-i prindă în capcană pe eventualii profanatori. O întreagă armată de teracotă a fost descoperită în 1974. În afara celor patru mii de soldaţi, cu înălţime de 1,80 m., în mormânt au mai fost descoperite atelaje de bronz, armament etc. Nucleul mormântului, care se presupune că ar conţine corpul împăratului, nu a fost încă deschis.

II. Consolidarea în jurul văii Fluviului Galben

Moartea lui Qin shi Huang di (210 î.Hr.) a fost urmată de câţiva ani de lupte interne, în timpul cărora s-ar fi putut crede că vechea fărâmiţare politică va reapărea. Totuşi, în 206 î.Hr., un om nou, originar din actualul Jiang su, Liu Bang, proprietarul unor importante domenii agricole, dar fără trecut, a reuşit să îşi impună autoritatea asupra rivalilor şi a fondat noua dinastie, Han[1].

Înflorirea agriculturii. Din punct de vedere agricol, epoca Han poate fi considerată ca o prelungire a perioadei precedente. Transformările profunde care, din secolul al V-lea până în cel de-al II-lea î.Hr., au afectat societatea chineză, până în punctul în care au transformat-o complet, au continuat să se petreacă. Tehnica topirii fierului, care, atestată încă din jur de 500 î.Hr., se răspândise treptat în cursul secolelor al IV-lea şi al III-lea î.Hr., nu devine comună decât o dată cu epoca Han. Vom cita aici exemplul sitului Tie sheng gou (în apropiere de Gong xian, în actualul He nan), unde săpăturile au permis, în 1958, dezvelirea amplasamentelor a şaptesprezece cuptoare, cu lingouri de fontă cu 33% carbon şi zgură, atestând cu precizie faptul că deja era utilizat cărbunele drept combustibil. Acest sit a putut fi datat în secolul al II-lea î.Hr. Au fost descoperite în jur de şaizeci de ateliere similare, în He nan, Shan dong, Jiang su. Securea şi brăzdarul de fier permit atacarea eficientă a pădurii şi însămânţarea la adâncime; putem înţelege cu uşurinţă ce revoluţie au antrenat ele în regiunile unde cultura pe terenuri defrişate prin foc (încă practicată în

[1] Istoricii oficiali disting dinastia Han de Vest (sau de Apus), care domneşte din 206 î.Hr. până în 8 d.Hr., şi dinastia Han de Est, (sau de Răsărit), care domneşte între 25 şi 220 (dar începând din 180 numai nominal).

zilele noastre de unele etnii din munţii Asiei de Sud-Est) era încă singura utilizată. Credem că ele au antrenat dezvoltarea proprietăţii private; înarmat cu unelte solide, ţăranul putea pune în valoare pământul pe cont propriu, fără a se preocupa de constrângerile colective pe care terenurile arse le făceau necesare altă dată.

O altă transformare importantă: multiplicarea lucrărilor de îndiguire, de irigaţie, de canalizare. Cursul Fluviului Galben a făcut obiectul atenţiei speciale a împăraţilor care se preocupă de acoperirea breşelor care cauzau funeştele inundaţii[1]. Să menţionăm alte câteva ameliorări tehnice: asolamentul ogor cu ogor (*dai tian*), utilizarea unei maşini de însămânţat, adoptarea progresivă a morii de apă[2].

Toate acestea făceau posibile ameliorarea randamentului agricol şi creşterea recoltelor şi permiteau un important progres demografic. Conform unui recensământ din anul 2 d.Hr.,[3] populaţia imperiului era de peste 57 de milioane de persoane. Să precizăm faptul că această cifră nu ţine cont de numeroasele regiuni, muntoase sau marginale, care scapă încă controlului centrului. În special bazinul Si chuan şi câmpia inferioară a fluviului Yang zi includeau un număr de regiuni în care populaţia a crescut.

---

[1] Capitolul 29 din *Memoriile istorice* ale lui Si ma Qian, în întregime consacrat Fluviului Galben şi canalelor, menţionează punerea în operă a patru mari proiecte destinate să permită irigarea unor suprafeţe mai mari, precum şi transportului cerealelor pe canale în direcţia capitalei, Chang an/Tch'ang-ngan (sec. II î.Hr.).

[2] Se păstrează încă fragmente ale unei lucrări de agronomie, redactată de Fan Shen zhi, în sec. I î.Hr. Găsim aici menţiuni legate de tehnici savante, precum tratarea grânelor cu excrementele viermilor de mătase, bogate în carbonat de calciu; cf. Shih Sheng han, *On „Fan Shengchih shu"*, Beijing, Science press, 1959.

[3] Cf. H. Beielenstein, „The Census of China", în *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquitues,* nr. 19, Stockholm, 1947, p. 135.

Înflorirea artizanatului şi a comerţului. Stimulată de nevoile curţii şi de cele ale unei populaţii sporite, producţia artizanală a crescut în proporţii importante. Multe dintre ateliere depindeau direct de palatul imperial, dar existau, de asemenea, unele şi în reşedinţele notabililor, iar multe erau gerate de negustori-antreprenori. Se lucra mătasea la Lin zi (în Shan dong), la Xiang yi (actualul Sui yang, în He nan) şi în capitală, în Chang an (în Shan xi). Astfel de ateliere, la Lin zi, foloseau mii de lucrători. Eşantioane de ţesături din mătase au fost găsite în morminte Xiong nu, unde clima uscată le-a conservat culorile originale. Producţia de lacuri era foarte dezvoltată: „Pentru a face o ceaşcă — spune un text — este nevoie de o sută de lucrători, pentru a face un paravan, este nevoie de peste o mie." Alături de aceste produse de lux, trebuie să menţionăm metalurgia fierului şi exploatarea salinelor, care puteau căpăta dimensiuni aproape industriale*.

Pe de altă parte, negustorii ştiau să profite de dispariţia frontierelor interioare şi de unificarea monedei. „Ţările din interiorul mărilor au fost unificate", scrie istoricul Si ma Qian, la începutul secolului I î.Hr.; „au fost deschise trecătorile şi pasurile; au fost ridicate interdicţiile care închideau munţii şi iazurile. Iată de ce, negustorii bogaţi şi marii comercianţi au început să parcurgă întregul Imperiu. Nu exista nici un obiect de schimb care să nu funcţioneze oriunde; fiecare obţinea ceea ce îşi dorea." Anumiţi

* Nu trebuie uitată o altă industrie a cărei importanţă creşte şi care, în epoca Han, devine monopol imperial: producţia de statuete funerare din ceramică. O dată cu primul împărat fusese abandonat ritul funerar care presupunea sacrificii umane, împăratul însuşi alegând să utilizeze statui în locul tradiţionalelor victime. În epoca Han, statuetele ceramice au devenit nelipsite în inventarul funerar, iar monopolul imperial asupra atelierelor de producţie aducea venituri impresionante palatului. (N.tr.)

negustori reuşesc să adune averi colosale. Să luăm drept exemplu familia Zhuo, una dintre cele pe care Qin shi Huand di le deportase în Si chuan; ea s-a îmbogăţit prin prelucrarea fierului şi prin comerţul cu aborigenii din sud; în jur de 100 î.Hr., şeful familiei deţinea 800 de sclavi, câmpuri cultivate, heleştee pentru pescuit şi parcuri de vânătoare, „ca un aristocrat"; când fiica sa s-a căsătorit cu poetul Si ma Xiang ru, a primit o zestre de o sută de sclavi şi un milion de monede (ceea ce ar însemna aproximativ 72 kg de aur)[1].

Supravieţuirea forţelor centrifuge. Aceste transformări economice nu s-au produs fără să modifice profund societatea şi a trebuit ca toate elementele acestei societăţi să accepte ordinea imperială. Puterea centrală a dinastiei Han a fost obligată să elimine numeroase obstacole şi, pentru început, pe cel reprezentat de regionalisme. Teritoriul chinez reprezenta, până nu demult, o sumă de unităţi distincte, autonome, ataşate tradiţiilor lor, cutumelor, dialectului local. Autocratismul lui Qin shi Huang di nu a reuşit să şteargă totul în câteva decenii; la moartea sa, acestea au reapărut şi, în toată perioada Han, au continuat să se manifeste (iredentismul anticului regat Chu, care, până în secolul al III-lea î.Hr., fusese unul dintre cele mai puternice state; rivalitatea dintre regiunile învecinate Shan xi şi He nan).

Aceste tendinţe separatiste erau exploatate în primul rând de către vechea nobilime, împotriva căreia fusese construit Imperiul; împăraţii Han au fost uneori obligaţi să facă compromisuri şi să-i accepte, cel puţin temporar, pe

[1] Cf. Y. Hervouet, *Un poète de cour sous les Han, Sseu-ma Siang-jou*, Paris, PUF, 1964, p. 47.

membrii acestei oligarhii (reconstituirea unor principate; atribuirea unor titluri onorifice, între care şi cel de *wang*, „rege"). Dar, pe termen lung, pericolul venea din altă direcţie; de la marii proprietari funciari, „oameni noi", care, la origine, favorizaseră afirmarea dinastiei Han, dar care nu doreau să se supună unei puteri centrale prea puternice. Or, dacă vechea nobilime era în declin, această nouă clasă reprezenta, dimpotrivă, o forţă în plină expansiune. De-a lungul întregii perioade, dar mai ales în timpul primelor două secole ale erei noastre, marile domenii nu au făcut decât să crească în număr şi în suprafaţă[1]. Pe pământurile sale, adesea foarte îndepărtate de capitală, noul proprietar avea tendinţa de a se comporta ca un stăpân absolut şi nu sunt rare situaţiile în care îi înarma pe ţărani pentru a se opune ordinelor împăratului.

Ultima opoziţie, în fine, dar nu cea mai puţin însemnată, era cea a maselor de ţărani. Suntem puţin informaţi asupra condiţiilor lor de viaţă, dar putem crede că acestea rămâneau precare; atunci când deveneau prea proaste, ţăranii îşi părăseau satele, se grupau în bande mai mult sau mai puţin organizate şi se răzvrăteau sub conducerea şefilor lor. Uneori, ei formau comunităţi disciplinate şi ierarhizate* şi căutau în credinţele populare (mai ales daoiste) elementele unei ideologii proprii care

[1] S-a păstrat un text foarte interesant din secolul al II-lea, care relatează, lună cu lună, activităţile unui astfel de mare domeniu; este vorba de *Si min yue ling*, editat de Shi Shen han (Beijing, 1965).

* Exemplul cel mai celebru pe care îl putem cita este acela al societăţii secrete numită „Sprâncenele roşii", constituită în Shan dong în secolul I al erei noastre, şi care l-a înlăturat de la putere pe generalul uzurpator Wang Mang, în anul 23. Una dintre cele trei facţiuni ale sectei s-a aliat, de altfel, chiar cu unul dintre marii proprietari funciari despre care se vorbeşte mai sus, membru al clanului Liu, care a fost proclamat împărat (fără ca istoria oficială să-i recunoască, însă, titlul). (N.tr.)

să-l stimuleze în luptă*. Împăraţii Han, după Qin[1], s-au confruntat în mai multe ocazii cu astfel de răscoale, şi una dintre acestea este cea care, în cele din urmă, a pus capăt dinastiei lor (în secolul al II-lea).

1. Ordinea în epoca primilor împăraţi Han[2]. Primii împăraţi Han au urmat, în linii generale, o politică de liniştire; au fost obligaţi să restabilească parţial senioriile antice, dar au reuşit să înăbuşe revoltele provocare de către noii „regi"; ei au încercat să provoace o întoarcere la agricultură (necesară după opt ani de război civil), reducând taxele şi corvezile. În această epocă, de asemenea, a fost redactat Codul Han, care, îmbogăţit ulterior prin jurisprudenţă, a ajuns să includă, în jurul anului 200, 26.272 de paragrafe şi mai mult de 17 milioane de caractere[3].

Apoi a venit rândul împăratului Wu di, care, prin personalitatea sa şi prin durata domniei (54 de ani, din 140 până în 87 î.Hr.), domină întreaga perioadă. Cu scopul de a elimina definitiv puterea aristocraţiei, el a încercat să introducă în

---

* Secta „Turbanele galbene", responsabilă de răscoala din 184, la care autorul se va referi într-una din paginile următoare, este una dintre cele care apelează la doctrina daoistă, fiind cunoscută şi ca *Tai ping dao*, „Marea pace" Culoarea galbenă pe care o arborau indica dorinţa de a provoca sfârşitul dinastiei Han (reprezentată în sistemul celor cinci elemente prin culoarea roşu, care în această logică urma să fie înlocuită de galben). În Shang dong, „Turbanele galbene" puteau mobiliza o armată de 6.000, până la 10.000 de persoane. (N.tr.)

[1] Istoricii chinezi din anii 1960 aveau tendinţa de a insista în mod special asupra ridicării ţăranilor din An hui, care, în 209, s-au revoltat sub conducerea lui Chan Sheng şi Wu Guang; ei vedeau în aceasta „prima răscoală ţărănească" din istoria Chinei.

[2] Epocă numită „Han de Vest", — pe lângă Han anterioară (sau occidentală) — datorită faptului că oraşul-capitală, Chang an (actualul Xi an), se afla în partea de vest a imperiului.

[3] Cf. A.F.P. Hulsewé, *Remnants of Han Law*, vol. I: *Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dinasty*, Leiden, 1955.

rândurile acesteia pe unii dintre membrii familiei sale, a plasat pe lângă seniori „consilieri" fideli puterii sale, apoi a instaurat (în 127) sistemul de apanaje care a avut drept efect divizarea teritoriilor acestora pentru câteva generaţii. A încercat, în acelaşi timp, să întărească puterea centrală şi să recruteze o echipă de funcţionari pe care să poată conta; a publicat un edict prin care invita fiecare regiune să desemneze omul cel mai virtuos pe care îl avea, apoi, în 134 î.Hr., a organizat primul examen oficial. Textele clasice, condamnate de Qin shi Huang di, au fost reabilitate, iar candidaţii trebuiau să studieze principiile şi morala confucianistă care se degaja din acestea.

Împăratul Wu di a vegheat, de asemenea, la stimularea creşterii economice; a pus să fie săpat un canal paralel cu râul Wei, care unea capitala Chang an cu Fluviul Galben. Totuşi, cuceririle făcute în Asia Centrală au costat scump şi, în curând, se va ajunge la o gravă problemă financiară; se va încerca atunci acoperirea deficitului mai ales printr-o serie de expediente[1]: în 123, crearea unei nobilimi venale (pentru care rangul cel mai înalt costa 370.000 de piese de aur, ceea ce reprezintă o greutate de aproximativ 19 kg de aur); în 119, reformează moneda, devalorizând-o, creează un monopol asupra fierului şi sării*, instaurează un impozit mobiliar care lovea în veniturile negustorilor, obligaţi de acum înainte să îşi declare profiturile[2]. În pofida acestor măsuri, tezaurul nu putea fi echilibrat într-o manieră durabilă şi autoritatea centrală era afectată. Marii proprietari au profitat pentru a-şi întări poziţia şi pentru a

[1] Politica economică a împăratului Wu di este expusă în capitolul 30 al „*Memoriilor istorice*" ale lui Si ma Qian, intitulat „Tratat asupra balanţei comerciale"

[2] Si ma Qian ne vorbeşte şi de o bizară „monedă de piele" (*pi bi*), făcută din pielea unui cerb alb pe care împăratul îl avea în parc; „toţi nobilii erau obligaţi să îşi ofere cadoul pe o bucată din această piele şi, pentru a o putea obţine, trebuiau plătite patru sute de mii de piese", (ceea ce ar echivala cu aproximativ 20 kg de aur).

* Revenind în felul acesta la una dintre măsurile economice pe care le adoptase şi Qin shi Huang di. (N.tr.)

sustrage de sub controlul statului o cantitate tot mai mare de pământuri şi de ţărani liberi.

2. Eşecul reformelor lui Wang Mang. În anul 9 al erei noastre, unul dintre marii demnitari ai Curţii, Wang Mang, a uzurpat puterea şi a creat o nouă dinastie, pe care a numit-o „Xin" (Cea Nouă). În timpul efemerei sale domnii (9–23 d.Hr.), el a încercat să aplice mai multe reforme[1], vizând, se pare, să încetinească, pe de o parte, pauperizarea populaţiei rurale (interdicţia de vânzare a pământurilor şi a sclavilor) şi, pe de altă parte, întărirea puterii centrale (controlul pieţelor şi al preţurilor, schimbarea frecventă a monedei)[2]. Aceste tentative au rămas fără efect; proprietarii provinciali au continuat să îşi lărgească domeniile, iar marii negustori au confiscat în folosul lor controlul comerţului. Reluarea războiului la frontiera de nord a pus în dificultate reformatorul şi partida sa, iar înmulţirea revoltelor ţărăneşti a pus în cele din urmă capăt dinastiei. Populaţia capitalei a invadat palatul, iar Wang Mang a fost decapitat[3].

3. Decăderea sub dinastia Han de Est. Timp de mai mulţi ani, imperiul a cunoscut o situaţie dificilă; toate regiunile riverane Fluviului Galben au fost afectate de răscoala ţărănească; armatele „Munţilor verzi", venite de la sud de râul Huai, şi cele ale „Sprâncenelor roşii", din Shan dong, s-au îndreptat spre Chang

[1] Reformele lui Wang Mang au dat maştere unor interpretări contradictorii. W. Eberhard vede aici opera unui „pseudo-socialist"; Fan Wen lan, la fel ca majoritatea istoricilor chinezi contemporani, îl prezintă pe Wang Mang ca pe campionul unei părţi a clasei conducătoare, îngrijorată de slăbirea puterii şi dornică să pareze pericolul răscoalelor ţărăneşti prin reforme.

[2] El a folosit douăzeci şi opt de tipuri monetare (din aur, argint, cupru, precum şi din carapace de ţestoasă şi scoici); acest fenomen este încă puţin explicat: tentativă de a răspunde unei nevoi sporite de numerar? Sau simplă măsură de înlăturare a monedelor false?

[3] Craniul său a fost păstrat timp de două secole în vistieria imperială, ca trofeu.

an, pe care l-au ocupat de mai multe ori (în 23 şi 25). Proprietarii funciari nu vor întârzia să reacţioneze şi, graţie armatelor private, au reuşit să preia controlul. Ei au impus pe tron un membru al familiei Liu, care dorea să restaureze dinastia creată de către strămoşul său, Liu Bang, şi astfel a fost inaugurată epoca Han de Răsărit (Hou Han). Schimbare remarcabilă, el a decis să nu îşi instaleze capitala la Chang an, ci în est, la Luo yang (de unde şi o altă denumire a dinastiei „Han orientală").

Liu şi succesorii săi au încercat, la rândul, lor să remedieze chestiunea pământului şi să împiedice formarea marilor domenii care subminau încetul cu încetul autoritatea centrală. În 35, sunt luate o serie de măsuri favorabile şerbilor; în 39, este cerută înregistrarea proprietăţilor, cu scopul ca puterea să poată controla regimul funciar. Nimic nu a putut face ca procesul să continue în întreaga perioadă. În paralel, puterea imperială slăbeşte; ultimii ani (150–220) — în timpul cărora împăraţii Han nu domnesc decât nominal — sunt marcaţi la curte de intrigi sumbre şi de rivalităţi adesea sângeroase între funcţionarii literaţi şi facţiunile de eunuci (în 167, exilarea unui grup de literaţi; 189, asasinarea a mai mult de două sute de eunuci)[1]. Centrul de gravitate părăsise deja capitala şi se dispersase în provincii.

Problema agrară nu şi-a găsit soluţia şi în 184 izbucneşte o nouă răscoală ţărănească, considerabilă prin amploare şi durată, cunoscută ca răscoala „Turbanelor galbene" (*Huang jin*). Două regiuni sunt în primul rând afectate, estul (He bei, He nan, Shan dong) şi nordul provinciei Si chuan. Răsculaţii se organizează în comunităţi semi-religioase, puternic inspirate de daoism[2]. Şefii „Turbanelor galbene" din est şi-au repartizat fidelii în treizeci şi şase de circumscripţii, iar în fruntea fiecăreia dintre

[1] Cu privire la criza de la sfârşitul secolului al II-lea, cf. E. Balasz, „La crise sociale et la philosophie politique à la fin des Han", în *T'oung Pao*, vol. XXXIX, 1949.

[2] Cf. H. Maspero, „Essai sur le Taoisme aux premiers siècles de l'ère chrétienne", în *Le Taoisme*, Publicaţiile Muzeului Guimet, Paris, 1950, p. 71–122.

ele au plasat câte un adept numit *fang* (termen tradus de H. Maspero prin „magician"). Administraţia era religioasă, iar crimele erau considerate păcate; cei mai buni, bărbaţi şi femei, primeu titluri onorifice; în zilele solstiţiilor şi ale echinocţiilor aveau loc mari serbări colective, în timpul cărora fidelii făceau confesiuni publice şi primeau talismane vindecătoare. Numărul „Turbanelor galbene" a fost evaluat la 360.000 de indivizi; în faţa acestei bruşte explozii, unitatea imperială, de mult timp precară, se va prăbuşi definitiv. Timp de patru secole, a fost inexistentă.

III. Prima extindere a spaţiului chinez

Îndepărtatele cuceriri făcute de Qin shi Huang di, chiar dacă anticipau în mod uimitor ceea ce urma să fie China într-o zi, nu au avut decât efecte imediate efemere. Primii împăraţi Han domneau asupra unui spaţiu relativ restrâns, care nu depăşea decât cu puţin limitele vechiului teritoriu chinez din epoca Regatelor Combatante. La nord şi nord-vest, stepa şi marginile Asiei Centrale rămâneau sub controlul confederaţiilor nomade, între care cea mai importantă era cea a Xiong nu; la sud, regiunile cuprinse între Yang zi şi coastă erau împărţite între numeroase principate, considerate autonome. În vreme ce regele din Chang sha (în actuala provincie Hu nan) făcea act de supunere, principatele din Min yue (actuala Fu jian), din Nan yue (acum Guang dong), din Dian (estul actualului Yun nan) au rămas practic independente. Fiecare dintre aceste domenii geografice avea dialectele sale, cultele şi tradiţiile sale.

În timpul împăratului Wu di, proiectele de cucerire au fost reluate cu mai multă vigoare; armata a fost reorganizată (este formată cavaleria, datorită contactului cu popoarele nomade, iar necesitatea de a procura cai creşte); funcţionarii şi curtenii, partizani ai păcii, au fost

reduşi la tăcere; în fine, în 138 î.Hr., Zhang Qian a primit misiunea de a face o expediţie de recunoaştere în Asia Centrală. Acesta s-a întors doisprezece ani mai târziu, cu preţioase informaţii despre Xiong nu, despre populaţiile indo-europene din oazele Tarimului, Yue zhi, instalaţi în Fergana, şi, într-o manieră mai generală, asupra condiţiilor comerţului cu India şi Iran[1]. Astfel de revelaţii erau menite să stimuleze ambiţiile negustorilor şi ale anumitor generali chinezi.

La frontiera de nord-vest, lupta a fost lungă şi grea, iar tema soldatului de departe, care, despărţit de ai săi, luptă ani de-a rândul contra nevăzuţilor Xiong nu, revine constant în poezia Han[2]. În 121, apoi în 119 î.Hr., trupele chineze au obţinut victorii strălucite[3], după care a venit o periodă nefavorabilă; armatele lui Li Ling, apoi cele ale lui Li Guang li au suferit pierderi grele (în 99, apoi în 90 î.Hr.). Totuşi, drumul prin depresiunea Tarim era deschis şi negustorii Han au intrat în contact cu cei din oaze şi cu Fergana (regatul Tai yuan), de unde îşi procurau celebrii cai („cu sudoare de sânge") necesari pentru remontă. Pe aici, traversând imperiului part, s-au legat schimburile cu

---

[1] El a recunoscut în Sogdiana stofe şi obiecte din bambus venite din Yun nan prin India, ceea ce i-a revelat posibilitatea utilizării unei rute sudice către Occident.

[2] Cf. numeroase poeme Han, traduse în *Anthologie de la poésie chinoise classique*, alcătuită sub direcţia lui P. Demieville (Paris, Gallimard, 1962) şi, mai ales, cea de la p. 92, care începe astfel:

„La cincisprezece ani am început armata;
Abia acum, la optzeci, mă întorc..." (N.a.)

Vezi şi, în limba română, *Trepte de jad. Antologie de poezie chineză clasică shi*, trad. Florentina Vişan, Ed. Univers, 1990. (N.tr.)

[3] Aceste victorii au fost datorate mai ales generalului Huo Qu bing; în faţa tumulului acestui mare strateg (în Shan xi) se poate încă vedea efigia unui cal din piatră, păşind peste un Xiong nu căzut la pământ.

Orientul roman; timp de câteva decenii, „drumul mătăsii" a cunoscut o perioadă activă. Sub Han de Est, se încearcă noi expediţii împotriva Xiong nu (campaniile victorioase ale lui Ban Chao, în 76-87), dar presiunea nomazilor a devenit din ce în ce mai puternică; profitând de rivalităţile care îi divizau adesea, chinezii au permis unor hoarde să se instaleze la frontieră; aici, acestea s-au sedentarizat şi s-au aculturat încetul cu încetul. Este aproape timpul în care le vom vedea intrând mai adânc în Imperiu; începând din secolul al II-lea, „barbarii" veniţi din Asia Centrală nu au încetat să intervină în istoria Chinei.

La nord-est, împăratul Wu di a anexat micul principat coreean Lou lang, fondat în 194, de către un aventurier chinez; influenţa Han s-a făcut simţită în această regiune până când s-a precizat, la începutul secolului al II-lea, pericolul Xian bei; atunci, Imperiul intră, de asemenea, în defensivă.

Spre sud, expansiunea a fost mai uşoară. S-a făcut pe un teren foarte diferit: populaţii sedentare, mai apropiate de chinezii de pe Fluviul Galben, legate de aceştia prin schimburi mai vechi. Cucerirea regatului Nan yue (în jurul oraşului Canton) a fost încheiată în 111 î.Hr. Întregul sud a fost organizat în prefecturi, inclusiv actualul Vietnam de Nord, care va rămâne dependent de China până în secolul al X-lea. Mai importantă, fără îndoială, decât aceste cuceriri a fost lenta sinizare (sau „hanizare") care le-a acompaniat şi le-a urmat; negustorii, colonii din nord îi urmau pe soldaţii care, ei înşişi, se stabileau adesea în regiunile cucerite. Utilizarea uneltelor de fier s-a răspândit la sud de Yang zi[1] şi, treptat, populaţiile autohtone, cel

[1] Interdicţia de a exporta unelte de fier în zona din sud, promulgată temporar în timpul împărătesei Lu, a provocat o importantă revoltă în aceste regiuni (183 î.Hr.).

puţin cele din regiunile joase, au evoluat după principiile pe care funcţionarii Han au fost însărcinaţi să le impună[1]. Altă consecinţă a acestei expansiuni sudice: chinezii intră în contact cu marea care conducea spre Oceanul Indian; în 166, un negustor din „Da qin", ceea ce ar putea însemna Orientul roman, care se pretindea trimis de „An dun" (Marc Aureliu Antonin?) a sosit în China pe cale maritimă.

Astfel se preciza natura periferiei nucleului chinez primar; în nord, rezistenţă şi reacţie; în sud, permeabilitate şi osmoză.

IV. Fundamentele unei noi culturi

Aceste transformări economice şi sociale, aceste expediţii în regiuni îndepărtate, care revelau noi orizonturi până atunci ignorate[2], nu puteau decât să antreneze o transformare a mentalităţilor şi a esteticii. Din acest punct de vedere, epoca Han este una a iniţiativelor; fapt totuşi important, centrele culturale rămân în nord; sudul, care se sinizează lent, nu a putut încă atinge acelaşi nivel de dezvoltare.

1. Curtea împăratului şi cele ale principilor. Marea noutate a fost aici formarea unei curţi imperiale care încerca într-o oarecare măsură să centralizeze cultura,

[1] Cunoaştem, de exemplu, faptul că poetul Si ma Xiang ru şi istoricul Si ma Qian au fost însărcinaţi cu misiuni administrative, în regiunile de sud-vest.

[2] În secolul I al erei noastre, budismul îşi face apariţia în China; conform tradiţiei, primul templu a fost ridicat la Luo yang, chiar în locul în care s-a oprit calul care transporta primele texte sacre. O altă dovadă a contactelor la distanţe lungi: foarte numeroasele oglinzi de metal şlefuit, de factură chineză, care au fost descoperite în Asia Centrală.

aşa cum centralizase administraţia. Seniorii epocii Regatelor Combatante aveau în jurul lor o clientelă de filozofi şi de artişti; împăratul, devenit stăpân unic, trebuia să grupeze talentele în capitala sa şi să facă din această capitală un centru de iradiere culturală.

La Chang an (actualul Xi an, în Shan xi) s-a ridicat primul palat Han; nu ne-a rămas din păcate decât foarte puţin din el şi ne aflăm în imposibilitatea de a reprezenta cu exactitate cadrul acestei curţi. Cunoaştem mai bine măsurile luate de către împăratul Wu di pentru a-i crea prestigiul şi pentru a reuni o pleiadă de persoane calificate. El a reformat calendarul, care a făcut din împărat un etalon al timpului[1]; el organiza ritualul noului sacrificiu pentru care mergea, în compania suitei sale, să îl ofere forţelor naturii pe vârful muntelui Tai shan (în Shan dong), considerat de mult timp sacru.[2] În 110 î.Hr. el a înfiinţat un Birou al muzicii (Yue fu), însărcinat cu adunarea cântecelor populare din toate regiunile Imperiului[3]. Tot timpul domniei lui, Wu di s-a aflat în căutarea oamenilor de valoare, fie ei şi „apăruţi de

---

[1] Anul, care înainte începea cu a zecea lună, va începe de acum înainte cu prima lună de primăvară. A fost instalat în paralel un sistem de ere dinastice (*nian hao*), care trebuia să se perpetueze până la sfârşitul Imperiului; un nume specific era dat unei perioade mai lungi sau mai scurte, iar anii erau deosebiţi prin referirea la acea perioadă; astfel, era Yuan ting corespunde anilor 116–111 î.Hr., iar anul „al treilea al perioadei Yuan ting" corespunde anului 118 î.Hr. Era ales un nou *nian hao* la fiecare început de domnie sau, în cursul domniei, dacă se producea un eveniment extraordinar.

[2] Pentru detalii referitoare la ritualul acestor sacrificii, cf. E. Chavannes, *Le T'ai Chan, essai de monographie d'un culte chinois*, Paris, Leroux, 1910, p. 3–43; sacrificiul *feng* se adresa cerului, iar sacrificiul *shan* pământului; şi unul şi celălalt erau încă celebrate în timpul dinastiei Song (sec. XI).

[3] Această instituţie va da mai târziu numele unui nou gen de poezie, *yue fu*.

nicăieri"; a recrutat prin examen literaţi şi politicieni şi a atras poeţii (precum Si ma Xang ru[1]) şi savanţii. Îi plăcea, de asemenea, să se înconjoare de alchimişti şi de maeştri daoişti, care îi promiteau descoperirea elixirului nemuririi[2].

Curtea lui Wu di rămâne cea mai celebră şi mai bine cunoscută, dar, după el, succesorii săi, în egală măsură preocupaţi de prestigiul lor, au căutat să reunească o clientelă comparabilă. Wang Mang, de exemplu, era anturat de un grup de consilieri daoişti, ale căror lucrări sunt, conform lui J. Needham, de un mare interes pentru studiul ştiinţelor la chinezi. O dată ce Chang an a fost abandonat de către curte, un nou centru cultural s-a format la Luo yang. Abia în 29 a fost fondat Marele Colegiu (Tai xue) care avea să adune până la 30.000 de studenţi (avea 1.800 de camere, repartizate în 240 de pavilioane); la Luo yang se afla, de asemenea, o magnifică bibliotecă; atunci când ultimul împărat Han a dorit să o ia cu el în momentul în care a decis să fugă, i-au trebuit nu mai puţin de 7.000 de care pentru a o transporta.

Să menţionăm, de asemenea, câteva centre anexe, curţi ale principilor locali, care, cel puţin la început, puteau rivaliza cu fastul din Chang an: curtea regelui din Wu, a regelui din Liang şi, mai ales, cea din Huai nan (în actuala provincie An hui), unde, în secolul al II-lea î.Hr., un membru al familiei imperiale, Liu An, adunase un mic grup de scriitori care au redactat, sub conducerea sa, o culegere de anecdote şi de reflexii, care îi poartă numele (*Huai nan zi*, „*Maestrul din Huai nan*").

---

[1] Acesta s-a ilustrat într-un stil poetic încă puţin practicat, *fu*, cf. Y. Hervouet, *Un poet de cour sous les Han, Sseu ma Siang jou*, Paris, PUF, 1964.

[2] Persoana împăratului Wu di va rămâne o figură marcantă în tradiţia daoistă; cf. K.M. Schipper, *L'empereur Wou des Han dans la légende taoiste*, EFEO, Paris, 1965.

2. Formarea grupului literaţilor. În textele care datează din epoca Regatelor Combatante, întâlnim un grup social aparte, cel al „intelectualilor rătăcitori" Ei mergeau din regat în regat, vânzându-şi sfaturile câte unui discipol bogat, pentru a-şi câştiga existenţa, şi obţinând, în cel mai bun caz, o dată cu o poziţie de ministru, ocazia de a pune în practică principiile de guvernare pe care le elaboraseră teoretic. O dată cu instaurarea Imperiului, lucrurile s-au schimbat. Qin shi Huang di, ne amintim, utilizase mijloace radicale; împăraţii Han, mai abili, au încercat să-i adune pe aceşti deţinători de cunoştinţe intelectuale, să îi înroleze într-o birocraţie a cărei necesitate se făcea din ce în ce mai mult simţită, pe măsură ce Imperiul creştea. În acelaşi timp în care situaţia lor materială şi socială se ameliora, atitudinea acestora devenea din ce în ce mai conformistă şi mai obedientă. Temei antice a fidelităţii faţă de principe venea să i se suprapună cea a fidelităţii faţă de împărat.

Pentru a cimenta rândurile acestui grup nou, care nu constituie „o clasă" decât încetul cu încetul, este necesară o ideologie comună. Împăraţii Han au reabilitat clasicele confucianiste*, care par să poată garanta cel mai bine noua ordine socială. Chiar dacă sunt gândite într-o societate diferită de cea din epoca Han, principiile lui Confucius presupuneau respectul pentru ierarhii şi tradiţii[1] şi prezentau suveranul ca pe unicul garant al bunăstării generale. Sunt descoperite copii ale acestor clasice,

---

* În epoca Han este vorba de cele „cinci clasice" (sau „cinci canoane"), *wu jing*: *Cartea poemelor, Cartea edictelor, Memorialul de rituri, Clasicul transformărilor* şi *Cronica Primăvara-Toamna*. (N.tr.)

[1] Confucius şi-a fondat sistemul pe simţul moral; el cerea respect pentru principe, pentru tată, pentru întâiul-născut, pentru soţ; orice schimbare a ordinii sociale nu trebuia să se producă decât la iniţiativa principelui. Împăraţii Han au apreciat în special textul *Cărţii pietăţii filiale* (*Xiao jing*).

ascunse în timpul lui Qin shi Huang di; sunt comparate, compilate, adnotate. Sub Wu di, Dong Zhong shu* comentează *Cronica Primăverii-Toamnei* (inclusă între operele clasice) şi ia parte activă la ceea ce va deveni „ortodoxia" confucianistă. Sub dinastia Han de Est, textul „oficial" al clasicelor este stabilit şi gravat pe mari dale de piatră, conservate la Marele Colegiu din Luo yang (nu s-au recuperat decât fragmente).

Apariţia acestor literaţi-funcţionari, care deţin deopotrivă autoritatea care le este delegată de către împărat şi educaţia — simbolizată pentru profani de cunoaşterea caracterelor limbii scrise** — şi care, din ce în ce mai mult, vor avea tendinţa de a se recruta dintre elementele cele mai înstărite ale ţării, constituie un fenomen foarte important, ale cărui consecinţe se vor face simţite până la sfârşitul Imperiului.

3. Noi atitudini intelectuale. *a) Erudiţia.* Dezvoltarea unei administraţii complexe, în care, încă de la început, documentul scris juca un rol esenţial, precum şi problemele puse de critica şi de reinterpretarea textelor clasice au determinat foarte repede literaţii chinezi să elaboreze o serie de tehnici originale. În primul rând, tehnica conservării scrierii; epoca Han de Est este cea în

---

* Cel mai important gânditor confucianist al epocii, autorul doctrinei „mandatului celest", pe care se aşază ideologia puterii imperiale. (N.tr.)

** Scrierea chineză utilizează câte un caracter specific pentru consemnarea fiecărui cuvânt, ceea ce face ca numărul semnelor să fie foarte mare, iar scrierea greu de studiat. Semnele scrierii combină elemente pictografice, ideografice şi fonetice, ceea ce îl face pe Marcel Cohen să o considere „ideo-fonografică", iar pe E. Benveniste „morfomatică" Unele dicţionare includ zeci de mii de semne. Învăţarea scrierii este cu atât mai dificilă cu cât birocraţii-literaţi nu redactau în nici unul dintre dialectele vorbite, ci utilizau limba clasică, cea a textelor atribuite lui Confucius. (N.tr.)

care a apărut, alături de lamelele de bambus sau de lemn utilizate până atunci, hârtia, inventată, conform tradiţiei, de către eunucul Cai Lun. A început, de asemenea, să fie utilizat penelul, în locul stiletului, ceea ce permite dezvoltarea unei scrieri cursive, mai practică. Toate manuscrisele erau cu grijă conservate şi putem identifica într-o anumită măsură embrionul biblioteconomiei, datorită lui Xiao He, care adună textele cele mai preţioase într-un turn, numit „canalul de piatră", la Chang an.

Bibliografia, care a cunoscut sub dinastiile următoare o dezvoltare prodigioasă, a apărut sub Han. Analele oficiale presupun, în această epocă, un capitol special unde se găseşte catalogul principalelor opere apărute (700 de titluri recenzate). Lexicografia debutează cu *Shuo wen jie zi*, primul mare dicţionar, compilat de Xu Zhen, care explică 9.000 de caractere.

b) Spiritul istoric. Unul dintre fenomenele cele mai remarcabile a fost apariţia unei istorii metodice şi critice. Fără îndoială, această nouă istorie păstrează încă unele urme ale ritualismului anticilor cronici locale; fără îndoială că este periculos să îl invocăm pe Tucidide şi cu atât mai mult istoriografia modernă. Totuşi, istoricii acelei vremi ştiu să ia în considerare ansamblul şi să se ridice la nivelul sintezei; şi, fapt nou, iau în considerare evoluţia Imperiului („Tian xia") şi nu pe cea a părţilor care îl compun. Marele nume este cel al lui Si ma Qian (145?–86? î.Hr.), autorul lucrării *Shi ji*[1]; după ce a călătorit mult, din nord în sud şi din est în vest, a servit ca funcţionar în Chang an, apoi a căzut în dizgraţie. Cartea sa acoperă întreaga istorie a

[1] O bună parte din *Shi ji* a fost tradusă în limba franceză de E.Chavannes, *Les memoires historiques de Sseu-ma Ts'ien, traduits et annotés*, Paris, 1895–1898; asupra vieţii, operei şi metodelor lui Si ma Qian, a se consulta prefaţa acestei traduceri.

Chinei, de la origini la domnia lui Wu di; cuprinde 130 de capitole, împărţite după cum urmează: analele principale (12 capitole), tablourile cronologice (10), cele opt tratate, istoria caselor ereditare (30), monografii şi biografii (70). Am văzut, în introducere, că această operă monumentală a servit drept model istoricilor care i-au urmat, începând cu Ban Gu, care, în secolul I, a redactat *Cronica Han* (*Han shu*).

c) Spiritul „ştiinţific". În secolul I, un om din sud, Wang Chong (originar din Gui ji, în actualul Jiang su), a redactat un important tratat în 85 de capitole, *Lun heng*; el a schiţat o critică a opiniilor care erau curente în epoca sa, şi în primul rând a interpretărilor confucianiste. El condamnă superstiţiile şi propune explicaţii raţionale pentru fenomenele naturale. Gândirea sa se înscrie într-o lungă tradiţie, adesea ocultată de „ortodoxia" confucianistă, dar vivace de-a lungul întregii istorii a Chinei. Este vorba de tendinţa către observarea naturii, empirism, relativism, evoluţionism, care se întâlneşte cu un anumit aspect al daoismului şi care se află la originea tuturor curentelor ştiinţifice chineze.

J. Needham, care a studiat aceste tradiţii[1], subliniază în ce măsură perioada Han marchează un moment important din acest punct de vedere: progresul alchimiei, care este combinată cu magia, preocupările ştiinţifice, progresul considerabil al medicinii şi al chirurgiei, cu Shun yu Yi şi Hua Tuo, progresul astronomiei, cu Zhang Heng (79–139), cel ce construieşte un glob celest pe care îl leagă de o clepsidră; putea reprezenta astfel imaginea

[1] Cf. J. Needham, *Science and civilisation in China*, Cambridge, 7 vol., apărute între 1954 şi 1971; a se vedea, mai ales, volumul II, *History of scientific thought*, 1956.

cerului înstelat pentru o anumită oră. Zhang Heng este, de asemenea, celebru pentru seismograful care îi permitea să detecteze un cutremur de pământ produs în Gan su, cu câteva zile înainte ca ştirea să ajungă la Luo Yang.

4. Arta funerară şi diferenţele provinciale. Comparate cu ruinele arheologice pe care ni le-au lăsat civilizaţiile alexandrină şi romană (pe care le putem considera contemporane), cele ale civilizaţiei Han fac o figură modestă; construcţiile erau făcute din materiale perisabile (lemn, cărămizi, ţiglă), astfel că nu s-a păstrat, ca să zicem aşa, mai nimic[1]. Suntem totuşi bine informaţi cu privire la viaţa materială a claselor înstărite şi asupra artelor figurative, graţie abundentului inventar funerar găsit în morminte. Cutuma era, de fapt, aceea de a îngropa morţii în cavouri familiale, uneori destul de vaste şi decorate cu basoreliefuri (la Shan dong, de exemplu, unde piatra se găsea din abundenţă) sau cu picturi. Erau depozitate alături de cei din morminte machete din argilă arsă sau din lemn, reprezentând casa în care au trăit, animalele şi servitorii care i-au înconjurat în timpul vieţii, precum şi diverse obiecte de uz curent pe care le-au folosit. Avem astfel documente preţioase referitoare la costum, habitat, tehnici şi, în acelaşi timp, bune mărturii ale abilităţii artiştilor. Una dintre cele mai extraordinare descoperiri a fost făcută în timpul Revoluţiei culturale, când s-a găsit un mormânt princiar datând din Han de Vest, la Man cheng (He bei); corpul, acoperit de un fel de linţoliu din plăci de jad legate cu fire de aur, se afla depus într-o sală săpată

[1] Câteva pietre din palatul din Chang an şi din Marele Colegiu din Luo yang, precum şi câteva fortificaţii din deşertul Gobi sunt singurele vestigii păstrate.

în faleză. Nu peste multă vreme, în 1983, un mormânt de acelaşi tip, datând din 122, a fost descoperit chiar în centrul oraşului Canton.

O analiză comparativă a acestor numeroase morminte permite, de asemenea, să măsurăm amploarea sinizării. Astfel, în morminte din Coreea şi din Vietnam s-a găsit mobilier care dovedeşte în mod evident influenţa chineză, iar în morminte Xiong nu s-au păstrat lacuri şi mătase care provin din centrul Chinei. Invers, anumite morminte care pot fi datate în aceeaşi perioadă (datorită prezenţei unor obiecte Han) sunt mărturii ale unei profunde originalităţi; putem cita exemplul mormintelor populaţiei Man din Si chuan, unde s-au întâlnit situaţii în care cei răposaţi sunt înmormântaţi în barca lor[1], mai ales în Yun nan, tumulii din Jin ning (la sud de lacul Kun ming), unde au fost găsite un mare număr de obiecte din bronz (arme, tamburi etc.) şi care au pus arheologilor o pasionantă problemă, cea a extinderii tehnicii bronzului şi a civilizaţiei numite „Dongson" (sit din Vietnam) din China de Sud până în Indochina şi în Insulinda[2].

[1] Cf. *Rapport sur les fouilles des tombes à «bateaux-cercueils» du Si chuan (Si chuan chuan guan zang fa jue bao gao)*, Beijing, 1960, cu 44 de desene şi 46 planşe.

[2] Cf. *Rapport sur les fouilles de la nécropole du Mont Zhai, près Jin ning au Yun nan (Yun nan Jin ning Shi zhai shan gu mu qun fa jue bao gao)*, Beijing, 1959, 1 vol. de planşe şi 1 vol. de texte; precum şi M. Pirazzoli-t'Serstevens, *La civilisation du royaume de Dian*, Paris, EFEO, 1974.

Capitolul II

APELUL LA PERIFERIE (secolele III–VI)

În China, la fel ca şi în Europa, perioada care începe în secolul al III-lea şi se încheie în secolul al VI-lea corespunde unei etape decisive. În Occident, marile invazii pun în pericol Imperiul Roman, care cedează şi se fracţionează; noi state apar, iar cultura antică evoluează în contact cu „barbarii"[1]. În Extremul Orient, greutatea „imperiilor stepelor" se face, de asemenea, simţită; Imperiul Han se prăbuşeşte, iar populaţiile venite din nord şi din nord-vest pătrund şi se instalează în spaţiul chinez. Lucrul acesta nu se petrece fără lupte, iar adesea nici fără să se producă un anumit regres cultural. Centrele de gravitaţie ale lumii antice sunt atunci împinse în apropierea coastelor Oceanului Indian, unde înfloresc imperiile Gupta (India), Sassanid (Iran), Axtum (Etiopia). India, mai ales, iradiază: cultura sa câştigă treptat regiuni din Asia de Sud-Est[2], iar budismul îşi părăseşte patria de origine, pentru a cuceri Asia Centrală şi Extremul Orient.

Istoria Chinei capătă în acest context un interes cu totul special. Care va fi, într-adevăr, reacţia societăţii chineze la impactul barbarilor şi în faţa pătrunderii budismului? Studiile de sinteză rămân totuşi încă rare şi se află sub dominaţia principiului succesiunilor dinastice, astfel încât

[1] Cf. R. Grousset, *L'Empire des steppes*, Payot, Paris, 1941.

[2] Cf. G. Coedès, *Les Etats hidousés d'Indochine et d'Indonésie*, Paris, de Boccard, 1964.

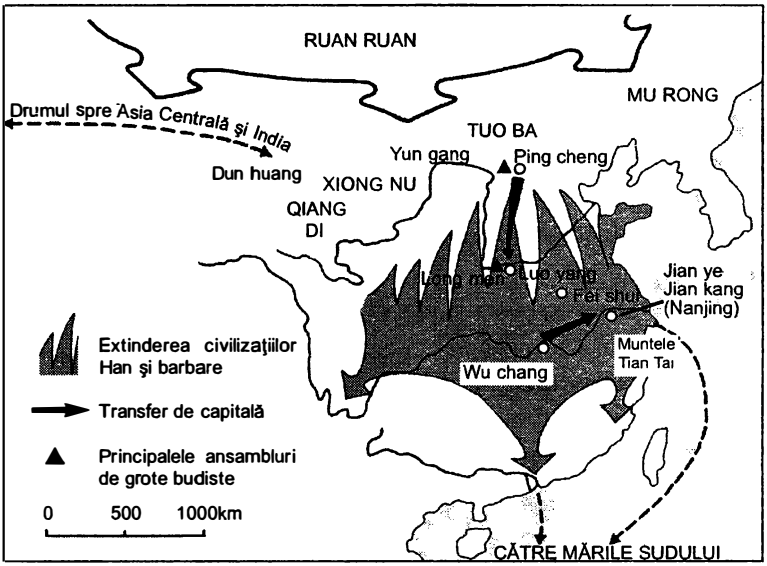

Fig. 3. Apelul la periferie

este dificil uneori să degajăm elementele explicative necesare.

Prăbuşirea politică şi economică. Faptul cel mai evident este fragmentarea politică. Evenimentele, complexe în detalii, pot fi relatate conform unei scheme simplificate, precum cea prezentată aici. După ce dinastia Han a fost înlăturată, sub dublul şoc al barbarilor şi al „Turbanelor galbene", Imperiul s-a scindat în trei regate rivale: regatul Wei (la nord, de-a lungul Fluviului Galben), regatul Wu (în sud), regatul Shu (în bazinul Si chuan). După o scurtă perioadă de reunificare (dinastia Jin de Vest, 280–316), ţara s-a divizat din nou. Cinci dinastii de origine chineză s-au succedat în sud, în timp ce dinastii barbare, efemere sau mai durabile (precum Wei de Nord, 386–532), se

stabilesc în nord. În cele din urmă, dinastia Sui reuşeşte să restabilească unitatea în 581[1].

S-ar putea crede că efortul secular al dinastiilor Qin şi Han a fost astfel anulat; în realitate, liniile acestei împărţiri, conform căreia regiunile se individualizează, au fost aceleaşi încă din timpul Regatelor Combatante. Ar trebui să studiem sensul acestor noi frontiere şi pe cel al transformărilor economice care le-au făcut necesare. Dacă reţeaua creată în epoca Han se destramă, faptul acesta se întâmplă pentru că se afirmă noi autonomii agricole; fiecare zonă caută să răspundă în mod independent nevoilor proprii şi întreprinde lucrări de irigaţie, necesare propriei subzistenţe (să amintim lucrările hidraulice din Wei şi Wu, în secolul al III-lea). Agricultura profită de formarea marilor domenii monastice, pe care comunităţile budiste le creează pe terenuri încă virgine; totuşi, ea suferă, în nord, contralovitura provocată de scăderea demografică; războaiele, insecuritatea antrenează o rarefiere a oamenilor, şi mai ales a oamenilor disponibili pentru stat (fuga ţăranilor, migraţii de populaţie către sud). Această fragmentare economică şi politică nu exclude un anumit comerţ inter-regional, care subzistă în pofida conflictelor; dar aceste schimburi rămân departe de ceea ce fusese comerţul în epoca Han; fiecare stat îşi produce propria monedă.

---

[1] Pentru detalii referitoare la fapte, vezi Grousset, Auboyer şi Buhot, *L'Asie orientale des origines au XVe siècle*, Paris, PUF, 1941, 206–232. Analele chinezeşti tradiţionale disting trei perioade: cea numită Trei Regate (San guo, 220–280), apoi Jin de Vest (Xi Jin, 280–316) şi perioada Dinastiilor de Nord şi de Sud (Nan bei chao, 316–580); aceasta din urmă este numită şi „perioada celor şase dinastii"

Criza noţiunii de Imperiu. Visul frumos al unei monarhii ereditare pe care îl avusese Qin shi Han di, şi pe care împăraţii Han îl preluaseră de la el, s-a risipit pentru patru secole. Sinologul german Otto Franke a remarcat că, din douăzeci şi şase de suverani care poartă titlul de împărat în cursul acestei perioade, treisprezece au fost ucişi, patru detronaţi şi doar nouă au avut o moarte naturală. Fiecare dintre dinastiile care au domnit în aceeaşi perioadă de timp s-a considerat legitimă, şi doar mai târziu s-a putut stabili o succesiune „oficială", lăsând de o parte un principe sau altul, considerat „uzurpator"[1]. Împăratul nu era adesea decât un general victorios, care se afla la bunul plac al marilor familii, precum şi la cel al altor ofiţeri, rivali ai săi. Cu scopul de a facilita succesiunea, atunci când un eveniment important o impunea, se putea recurge, lucru nemaivăzut, la un ritual de abdicare; împăratul care abandona puterea îi înmâna personal sigiliile fericitului succesor, în prezenţa întregii Curţi.

În aceste condiţii, ideea însăşi de unitate îşi pierdea forţa. Ea a rămas vie în epoca celor Trei Regate, apoi a fost reluată de către dinastia Jin de Vest*, care a reuşit să unifice spaţiul chinez pentru o perioadă de 15 ani; în secolul al IV-lea, „barbarul" Fu Jian** a încercat pentru ultima oară, pornind din nord, o reunificare; el a atacat cu trupele spre sud, în nordul râului Huai, dar a suferit un eşec zdrobitor (bătălia de la Fei shui, în actuala provincie An hui, în 383). După el, ideea nu va mai fi reluată până la dinastia Sui; rivalii se vor mulţumi cu luptele de hărţuială

[1] Aşa se întâmplă cu cele Trei Regate, între care Shu este considerat legitim; fondatorul său, Liu Bei, aparţinea, într-adevăr, familiei Han.

* Dinastie de origine proto-mongolă (385–431). (N.tr.)

** De origine tibetană (357–385). (N.tr.)

în regiunea de frontieră, menţinute între Fluviul Galben şi Yang zi, în valea râului Huai.

Criza mentalităţilor. În aceste secole tulburi, învăţăturile morale ale confucianiştilor tind să treacă într-un plan secund şi cedează locul pentru două noi ideologii, mai bine adaptate la insecuritatea momentului: daoismul şi budismul[1]. Daoismul, care, după cum am văzut, îi inspirase pe şefii „Turbanelor galbene", se organiza treptat ca o religie. *Dao shi*, preoţii daoişti, îşi aveau propriul rol la Curte. Preocupările lor în domeniile astrologiei şi alchimiei (căutarea elixirului nemuririi, problema transformării metalelor) atrăgeau spiritele, seduceau prin speranţa de-a se elibera într-o zi de ceea ce îl ţine pe om legat de lumea aceasta[2]. Budismul fusese introdus la Lou yang încă din secolul I, dar abia din secolul al III-lea se răspândeşte, în nord şi în sud, până când devine religie preponderentă; pentru spiritele pe care tulburările le aruncaseră în anxietate, el aducea noţiunea de răsplată pentru faptele săvârşite şi speranţa unei salvări[3]. Pelerini pleacă în India şi aduc textele canonului budist, pe care îl traduc încetul cu încetul din sanscrită în chineză. Gândirea este stimulată de acest aport, iar arta găseşte o nouă sursă de inspiraţie.

Începând din epoca celor Trei Regate, se elaborează o nouă societate şi apar noi tipuri umane; posteritatea le-a

[1] Aceste două curente au avut numeroase puncte comune, astfel că uneori distincţiile nete pot fi arbitrare; primii traducători ai textelor budiste au împrumutat mult din vocabularul daoist.

[2] Cf. J. Lagerwey, *Wu-Shang Pi-Yao, Somme taoiste du VIe siècle*, EFEO, Paris, 1981.

[3] O paralelă poate fi făcută cu ceea ce se produce în această epocă în Occident, unde cultele antice dedicate zeilor cetăţii sunt abandonate în beneficiul religiilor orientale şi, mai ales, în favoarea creştinismului.

păstrat amintirea şi chiar i-a transformat pe unii în eroi. Un prim tip este cel al generalului aventurier; el este conducătorul oamenilor de acţiune, un strateg experimentat; în mijlocul dificultăţilor, el nu se bazează decât pe propriul curaj; şiret uneori, ştie să fie şi generos; este materialul din care se face un împărat. Acesta este Cao Cao, fondatorul statului Wei, căruia, între două bătălii, îi plăcea să facă poezii; este Liu Bei, fondatorul statului Shu, alături de cei doi prieteni credincioşi, Guan Yu şi Zhang Fei[1]. Un al doilea tip, mult diferit, este cel al diletantului daoist, care, departe de a-şi afirma dorinţa de putere într-o lume bulversată, cedează în faţa evenimentelor, se retrage în sihăstrie şi gustă, în compania unor prieteni, singurele plăceri pe care le oferă muzica, poezia şi vinul. Un astfel de cenaclu a fost acela al celor şapte înţelepţi din pădurea de bambus; nonconformismul lor nu era scutit însă de animozitatea celor care rămăseseră legaţi de viaţa cotidiană[2].

[1] În prezent, aceste figuri ne sunt cunoscute mai ales prin intermediul romanului *Cele Trei Regate* (redactat în epoca Ming), care le-a oferit un pitoresc aparte; dar ne place să credem că imaginile în care romancierul i-a prezentat pe aceşti condotieri nu sunt cu totul false. Sub dinastiile Ming şi Qing, Guan Yu a fost onorat ca zeu al războiului; începând din 1949, personajul Cao Cao a făcut obiectul unor numeroase studii şi controverse.

[2] Unul dintre ei, Liu Ling, se plimba într-un car mic, tras de un cerb; era întotdeauna acompaniat de servitori, unul dintre aceştia purta un vas cu vin, altul o cazma, pentru a-şi putea îngropa stăpânul pe loc, dacă se întâmpla ca acesta să moară. Şeful grupului, Xi Kang, a fost executat din ordinul unui ministru pe care indiferenţa sa îl jignise; cf. D. Holzman, *La vie et la pensée de Hi K'ang*, Leiden, 1957.

I. Nordul şi stepa

1. Infiltrarea barbarilor. În cursul secolelor II–III, populaţiile semi-nomade din periferia nordică, pe care textele chineze le desemnează cu termenul generic *Hu* („barbari"), se infiltraseră până în provinciile centrale (regiunea mijlocie a Fluviului Galben); soldaţii lor jucau adesea un rol determinant şi nici un general chinez nu ar fi putut obţine o victorie împotriva rivalului său fără contribuţia şefilor lor. Începând din secolul al IV-lea, aceşti şefi se simt suficient de puternici pentru a acţiona pe cont propriu. După ce Jin de Vest au încercat în zadar să restaureze unitatea, regiunile din nordul Chinei au trecut sub autoritatea micilor principate „barbare", care, timp de peste un secol (de la cucerirea Luo yang de către Xiong nu, în 311, până la reunificarea nordului de către Wei, în 436), îşi dispută hegemonia. Este ceea ce numim, în mod tradiţional, perioada celor şaisprezece Regate; dintre acestea, doar trei au fost fondate de familii de origine chineză.

De bună seamă că e dificil să ne pronunţăm cu certitudine asupra originii etnice a acestor populaţii nordice. Aproape toate sursele de care dispunem sunt în limba chineză, fiind greu de spus care este limba lor originară; cea mai mare parte ţin de unul sau altul dintre grupurile etnice care înconjurau nucleul chinez: tibetani, turci, mongoli, tunguşi. Textele menţionează mai ales grupurile următoare: Di şi Qiang, veniţi din Qiang hai, din Gan su şi de la frontiera tibetană; Xiong nu, instalaţi încă din epoca Han în regiunea Ordos; Jie, odinioară dependenţi de Xiong nu; Xian bei, între care o ramură, Mu rong, venea din valea lui Liao (în Manciuria), iar o altă ramură, Tuo ba (sau Tabghatch), din platoul Mongoliei; Ruan ruan, care, fără să intre în teritoriul chinez propriu-zis, au constituit un vast imperiu din Khingan până la munţii Tian shan şi au ameninţat frontiera de nord[1]. China nordică se împarte în mai multe unităţi autonome

[1] În acelaşi fel în care Xiong nu au fost identificaţi cu hunii, Ruan ruan au fost consideraţi avari, migratori care au luptat cu Carol cel Mare; şefii Ruan ruan au fost primii care au purtat titlul de „han", folosit ulterior de către numeroşi principi din Asia Centrală.

şi rivale: la vest, „coridorul" a ceea ce va deveni Gan su; în centru, înălţimile actualului Shan xi; la vest, câmpia actualului He bei; în sud, valea râului Wei şi cea a cursului mijlociu al Fluviului Galben, nucleul vechiului Imperiu. Amintirea anticelor „Regate Combatante" reapare, şi noile state se revendică de la Yan, Wei, Qin şi chiar Zhou[1].

Această perioadă tulbure corespunde, se pare, unui moment de depresiune economică. După un scurt reviriment, în secolul al III-lea, în regatul Wei (lucrări hidraulice şi distribuirea pământurilor către ţărani-soldaţi), agricultura este ameninţată. Războaiele neîntrerupte ruinează culturile şi depopulează zonele rurale (fuga ţăranilor spre sud); noii veniţi, nomazi cei mai mulţi, exploatează populaţia sedentară. În vest, anumite mici state întreţin un comerţ cu Asia Centrală, dar de o manieră generală, oraşele decad. Chang an, glorioasa capitală Han, nu mai numără decât o sută de familii; buruienile, ni se relatează, cresc pretutindeni; nu se găsesc mai mult de patru care în tot oraşul şi funcţionarii utilizează, în lipsa sigiliilor oficiale, tablete din lemn de dud, pe care şi-au gravat numele şi titlurile. Totuşi, sosirea barbarilor nu a avut numai efecte negative; departe de a ruina sistematic civilizaţia chineză, noii veniţi caută să se acultureze. Din fuziunea progresivă a celor două elemente, se va naşte o nouă societate[2].

2. Sinteza Wei de Nord. Această fuziune continuă sub dinastia Wei de Nord, fondată de Tuo ba* (aprox. 380–530). Pornind din Shan xi, unde îşi aveau vechea capitală (Ping cheng, actualul Da tong), Tuo ba au reuşit să unifice întregul nord. În jur de 444, ei conduc statul cel mai puternic din întreaga Asie Orientală. În 494 îşi transferă capitala la Luo yang, care

[1] Pentru situarea geografică a diverselor regate, vezi Grousset, Auboyer şi Buhot, *op.cit.*, hărţile 28–34.

[2] Între alte tehnici, proprii populaţiilor nomade din stepă, barbarii au introdus scara pentru şa; această inovaţie avea, la fel ca şi în Occident, să transforme tehnicile militare.

* Populaţie turco-mongolă. (N.tr.)

cunoaşte o nouă înflorire. Printre măsurile luate de către dinastia Wei de Nord, cele mai celebre sunt, fără îndoială, cele care vizează propria lor asimilare, „sinizarea" voluntară: obligaţia de a purta veşminte chinezeşti (494), obligaţia de a vorbi chineza la curte (495); obligaţia de a-şi alege nume de familie chinezeşti (496). Căsătoriile mixte se înmulţesc. Autohtoni Han participă la administraţie (inaugurarea sistemului numit „trei şefi", şeful *ling*, şeful *li*, şeful *tang*; *li, ling, tang* erau circumscripţii administrative cu o importanţă crescândă).

Această fuziune este acompaniată de o anumită relansare economică. Pământurile arabile, abandonate în cursul tulburelor perioade precedente, sunt redistribuite ţăranilor, conform unui sistem original, numit „egalizarea câmpurilor" (*jun tian*); fiecare bărbat adult primşte 40 de *mu* (ceva mai mult de două hectare) de „pământ sub cerul liber" (*lu tian*), cu titlu viager, pentru a cultiva cereale, şi 20 de *mu* de „pământ cu duzi" (*sang tian*), cu titlu ereditar. Această măsură a antrenat o revigorare a agriculturii, în regiunea Luo yang, cel puţin. Mai importantă este, fără îndoială, formarea progresivă a marilor domenii monahale; acestea nu se formează pe terenuri joase, irigate, ci pe versanţii dealurilor, în munţi, acolo unde pământurile necultivate sunt abundente; putem spune că aceşti călugări budişti au avut un rol comparabil cu cel al ciscercienilor în Occidentul Europei, în secolul al XII-lea, defrişând şi contribuind la creşterea suprafeţei cultivate[1].

În paralel, tehnicile se perfecţionează; tehnicile agricole mai întâi, în privinţa cărora un tratat de agronomie, redactat în jur de 540[2], ne permite să le apreciem progresele (selecţia speciilor, asolamentul, utilizarea seminţelor verzi, altoirea pomilor fructiferi, castrarea vitelor); tehnicile artizanale de asemenea: utilizarea morii de apă este atestată, la fel ca şi călirea oţelului; stimulat de

[1] Cf. J. Gernet, *Les aspects économiques du bouddhisme dans la société chinoise du Ve au Xe siècle*, EFEO, Paris, 1956, p. 113 şi urm.

[2] Cf. Shih Sheng han, *A preliminary survey of the book Ch'I min yao shu*, Beijing, Sciences press., 1962.

noua clientelă, se dezvoltă un artizanat de lux (mătase, ceramică brună glazurată, numită *qing*); în fine, tehnici comerciale, iar aici redescoperim mănăstirile budiste, care răspândesc în China anumite procedee pe care le probaseră în ţările budiste din Asia Centrală: împrumuturi cu gaj, bancă de împrumut[1].

3. Progresele budismului în regiunile nordice. Perioada celor Şaisprezece Regate este o epocă a fierului nepotrivită pentru înflorirea culturii. Cu toate acestea, „barbarii" au adus cu ei noi forme de gândire, care vor influenţa dezvoltările ulterioare[2]. Influenţa preponderentă rămâne cea a budismului, care, prin intermediul statelor barbare, se face simţită pornind din Asia Centrală şi India. Călugări, originari din vest, vin să predice în China de Nord; printre cei mai celebri, să-i amintim pe Kumarajiva, care va rămâne la Chang an între 401 şi 413, şi Bodhidharma, care a trăit la Luo yang la începutul secolului al VI-lea şi de la care se va revendica o nouă şcoală, Dhyana (*chan* în chineză). Pelerini chinezi călătoresc în sens invers, pentru a căuta textele canonului budist chiar la sursele sale; cel mai bine cunoscut este Fa xian, care pleacă din Chang an în 399; el ne-a lăsat o preţioasă relatare a peregrinărilor sale[3].

Budismul a cunoscut un destin extraordinar. S-a insinuat în mediile populare, unde s-a amestecat cu vechile practici

---

[1] Cf. J. Gernet, *op.cit.*, p. 165 şi urm.

[2] Această influenţă este cu deosebire observabilă în costum, muzică, poezie; aceasta este epoca din care datează celebra *Baladă a lui Mu lan*, în care credem că putem recunoaşte suflul şi ritmurile barzilor stepei (este aventura unei tinere fete care se deghizează în băiat şi pleacă la război în locul tatălui ei).

[3] *Fo guo ji*, „Poveste din ţările budiste", tradusă în engleză — *The Travel of Fa Hsien*, Cambridge, 1923.

autohtone; călugării rătăcitori, care sunt de asemenea magicieni şi profeţi, străbat câmpiile şi câştigă încrederea mulţimii[1]. Se insinuează în acelaşi timp în clasele superioare şi până la curte, unde, sub Wei de Nord, se bucură de un sprijin aproape permanent; marile familii cheltuiesc averi pentru fondarea noilor temple, iar împăratul Xiao wu publică în 533 o colecţie de scrieri budiste. Budismul contaminează toate spiritele şi suscită o uimitoare înflorire artistică, căreia este încă dificil să îi apreciem amploarea; în numeroase puncte din China de Nord, în Shan xi (la Yun gang, aproape de Da tong, unde se afla prima capitală Wei), în He nan (la Gong xian şi mai ales la Long men, aproape de Luo yang), în Gan su (la Mai ji shan şi la Dun huang), pot fi văzute magnificele grote sculptate unde statuile unor Bodhisattva au surâsul indefinibil pe care arheologii l-au numit „zâmbetul de Wei"[2].

4. Un centru urban: Luo yang. De-a lungul întregii perioade, Luo yang, care fusese capitala ultimilor împăraţi Han, a rămas unul dintre centrele cele mai animate; Cao Cao, fondatorul regatului Wei, cât şi Jin de Vest l-au menţinut drept capitală. Centru politic, Luo yang era, de asemenea, un centru cultural: se povesteşte că, în timpul dinastiei Jin, poetul Zuo Si a compus un poem atât de

[1] Între 402 şi 517, pot fi numărate nu mai puţin de nouă revolte provocate de călugări budişti (în Shan xi, He bei, Shan dong şi Gan su).

[2] Grotele din Dun huang sunt cu deosebire celebre; ele sunt în număr de 480, săpate într-o faleză de 1.618 metri lungime; doar 23 de grote sunt din epoca Wei; celelalte sunt mai târzii, din epoca Tang cele mai multe. La Dun huang, la începutul secolului XX, sinologul francez P. Pelliot a descoperit, zidite într-o firidă, un număr considerabil de manuscrise; unele dintre acestea ne-au permis să ne formăm o idee despre viaţa spirituală şi materială din mănăstire.

apreciat, încât toată lumea dorea o copie; rezervele de hârtie s-au epuizat în numai câteva ore! Totuşi, oraşul nu se va dezvolta cu adevărat decât după 494, când Wei de Nord s-au instalat aici. Împăratul Xiao wen a trimis un arhitect să se inspire din planul oraşului Jian ye (actualul Nanjing), unde domnea dinastia sudică Qi. Un text din epocă[1] ne permite să ne facem o idee despre amploarea noului oraş.

Fortificaţiile aveau douăsprezece porţi. În centru, se ridica palatul imperial, care avea, în sud, cartierul administrativ. Populaţia era repartizată în 220 de *li*, sau cartiere, situate în interiorul şi în exteriorul zidului de incintă. Conform *Cronicii Wei*, oraşul număra 109.000 de vetre, ceea ce înseamnă aproximativ 500.000 de locuitori. La vest, se găsea Piaţa Mare, la est, Piaţa Mică, unde se făcea comerţul cu cereale şi cu vite; în sud, se afla piaţa numită „Podul eternităţii", unde se vindeau peşte şi produse importate; negustorii din Occident se instalau în apropiere de pod, într-un han care le era rezervat (*Si yi guan*, sau „Hanul străinilor din cele patru zări"). Oraşul număra 1.367 de temple budiste, dintre care unul dintre cele mai importante era Templul Calului alb (*Bai ma si*), fondat sub Han, în acelaşi loc în care, conform tradiţiei, s-ar fi oprit calul care aducea din India primele texte sacre. O proporţie de 5–6% din populaţie era formată din călugări şi călugăriţe.

II. Periferia sudică

1. Sinizarea Sudului. Sub presiunea populaţiilor stepei, mulţimi întregi au părăsit regiunea Fluviului Galben pentru a se

[1] *Luo yang qie lan ji*, editat de Zhou Zu mu, Beijing, 1963.

îndrepta spre zonele sudice; ele poartă elementele acelei civilizaţii „chineze" care, de la dinastiile Shang şi Zhou, fusese elaborată în nord. Această migraţie către sud este, fără îndoială, un fenomen antic (începuse încă înainte de Han), dar sosirea barbarilor i-a sporit intensitatea. Aceste migraţii şi aculturaţia pe care aceasta a antrenat-o sunt de luat în seamă printre faptele majore ale perioadei respective. Ele au drept rezultat o efectivă „sinizare" a zonei sudice pe care Qin shi Huang di plănuise să o alipească imperiului, dar care îşi conservase până atunci o bună parte din originalitate.

Chinezii desemnează populaţiile sudice cu termenul generic de „Man" Suntem prost informaţi asupra limbii şi cutumelor acestora; ceea ce ştim despre cultura lor se aseamănă uneori cu faptele observate de etnologi în Asia de Sud-Est; mozaicul etno-ligvistic care, până în zilele noastre, poate fi studiat în sud-vestul Chinei (Yun nan, Gui zhou, Guang xi) oferă poate o idee despre ceea ce era altă dată China de la sud de Yang zi, dar aceasta nu este decât o ipoteză. Împăraţii Han nu reuşiseră să întindă peste aceste spaţii imense, atât de diferite climatic de zona nordică, decât o reţea administrativă destul de relaxată. O dată cu epoca celor Trei Regate, prin formarea statelor Shu, în Si chuan, şi Wu, la sud de Yang zi, prezenţa oamenilor din nord se afirmă aici. Penetrarea lor se face plecând de la mici centre de comerţ, apărute în cursul secolelor precedente, la limita spaţiului propriu-zis chinez. Uneori, lucrul acesta nu se face fără lupte şi campaniile purtate de Zhu ge Liang, un general din statul Shu, contra populaţiilor „aborigene" de la sud de Si chuan au rămas celebre (sec. III). Totuşi, zonele nelocuite sunt relativ numeroase în acest „sud sălbatic", şi instalarea „rătăcitorilor" (istoricii îi desemnează sub numele de *liu min*) se face adesea paşnic. Statele, care au tot interesul ca noile teritorii să fie puse în valoare, stimulează populareа, promiţând o scutire de impozite pionierilor şi defrişorilor. Sunt astfel organizate pe teritoriile populaţiilor „Man" patruzeci de prefecturi (*jun*) şi mai mult de o sută de districte (*xian*).

Două zone servesc mai ales de punct de pornire pentru această infiltrare: câmpia Cheng du (în Si chuan) şi, mai ales, regiunea cursului interior al lui Yang zi.

2. Afirmarea regiunii inferioare a lui Yang zi. În anul 229, Sun Quan, fondatorul statului Wu, a decis să îşi transfere capitala de la Wu chang (pe cursul mijlociu al lui Yang zi) la Jian ye, pe locul actual al oraşului Nanjing. În 317, dinastia Jin, obligată să cedeze în faţa barbarilor, se retrage şi se instalează aici; va fi cunoscută de acum înainte sub numele de Jin de Est. Oraşul Jian ye primeşte numele de Jian kang şi rămâne, pentru mai mult de două secole şi jumătate, capitala „dinastiilor din Sud", care se succed, efemere, între zidurile sale[1].

Agricultura face mari progrese. Pretutindeni se fac defrişări; uneori, o mică comunitate de emigranţi se aşază în câte un colţ uitat şi îl cultivă pe cont propriu; dar, cel mai adesea, exploatarea este dirijată, cu mijloace mai puternice, de către una dintre marile familii de proprietari, instalată în Sud de multe generaţii sau recent sosită din Nord[2]. La fel ca şi sub Wei de Nord, comunităţile religioase joacă un rol important în punerea în valoare a noilor pământuri; astfel, este fondată, în 487, în apropiere de Jian kang (Nanjing), în solitudinea unei fermecătoare depresiuni, mănăstirea Qi xia si, care se păstrează până astăzi[3]. S-a calculat că trebuie să fi existat, în Sud, în jur de 2.000 de mănăstiri în secolul al VI-lea; unele nu erau, fără îndoială, decât mici sihăstrii, dar altele, foarte mari, adăposteau câteva sute de lucrători. Sunt realizate, în paralel, mari lucrări de irigaţie: canalul Ju rong, în

[1] Jin de Est (317–420), Song (420–279), Qi (479–502), Liang (502–557), Chen (557–589).

[2] Se remarcă, astfel, în regiunea Gui ji (actuala Su zhou), familiile Yu, Wei, Kong şi Xia, care erau „de viţă veche", şi familiile Wang şi Xie, care abia sosiseră.

[3] Clădirile actuale ale templului datează din secolul al XIX-lea, dar există încă în preajma acestuia o „grotă a celor o mie de Buddha", săpată în secolul al V-lea, sub Qi.

actualul Jiang su, lacul artificial din Muntele roşu (Chi shan), la sud-vest de Jian kang. Principala cereală este orezul, plantă originară din sud, care nu va ajunge să domine câmpiile din nord decât treptat. Aceasta este, de asemenea, şi perioada în care se răspândeşte cultura şi folosirea ceaiului (atestat pentru prima oară în secolul al III-lea), a cărui origine este încă puţin cunoscută (frontiera tibetană?).

Artizanatul progresează de asemenea. Jiang kang este celebru pentru topitoriile şi forjele sale (cel puţin zece ateliere); erau produse două tipuri diferite de oţel special, oţelul „recopt de o sută de ori" (*bai lian gang*) şi oţelul „amestecat", în care fierul brut era amestecat cu fierul deja prelucrat[1]. Atelierele de ţesut erau instalate în mănăstiri sau în reşedinţele nobililor; se fabrica un brocart, numit „cu vinişoare", care era exportat. Cuptoarele ceramice produceau piese cu glazură brună, numite *qing*, pe care le regăsim în mari cantităţi în cursul săpăturilor arheologice. Să amintim şi şantierele navale, a căror activitate este stimulată de dezvoltarea comerţului fluvial şi maritim. Sub Jin de Est, s-a decis afectarea unei părţi a condamnaţilor la munca în manufacturile statului.

Comerţul se intensifică între regiunea inferioară a lui Yang zi şi alte regiuni chineze, şi anume Si chuan (urcând pe Yang zi) şi statele barbare din nord (în pieţele situate în regiunea de frontieră Huai). Trasee de schimb se stabilesc cu mările Sudului, cu India şi Fu nan (coasta actualului Golf Siam). *Cronica Liang* relatează chiar că, în 226, un negustor „venit din Da qin" a ajuns până la curtea lui Sun Quan[2].

---

[1] Regiunea inferioară a lui Yang zi era de mult timp celebră pentru atelierele sale metalurgice, statul Wu fiind cunoscut pentru spadele sale de bronz încă din epoca Regatelor Combatante; au fost descoperite, în Jiang su, mine de cupru şi de aur ale căror galerii datează din epoca dinastiilor din Sud.

[2] Cf. F. Hirth, *China and the Roman Orient*, 1885, p. 48; textul adaugă faptul că, pentru a-l onora pe străin, Sun Quan i-a oferit douăzeci de „aborigeni scunzi şi de culoare închisă", capturaţi în regiunile încă sălbatice din Sud.

Această evoluţie economică va antrena răsturnări sociale. O dovadă este marea insurecţie populară, condusă de Sun En şi Lu Xun, care a inflamat întregul Sud, în prima decadă a secolului al V-lea. Mişcarea a luat naştere în nordul actualului Zhe jiang; după un eşec în faţa Jian kang (401), Lu Xun va obţine victoria la Fan yu (actualul Canton) pe mare şi, de aici, va încerca să ajungă în valea lui Yang zi. Tentativa se va solda cu un eşec[1].

3. Budism, daoism, „raţionalism". Budismul cunoaşte aici, la fel ca şi în Nord, un uimitor succes. El beneficiază aproape constant de favoarea imperială, mai ales în perioada domniei împăratului Wu di din Liang (502–549), a cărui pietate a fost extremă; el a făcut să se publice prima *Tripitaka*, colecţie de scrieri budiste (517), şi s-a călugărit de mai multe ori (de fiecare dată miniştrii veneau să îl „răscumpere" în schimbul unor sume importante). Către sfârşitul secolului al VI-lea, călugărul Zhi kai s-a retras la mănăstirea Tian tai (în apropiere de Ning bo, în actualul Zhe jiang), a încercat să adapteze concepţiile budiste la mentalităţile chineze şi a fost la originea unei tendinţe care a avut ulterior un mare succes în Extremul Orient (secta Tendai, în Japonia, al cărei nume vine de la Tian tai).

Budismul nu a eliminat totuşi orice altă formă de religie. El s-a adăugat la credinţele autohtone şi li s-a asociat, nu le-a înlocuit. Aceste credinţe, pe care le grupăm sub denumirea generică de daoism, sunt foarte vii în sud; numeroşi *wu* (termen tradus în general prin „vrăjitor" sau „şaman") există în aceste regiuni, încă puţin afectate de gândirea umanistă din centrul şi nordul Chinei; oare nu în statul sudic Chu trăise, în epoca Regatelor Combatante,

[1] Cf. Feng Jun shi, *Jin shu Sun En Lu Xun zhuan jian deng* („Ediţie adnotată a biografiilor lui Sun En şi Lu Xun, incluse în cronica Jin"), Beijing, 1963.

marele poet Qu Yuan, ale cărui versuri cântau tema daoistă a călătoriei ideale, într-un ţinut paradisiac, populat de genii şi de zâne? În secolul al IV-lea, figura cea mai importantă a daoismului sudic este alchimistul Ge Hong, care ne-a lăsat un tratat în două părţi, intitulat *Bao pu zi*. El era originar din actualul Jiang su şi încă se mai poate vizita, în apropiere de Hang zhou (în provincia Zhe jiang), pe o colină care domină Lacul de Vest, o mică sihăstrie unde, conform tradiţiei, el s-a retras pentru a face experimente. Prima secţiune a tratatului priveşte căutarea elixirului nemuririi şi transmutarea sulfurii de mercur, iar cea de a doua se ocupă de filozofie[1].

Trebuie menţionată, în fine, atitudinea „raţionalistă" a unor autori care, în aceste timpuri de insecuritate şi de bulversări sociale, caută să limiteze locul pe care mentalităţile îl lăsau imaginarului. Cel mai celebru a fost Fan Zhen, care a publicat, în 507, un *Tratat asupra dispariţiei spiritului (Shen mei lun)*; budiştilor, care admiteau existenţa unei individualităţi psihice independente de forma materială, el le opunea următorul raţionament: „Spiritul este pentru formă ceea ce tăişul este pentru lamă; atunci când lama a dispărut, cum se mai poate vorbi de tăiş? Când forma a dispărut, cum ar putea spiritul să supravieţuiască?"

4. Un centru urban: Jian kang. Instalarea unei dinastii imperiale în regiunea inferioară a lui Yang zi şi creşterea oraşului Jiang kang (pe locul actualului Nanjing) sunt fenomene încărcate de consecinţe. Regiunile sudice,

[1] Fragmente din *Bao pu zi* au fost traduse, în germană, de către E. Feifel, în *Monumenta serica*, 1941 (p. 113–221), 1944 (p. 1–33) şi 1946 (p. 1–32).

care, de la dispariţia statului Chu, în secolul al III-lea î.Hr., nu ştiau ce înseamnă o capitală, aveau să cunoască din nou avantajele unei vieţi urbane şi chiar pe cele ale unei vieţi de curte. Din secolul al II-lea, dinastia Sun a fost atrasă de loc: un grup de coline, într-o zonă de câmpie, ceea ce permite fortificarea şi mai ales controlul navigaţiei pe Yang zi, care curge chiar la nord. La sud de lacul Xuan wu, au făcut să se ridice un vast oraş cu plan rectangular, cu o incintă de 10 km. Palatul era situat în nordul oraşului, iar apa lacului a fost deturnată pentru a ajunge să îl ude. Sub Jin, apoi sub Song, au fost construite palate şi temple în jur. Aglomeraţia urbană număra 280.000 de familii, ceea ce înseamnă mai mult de un milion de locuitori.

Jian kang era un centru cultural important, iar palatele atrăgeau o întreagă pleiadă de artişti, de oameni de litere şi de savanţi. Dintre artişti trebuie să îi amintim pe caligraful Wang Xi zhi şi pe pictorul Gu Kai zhi, din opera căruia British Museum păstrează un rulou celebru: *Sfatul supraveghetoarei cu doamnele din Palat* (fără îndoială, o copie*). Dacă anumiţi poeţi (Tao Yuan ming, Xie ling yun) preferă să cânte natura (poezia lor fiind numită „peisagistă"[1]), alţii îşi găsesc inspiraţia la curte; apare în felul acesta un nou gen, „stilul de palat" (*gong ti*), consacrat frumuseţii feminine şi care, uneori, nu evită erotismul. Există o tendinţă de a codifica literatura, iar

* Este un fapt acceptat că exemplarul păstrat este o copie care datează din secolul al X-lea. El reprezintă nouă scene care îşi propun să le instruiască pe doamnele din harem în privinţa atitudinilor potrivite şi a comportamentului faţă de servitori (fiecare scenă este însoţită de un text în acest sens). Un alt tablou celebru al lui Gu Kai zhi, *Nimfa lacului Lo,* se păstrează într-o copie din secolul al XII-lea. (N.tr.)

[1] Cf. Holzman, *Landscape Apreciation in Ancient and Early medieval China: the Birth of Landscape Poetry*, Hsin Chu (Taiwan), 1996.

primele opere teoretice apar la începutul secolului al VI-lea; prinţul Xiao Tong alcătuieşte prima antologie, *Wen xuan*. În domeniul ştiinţific, trebuie pomenit savantul Zu Chong zhi (429–500), care corijează calendarul, calculează o valoare foarte apropiată de *pi* şi construieşte mai multe maşini, nave şi un „car care arată sudul" (*zhi nan che*); axa roţilor carului era legată de un sistem de angrenaje care permitea unei figurine, plasată în vârf, să ţină braţul întins mereu în aceeaşi direcţie, oricare ar fi fost direcţia urmată de atelaj; dacă, la plecare, braţul era orientat către sud, figurina păstra această poziţie.

Capitolul III

UN TIMP AL UNIFICĂRII (secolele VII–X)

Din secolul al VII-lea până în cel de-al X-lea, istoria lumii vechi este dominată de un fenomen nou: expansiunea Islamului. În jurul regiunii istmurilor, Orientul Mijlociu de astăzi, se creează o reţea comercială şi culturală care se întinde din sudul Spaniei până în Khorassan, precum şi până la marginile Africii negre şi ale Indiei. Extremul Occident se trezeşte încetul cu încetul şi cunoaşte o renaştere a ideii imperiale (Carol cel Mare în 800, Otho în 962). În India, unificarea realizată de dinastia Gupta se rupe (moartea lui Harsavardhana în 647); în Asia de Sud-Est, se formează imperiul Sri Vijaya; în Asia Centrală, imperiul uigurilor urmează celui al turcilor orientali.

În timpul acesta, China cunoaşte o nouă epocă de unitate. Teritoriul chinez, pe care patru secole de fragmentare politică l-au diversificat profund, din punct de vedere economic, cultural, lingvistic, se va găsi din nou, pentru un timp, sub o autoritate unică. Procesul de uniformizare iniţiat de Qin shi Huang di va fi reluat. Amintirea Imperiului antic va fi, de altfel, vie în spiritul noilor conducători, care vor împrumuta multe tehnici de guvernare de la predecesorii Han şi vor încerca să continue tradiţia acestui glorios trecut.

Centre vechi şi centre noi. Capitala Imperiului va fi din nou situată în regiunea râului Wei, pe valea mijlocie a Fluviului Galben, la Chang an, apoi la Luo yang, în locuri foarte apropiate de cele care fuseseră înainte ocupate de

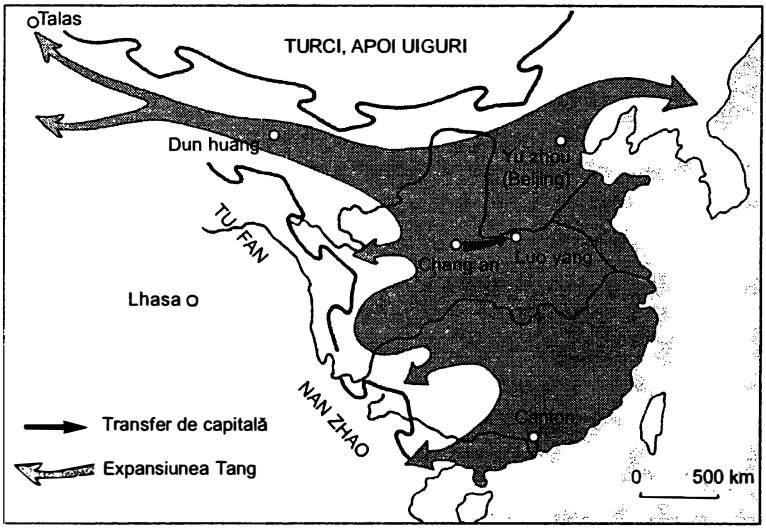

Fig. 4. Un timp al unificării

capitalele Han de Vest şi de Est. La fel ca şi în epoca lui Wu di din Han, apărarea frontierei nordice, expansiunea Imperiului în direcţia Asiei Centrale, pe de o parte, şi spre Coreea, pe de altă parte, controlul drumului prin Gan su şi al celui care duce spre Yu zhou (actualul Beijing) s-au aflat printre obiectivele esenţiale ale Curţii. Totuşi, circumstanţele s-au schimbat; vechilor centre de la Chang an şi Luo yang li se adăugaseră noile centre din valea fluviului Yang zi. Produsele acestor regiuni noi, mai ales cerealele, sunt de acum înainte necesare supravieţuirii vechilor centre consumatoare din nord. Nu poate exista unitate decât în măsura în care contactul rămâne constant de-a lungul văii râurilor Han şi Huai, şi de aici în zona colinară din sud, cu Yang cheng (actualul Canton), al cărui comerţ maritim este în plină înflorire.

Problema pământului. Conform unei cifre oficiale, populaţia noului Imperiu se ridica, în 754, la 52.800.488 de indivizi*; pentru imensa majoritate, problema esenţială rămânea cea a pământului. Autoritatea centrală dorea să poată respecta principiul antic conform căruia „sub cer, fiecare bucată de pământ aparţine suveranului"[1]; el distribuie pământurile libere, în mod egal şi cu titlu viager, între ţăranii aflaţi la vârsta la care pot munci; aceştia trebuie să plătească în schimb statului un impozit personal în natură sau sub formă de corvoadă. Două fenomene au început însă repede să compromită acest sistem.

La fel ca în cursul secolelor precedente, cultivatorii emigrau spre zonele virgine din sud. Sinologul englez E. G. Pulleyblank a calculat că provinciile din nord (actualele Shan xi, Shân xi, He bei, He nan şi Shan dong), care cuprindeau, în 609, 73,5 % din populaţia înregistrată, nu mai reprezentau decât 53% în 742; în paralel, populaţia din provinciile din sud a trecut de la 12% la 34,2%, provincia Si chuan, de pildă, sporindu-şi populaţia de două

---

* Cifrele oferite de recensămintele oficiale sunt în general acceptate, dar sunt considerate de către demografi ca situându-se sub datele reale. Funcţionarii provinciali erau cei care realizau recensămintele, iar în funcţie de numărul de locuitori din district erau stabilite şi taxele care trebuiau plătite. Fiind responsabili de colectarea taxelor şi de expedierea lor spre capitală, aceşti funcţionari preferau să nu raporteze creşteri prea mari ale numărului locuitorilor, pentru a evita creşterea pretenţiilor din partea autorităţii centrale. De asemenea, copiii sub trei ani nu erau număraţi, supravieţuirea lor fiind considerată incertă. Populaţiile din zonele înalte, aparţinând unor grupuri etnice diferite de populaţia han, erau, de asemenea, frecvent ignorate de recensămintele oficiale, care se concentrau asupra locuitorilor sedentari, plătitori de taxe. (N.tr.)

[1] Conform unui alt text, extras din *Cartea riturilor* şi citat în *Codul Tang* (XII, art. 14), „pământurile nu pot fi vândute" (aşadar, nu pot fi tratate ca orice proprietate particulară).

ori şi jumătate. Autoritatea centrală pierdea controlul celei mai mari părţi din aceşti emigranţi şi privea cu îngrijorare depopularea Nordului, care, datorită apropierii de capitală, reprezenta pentru aceasta o bază economică de primă importanţă. Alt fenomen dizolvant, legat de altfel în mod direct de emigraţia ţărănească: formarea marilor domenii private (*zhuang yuan*). Cea mai mare parte dintre aceste domenii aparţineau unor membri ai familiei imperiale, unor mari funcţionari, unor comunităţi budiste. Noii proprietari îşi vor aroga foarte repede drepturile pe care statul dorea să le păstreze pentru sine. În faţa acestui proces, care, pe termen lung, constituia un pericol pentru unitate, puterea centrală era cu atât mai dezarmată cu cât principalii beneficiari erau chiar reprezentanţii săi.

Vedem, de asemenea, precizându-se două obstacole de care autoritatea centrală se va lovi: pe de o parte, *mişcările ţărăneşti*, răscoale ale căror şefi îşi recrutează oamenii din masa cultivatorilor sărăciţi (la începutul secolului al VII-lea, astfel de revolte se produc în actualele provincii Shan dong şi He bei; între 875 şi 879, revolta lui Huang Chao cuprinde întregul Imperiu); pe de altă parte, *opoziţia marilor familii provinciale,* revoltele armate ale militarilor şi funcţionarilor locali, care vor încerca să scape de sub controlul capitalei şi să-şi recâştige vechea autonomie (revolta lui An Lu shan, în 755; anarhia definitivă începând din secolul al IX-lea)[1].

[1] Sunt de semnalat şi alţi factori meniţi să dezbine această societate complexă: rivalităţile care opun între ele marile familii (clanurile „de Est", care o susţin pe împărăteasa Wu Ze tian împotriva clanurilor „de Vest", adică regiunea Luo yang împotriva regiunii Chang an), ostilitatea familiilor vechi faţă de „oamenii noi", proaspeţi laureaţi ai examenelor imperiale.

Creşterea reţelei comerciale. Unificarea din secolul al VII-lea corespunde unei mari dezvoltări a comerţului intern. Schimburile comerciale, care nu încetaseră niciodată în timpul perioadei de diviziune politică, se intensifică o dată cu unificarea. Negustorii, chiar dacă sunt desconsideraţi de morala confucianistă (revalorizată în această perioadă), devin din ce în ce mai numeroşi şi mai puternici. Asistăm la un fenomen foarte important, şi anume dezvoltarea unei economii monetare. Statul nu reuşeşte să furnizeze cantitatea de numerar necesară schimburilor; trebuie, deci, de mai multe ori să recurgă la devalorizări, în timp ce utilizatorii folosesc falsuri. Impozitele sunt adunate în monede şi nu în natură. Negustorii se organizează în asociaţii, care s-ar putea numi „proto-bănci"; aceste asociaţii emiteau certificate de depozit, care circulau apoi la fel ca biletele de bancă.

Scrisoarea de schimb îşi face de asemenea apariţia. Sunt numite *fei qian* (literal, „bani zburători"). Principiul era următorul. Negustorii din provinciile din sud realizau importante beneficii în capitală (mai ales datorită vânzării ceaiului), în timp ce funcţionarii provinciali erau obligaţi să trimită la tezaurul central impozitele adunate din regiune. Negustorul depunea atunci produsul vânzării făcute, la Chang an, în mâinile unui reprezentant al autorităţii locale, care îi elibera o chitanţă şi se servea de bani pentru a achita datoriile către tezaur. La întoarcerea în provincia sa, negustorul mergea la funcţionarul local cu chitanţa şi i se rambursa suma cuvenită din impozitele adunate. Astfel, numerarul nici nu trebuia neapărat să circule. Să remarcăm faptul că astfel de inovaţii, esenţiale pe plan economic, nu au fost lipsite de importanţă şi în planul mentalităţilor; apariţia unei economii monetare şi cea a unei monede fiduciare au fost la originea unei noi concepţii asupra noţiunii de valoare.

I. Preponderenţa Nordului (580–750)

1. Etapele reunificării. Reunificarea a fost realizarea Nordului. Ea a fost făcută pentru prima oară de către descendentul unei puternici familii din Shaan xi, Yang Jian. După ce triumfase asupra dinastiei Zhou de Nord (urmaşii dinastiei Wei de Nord), acesta a fondat noua dinastie Sui şi a preluat titlul de Wen di. În 588, a trimis 500.000 de oameni la recucerirea Sudului; în 589, armatele sale au trecut fluviul Yang zi şi au intrat în Jiang kang (Nanjing). Fiul şi succesorul său, Yang di, nu a reuşit să înfrângă revoltele şi răscoalele ţărăneşti care se produseseră în partea estică, şi o nouă familie, originară din Vest, clanul Li[1], preia puterea în 618. Li Yuan, guvernator în Tai yuan, a înaintat către Chang an, a triumfat asupra concurenţilor săi şi a fondat dinastia Tang. Abia în timpul fiului şi succesorului său, Li shi min (titlu postum: Tai zong), unificarea a început să-şi arate roadele (627–650)[2]. După el, Imperiul a cunoscut timp de un secol o perioadă de pace internă şi o prosperitate de netăgăduit (sub domnia împărătesei Wu Ze tian, din 690 în 705, şi mai ales în timpul primilor ani de domnie ai împăratului Xuan zong, începută în 713).

2. Reorganizarea Imperiului. Să semnalăm mai întâi importantele măsuri economice: săparea Marelui Canal, promulgarea unui statut agrar, unificarea monetară.

În 605, Yang di, cel de al doilea împărat Sui, a ordonat săparea unui canal care trebuia să unească Fluviul Galben cu regiunea cursului inferior al fluviului Yang zi, pentru a pune în relaţie directă zonele bogate în cereale din sud cu centrele de consum din nord şi să întărească astfel unitatea ţării. Şlepurile plecau din Yang zhou şi urmau canalul imperial până la confluenţa sa cu Fluviul Galben (la He yin); de acolo, ajungeau

[1] Cel puţin din secolul al IV-lea, cei din clanul Li se stabiliseră în Gan su şi multe dintre femeile clanului erau de origine turcă.

[2] Pentru detalii privind intrigile şi luptele care l-au adus pe Li Shi min la putere, vezi C.P. Fitzgerald, *Li Che-min, unificateur de la Chine, 600 â 649*, Paris, Payot, 1935.

la Luo yang (pe un canal special) sau urcau din nou pe fluviu în direcţia oraşului Chang an (era evitată zona cascadelor de la San men, tractând bărcile pe uscat). Canalul a fost restaurat în epoca Tang, iar cursul său a fost modificat, dar a rămas artera vitală care fusese în timpul dinastiei Sui, simbol al unităţii[1].

În 624, a fost promulgat un statul agrar, inspirat din sistemul dinastiei Wei, care regla teoretic repartiţia pământurilor în întregul Imperiu. Fiecare bărbat cu vârsta între 18 şi 60 de ani trebuia să primească 100 de *mu* de pământ (ceea ce înseamnă cu puţin mai mult de 6 hectare, dacă am calcula un *mu* la valoarea sa actuală, de 1/15 hectare); 80 dintre aceşti *mu* erau destinaţi culturii cerealelor şi trebuiau înapoiaţi statului o dată ce era atinsă limita de vârstă; 20 de *mu* trebuiau plantaţi cu duzi (pentru creşterea viermilor de mătase) şi puteau fi transmişi ca moştenire. O dată la trei ani erau redistribuite pământurile care reveneau la stat[2]. Ţăranii care, în principiu, primeau în felul acesta pământuri egale, erau cu toţii supuşi aceleiaşi redevenţe, care se prezenta sub trei forme: taxa în cereale (*zu*), taxa în ţesături de mătase sau de cânepă (*diao*), corvoada anuală care putea fi răscumpărată prin plata unei alte cantităţi de ţesături (*yong*). Suntem mai bine informaţi în privinţa teoriei sistemului de repartiţie decât în legătură cu aplicarea sa efectivă[3]. Totuşi, este sigur că tulburările recente eliberaseră suprafeţe importante, iar în multe regiuni, unde densitatea populării era încă redusă, este probabil ca prin acest sistem să fie distribuite pământurile virgine, susceptibile de a fi defrişate.

---

[1] Numele inginerului responsabil de lucrări, Yu Wen kai, a rămas celebru în istoria Chinei.

[2] Acest sistem, al „câmpurilor egalizate" (*jun tian*), era în realitate mai complex; interpretarea sa nu este uşor de făcut; vezi studiul lui D.C. Twitchett, *Financial administration under the T'ang dynasty,* Cambridge, 1963.

[3] Dacă textele juridice sunt relativ abundente, rare sunt documentele care ne informează asupra aplicării lor; anumite documente găsite la Dun huang ne permit totuşi să afirmăm că sistemul era în vigoare în Gan su, în jur de 690 (cf. Twitchett, *op. cit.*, p. 6–9).

Dinastia Sui făcuse o primă unificare monetară. În 621, împăratul Tang a declarat producerea monedei drept monopol de stat şi a instalat un atelier central la Chang an şi cinci ateliere provinciale, la Luo yang, Tai yuan, Yu zhou (actualul Beijing), Cheng du şi Gui lin (în actualul Guang xi). Noua monedă era făcută exclusiv din cupru. Ea a permis pentru un timp stabilizarea comerţului.

Administraţia a fost reorganizată. Imperiul a fost divizat în zece „provincii" (*dao*), unele dintre acestea prefigurând provinciile de astăzi. Împăratul era asistat de un consiliu privat şi de un secretar de stat, care controla cele şase ministere (ministerele Administraţiei, Finanţelor, Riturilor, Războiului, Justiţiei şi Lucrărilor Publice). Încă din epoca Sui, dar mai ales începând cu anul 630, este reluat sistemul de examene, abandonat după epoca Han. Astfel a fost recrutat un nou corp de funcţionari. S-a întreprins un mare efort de codificare, iar în 653 un grup de jurişti a publicat celebrul *Tang lü shu yi*, cod penal care, împreună cu „regulamentele" *ling*, care îl acompaniau şi îl completau, constituie una dintre cele mai bune surse de documentare pe care le avem în legătură cu societatea Tang[1].

3. Extinderea spaţiului. La frontiera de nord, chinezii reiau ofensiva şi, continuând politica împăratului Wu di din Han, caută să câştige teren în direcţia Asiei Centrale şi spre Coreea. Pericolul turc se reduce; puternica unitate care se formase în cursul perioadei precedente se rupe: turcii occidentali pe de o parte, turcii orientali pe de altă parte[2]. După mari eforturi, deopotrivă diplomatice şi militare, dinastiile Sui şi Tang reuşesc să reducă opoziţia turcilor orientali şi să avanseze până în regiunea Tarimului. Prin oaze, sunt reluate schimburile cu

[1] Multe dintre elemente erau totuşi păstrate din codurile anterioare; cf. K. Bünger, *Quellen zur Rechtsgeschichte der T'ang-zeit*, Beijing, 1946.

[2] Cf. E. Chavannes, *Documents sur les T'ou-kiue occidentaux*, St. Petersburg, 1903.

Occidentul şi caravanele urmează un nou drum al mătăsii; Dun huang, centru deopotrivă comercial şi religios (la vest de Gan su), cunoaşte o mare înflorire. Suntem bine informaţi asupra acestei rute nordice, graţie relatării pe care pelerinul chinez Xuan zang ne-a lăsat-o din călătoria pe care a făcut-o către 627 şi care l-a dus, prin Asia Centrală, până în India, în căutarea locurilor sfinte ale budismului[1].

Cam în acelaşi moment, Tibetul cunoştea o primă înflorire. Regele Songtsen Gampo a reuşit să unifice sub autoritatea sa o mare parte din platoul tibetan şi a cerut în căsătorie o prinţesă chineză. De la Chang an i-a fost trimisă Wen cheng *Gong zu**, iar o dată cu această prinţesă au ajuns la Lhasa mai multe elemente ale culturii chineze (creşterea viermilor de mătase, tehnici agricole, orchestre)[2]. Pentru un timp, relaţiile au fost bune între Lhasa şi curtea Tang; mai mulţi tineri nobili tibetani au venit la Chang an pentru a studia chineza şi textele clasice[3].

Sui şi apoi Tang au lansat în mai multe rânduri (în 598, 611, 645) expediţii contra Coreei. Toate au eşuat lamentabil, iar

---

[1] El nu se va întoarce în China decât în 645; relatarea călătoriei sale, sursă de mare valoare în privinţa Asiei Centrale şi a Indiei, a fost tradusă în franceză de către St. Julien, *Mémoires sur les contrées occidentales*, Paris, 1857–1858. În secolul al XVI-lea, istoria acestei călătorii a devenit principala sursă de inspiraţie pentru unul dintre cele mai cunoscute romane chinezeşti, „Călătorie către apus"

[2] În China populară contemporană există o mare preocupare pentru sublinierea importanţei acestei căsătorii, mărturie antică a alianţei dintre populaţia *han* şi tibetani; a fost realizată chiar şi o operă cu acest subiect.

[3] În acelaşi timp, tibetanii sufereau şi influenţa Indiei, de unde primiseră budismul şi scrierea (adaptate); Songtsen Gampo s-a căsătorit, de asemenea, şi cu o prinţesă nepaleză.

* Titlu care s-ar traduce prin „doamnă delicată", acordat doamnelor care în harem se situau între rangul 10 şi 14 (fiecare împărat modifica organizarea haremului, ceea ce face ca uneori relaţia dintre titlu şi rang să varieze). În orice caz, o doamnă de acest rang avea statut egal (la curte) cu un ministru. (N.tr.)

chinezii nu au putut trece de Yu zhou[1]. Aceste eşecuri militare nu au împiedicat totuşi schimburile active cu Coreea şi mai ales cu Japonia, care trecea atunci printr-o perioadă de „sinizare" intensivă. Planul noii capitale japoneze, Nara, se inspiră din cel al oraşului Chang an, iar principiile administrative, regulamentele chineze, sunt copiate, uneori literă cu literă, de către suveranii niponi.

La frontiera sudică, progresele sunt mai puţin nete. Împăraţii Sui au trimis de două ori flote către insulele „Liu qiu" (Ryu kyu şi, fără îndoială, Formosa). Dinastia Tang s-a mulţumit să exercite controlul asupra provinciei meridionale Ling nan, din care făcea parte şi nordul Vietnamului. Împăraţii acestei dinastii s-au aflat în bune relaţii cu statul autonom Nan zhao (actualul Yun nan), care cunoştea, în epocă, o înflorire remarcabilă[2].

II. Dificultăţile Nordului, înflorirea Sudului (750–790)

1. Dificultăţile Nordului. *a) Anii teribili (751–766).* Către mijlocul secolului al VIII-lea, Imperiul Tang traversa o criză dificilă* Forţele centrifuge, regionalismele, îl copleşesc încă o

[1] Adică de Beijing; unul dintre cele mai vechi temple din Beijing, Fa yuan si, a fost fondat de către împăratul Tai zong pentru a comemora sacrificiul soldaţilor morţi în timpul campaniei în Coreea.

[2] Este vorba de un fel de stat confederat, al cărui centru se afla la Kun ming; era condus de o aristocraţie locală, cu o limbă şi o cultură originale, parţial budistă, ai cărei membri par să fie strămoşii minorităţii actuale Yi.

* Dificultăţile dinastiei Tang încep încă din secolul al VII-lea şi sunt legate de acapararea puterii de către o serie de împărătese, care îşi favorizează propriile clanuri. Prima dintre ele este Wu Ze tian, a cărei carieră în haremul imperial începe în 639, devine împărătească în 665 şi este obligată să abdice în 705. Ea este iniţiatoarea unei politici prin care încerca să impună ideea legitimităţii participării feminine la putere, ceea ce produce indignarea confucianiştilor. Abilitatea, cruzimea, dar şi

dată[1] şi garnizoanele din nord-est se revoltă sub conducerea unui general turc, odinioară favorit al împăratului Xuan zong, An Lu shan[2]. În 755, rebelii devin stăpâni ai capitalei Chang an, iar curtea fuge în grabă pentru a se refugia în Si chuan[3]. Ordinea nu este restabilită înainte de 766 şi, până la sfârşitul dinastiei, împăraţii s-au temut mereu de guvernatorii provinciali, mereu tentaţi de ideea independenţei.

O altă sursă de dificultăţi: tulburările provocate de populaţiile marginale care se revoltă împotriva autorităţii Tang. În Asia Centrală pericolul se dovedeşte a fi cel mai presant. În 745, uigurii, de origine turcă şi convertiţi la maniheism, reconstituie o confederaţie puternică, în timp ce o nouă forţă apare în vest: musulmanii. Aceştia obţin, în 751, o strălucită victorie asupra armatei chineze, pe malul fluviului Talas (la nord de muntele Tian shan, acum în teritoriul Kazahstanului). Această lovitură opreşte expansiunea Tang şi este un eveniment cu importante

---

politica foarte echilibrată au menţinut-o la putere mult timp; popularitatea pe care o avea între supuşi nu a salvat-o însă de complotul condus chiar din interiorul clanului imperial. Împăratul Zhong zhong care i-a urmat a fost repede lăsat în umbră şi apoi ucis de către soţia sa, împărăteasa Wei, sprijinită de către fiica sa, prinţesa An luo, şi de către una dintre principalele concubine imperiale. Cel care a înlăturat această dominaţie feminină în clanul imperial, în 712, a fost Xuan zhong, dar şi el avea să ajungă, la rândul său, sub influenţa dominatoare a favoritei Gui. Aceste intervenţii feminine în sfera puterii la începutul dinastiei Tang au determinat adoptarea unor reforme foarte populare, care au întărit prestigiul dinastiei, dar au provocat enorme tensiuni la curte, ceea ce a dus, indirect, la criza de la mijlocul secolului al VIII-lea. (N.tr.)

[1] Trebuie să vedem în aceasta, la fel ca J. Needham, o consecinţă a declinului lucrărilor hidraulice?

[2] Cu privire la această revoltă, vezi mai ales E.G. Pulleyblank, *The Background of the Rebellion of An lu-shan*, Londra, 1955.

[3] În cursul acestei fugi se produce un episod celebru, reluat ulterior de către mulţi poeţi, cel al morţii frumoasei Yang *Gui fei* („concubină preţioasă"), favorita împăratului; acuzată de soldaţii din escortă de a-l fi susţinut pe An Lu shan, ea se spânzură pentru a le potoli furia.

consecinţe[1]; el se află la originea unei lente islamizări a zonei Tarimului, pământ până atunci budist. La rândul lor, tibetanii rup alianţa pe care o iniţiase Songtsen Gampo şi ameninţă drumul mătăsii. În 763, ei avansează până la Chang an, pe care îl devastează. În sud-est, trupele din Nan zhao sunt învingătoare împotriva unei armate chineze invadatoare (751).

b) Reacţia puterii centrale. Rebeliunile şi revoltele militare au drept rezultat ruinarea tezaurului, devastarea unor zone importante ale imperiului, dezorganizarea reţelei interne. Sistemul repartiţiei egale a pământurilor devine impracticabil (din cauza imposibilităţii menţinerii registrelor la zi); sistemul de impozit direct pe cap de şef de familie, de care cel dintâi era legat, furnizează sume din ce în ce mai mici. Comunicarea cu sudul devine dificilă, masa monetară este insuficientă. Să adăugăm şi faptul că oraşul-capitală este în ruină. În faţa acestei situaţii alarmante[2], marii funcţionari ai puterii centrale vor pune la punct noi tehnici de guvernare.

Se va recurge la un nou impozit direct („taxa dublă", *liamg shui*), care este impus nu asupra indivizilor, ci asupra terenurilor şi care ţine cont, într-o oarecare măsură, de diversitatea regională (edict din 780); acest impozit era parţial perceput în monede de bronz, o noutate care este dovada progresului economiei monetare. În acelaşi timp, este reluată o veche idee care fusese aplicată în epoca Han, adăugându-se acestui impozit direct un impozit indirect, legat mai ales de sare şi, în plus, de ceai şi de băuturile alcoolice. Noua administraţie financiară se extinde repede; ea controlează regiunile producătoare, coastele, mlaştinile din Shan xi, puţurile din Si chuan şi revinde

---

[1] Prizonierii chinezi, capturaţi la Talas, sunt cei care transmit în Occident tehnica fabricării hârtiei.

[2] Găsim la anumiţi poeţi contemporani (mai ales Bai Ju şi Du Fu) ecourile acestei crize generale; la primul, este vorba de întoarcerea melancolică într-un Chang an devastat, la celălalt, contrastul între mizeria săracilor şi luxul bogaţilor:

În spatele porţilor de lac roşu, carnea şi vinul putrezesc,
Pe drum, zac trupurile celor morţi de frig....

sarea negustorilor cu un preţ de aproximativ zece ori mai mare decât cel de producţie. S-a recurs, de asemenea, la devalorizarea monedei. Au fost întreprinse lucrări de-a lungul Marelui Canal, cu scopul de a facilita transportul grânelor; curtea a adoptat obiceiul de a se instala des la Luo yang şi a sfârşit prin a se stabili definitiv aici; astfel, şlepurile nu mai erau nevoite să străbată trecătoarea San men, pe Fluviul Galben, ceea ce permitea reducerea sensibilă a costurilor de transport.

În contextul acestor dificultăţi economice şi de reforme administrative trebuie să plasăm măsurile „anti-budiste" care au fost luate la sfârşitul perioadei şi mai ales în anul 845. Congregaţiile budiste aveau încă un număr de privilegii imperiale (mari domenii formate prin donaţii ale fidelilor, exceptarea de taxe şi de serviciul militar). Aceste privilegii erau printre cele mai vulnerabile. Nu este vorba, deci, de persecuţii religioase, ci de o necesitate materială care a împins curtea să lovească un cler pe care altădată îl acoperise de onoruri. Au fost obligaţi să părăsească viaţa monahală numeroşi călugări şi călugăriţe, au fost confiscate pământurile mănăstirilor, au fost topite statuile şi clopotele de bronz, din care s-au făcut monede şi a astfel crescut cantitatea de numerar aflată în circulaţie.

c) Către divizare. Toate aceste măsuri nu au avut totuşi decât un efect dilatoriu. Unele dintre ele, precum impozitul pe sare sau secularizarea călugărilor, nu au produs decât nemulţumiri. O armată s-a revoltat în Sud şi s-a îndreptat spre Nord, semănând dezordine în drumul său; ţăranii s-au răsculat în regiunea actualelor provincii Zhe jiang, Jiang su şi He bei (868). În 875, un literat originar din He nan, care nu reuşise la examenele imperiale, Huang Chao, s-a pus în fruntea revoltei. Trupele sale au parcurs Imperiul în toate direcţiile, ajungând până la Fu zhou şi Canton, revenind în Gui lin şi în valea mijlocie a lui Yang zi; au cucerit Luo yang şi apoi Chang an (881)[1]. În cele din urmă, Huang Chao a fost constrâns să se sinucidă (884), dar dinastia

[1] La fel ca în 755, curtea a căutat refugiu în Si chuan, una dintre puţinele provincii rămase la adăpost de tulburări.

Tang nu mai putea să refacă unitatea. Ultimul împărat al dinastiei a fost detronat în 907 de către un şef de bandă, de origine ţărănească, Zu Quan zhong, care a fondat o nouă dinastie, Liang posterior. Totuşi, la această dată provinciile sudice, de la Si chuan la Jiang su, se desprinseseră deja şi numai China de Nord a recunoscut autoritatea a cinci dinastii efemere, care, până în 960, s-au succedat pe tronul imperial[1].

În această epocă, profitând de dezordinea internă, populaţiile stepei îşi vor face simţită prezenţa încă o dată. Turcii şi uigurii, care de mai mult de un secol luaseră obiceiul de a interveni în problemele chinezilor[2], reintră în scenă. Un turc sinizat este cel care, în 936, fondează dinastia Jin posterior. Domnia sa este marcată de două evenimente importante, care anunţă evoluţii ulterioare: el ordonă transferarea capitalei la Bian jing (actualul Kai feng), pentru a facilita revigorarea (937); abandonează în mâinile khitanilor, care ameninţau din nord-est, regiunea actualului Beijing, din care aceştia vor face curând o bază de plecare pentru mari ambiţii.

2. Înflorirea Sudului. Cea mai mare parte a surselor noastre provin din mediile literaţilor din nord; astfel, suntem prost informaţi în legătură cu situaţia din provinciile sudice. Primul motiv al acestei înfloriri trebuie căutat în imigrarea constantă a populaţiei nordice. Am văzut ce putere de atracţie exercitau pământurile virgine, minele, centrele comerciale din sud asupra populaţiei din zona Fluviului Galben, care prefera să scape de controlul meticulos al funcţionarilor oficiali şi să caute altundeva aventura şi, poate, norocul. În afara forţei braţelor lor, noii veniţi aduceau cu ei tehnicile nordice. Trebuie, de asemenea, subliniat

[1] În ordine cronologică: Liang posterior, Tang posterior, Jin posterior, Han posterior, Zhou posterior; chiar dacă aceste dinastii au guvernat asupra unui fragment din Imperiu, toate au fost considerate legitime de către analiştii care desemnează perioada 907–960 drept Wu dai, perioada celor Cinci Dinastii.

[2] Din 756, împăraţii Tang făcuseră apel la ei pentru a pune capăt revoltei lui An Lu shan.

rolul funcţionarilor locali, care adesea vedeau misiunile sudice ca pe un exil, dar nu îşi îndeplineau mai puţin conştiincios misiunea civilizatoare[1].

Un alt factor de luat în seamă al acestei înfloriri este dezvoltarea comerţului maritim. Dacă unii pelerini mergeau în India prin Asia Centrală, precum Xuan zhang, alţii urcă la bordul corăbiilor comerciale, precum Yi jing, care ne-a lăsat o relatare a călătoriei sale (la sfârşitul secolului al VII-lea). Ştim, din surse arabe, că monedele chineze puteau fi găsite pe coastele Golfului Persic, la sfârşitul secolului al IX-lea[2]; pe de altă parte, texte chineze deplâng faptul că moneda de bronz se scurge în afara Imperiului chinez şi aflăm că era interzis transportul acesteia în direcţia Canton-ului[3]. Prin urmare, comerţul trebuie să fi avut o anumită amploare. Un alt drum ar fi putut juca, de asemenea, un rol stimulant, cel care, traversând statul Nan zhao (actualul Yun nan), lega China de Sud de India.[4]

Principalele centre erau următoarele: 1) Regiunea de la sud de Yang zi, esenţială datorită recoltelor de cereale; aici au fost realizate primele porţelanuri, iar în secolul al X-lea a fost desăvârşită tehnica xilogravurii. 2) Regiunea actualului Si chuan, a cărei populaţie creşte cu rapiditate; principalele resurse comerciale sunt sarea gemă (obţinută prin forarea puţurilor) şi ceaiul, a cărui modă se răspândeşte în China. 3) Regiunea Canton, care este pusă în relaţie directă cu nordul, prin săparea unui canal care lega Râul Perlelor de Xian jiang (825); coloniile de negustori străini erau numeroase în port, iar conform unui text arab[5], soldaţii lui Huang Chao au masacrat,

---

[1] Printre cei mai iluştri, să-i menţionăm pe filozoful Han Yu, exilat în Guang dong, şi pe prietenul lui, Liu Zong yuan, exilat la Guan xi.

[2] „Găsim aceste monede la Siraf; ele poartă cuvinte scrise în limba chineză" (Reinaud, *Relation des voyages faits par les Arabes et les Persans dans l'Inde et à la Chine*, Paris, 1845, t. I, p. 73).

[3] Un edict din 809 îi interzice transportarea dincolo de munţii Ling nan (la nord de Canton); cf. D.C. Twitchett, *Financial administration*, p. 79.

[4] Cf. P. Pelliot, „Deux itinéraires de Chine en Inde", în *BEFEO*, 1904.

[5] Cf. Reinaud, *op.cit.*, t. I., p. 64.

cu ocazia jefuirii oraşului în 878, „120.000 de musulmani, evrei, creştini şi zoroastrieni"; textul precizează că numărul acestor persoane este cunoscut cu precizie, deoarece „guvernul chinez le lua un impozit raportat la numărul lor". Ştim, de asemenea, că există o moschee la Canton încă din secolul al VIII-lea.

O dată ce, la începutul secolului al X-lea, Sudul s-a eliberat de Nord, el se separă în mod natural, conform unor frontiere politice care vor reflecta în mare parte aceste entităţi economice[1]. Prosperitatea unora dintre aceste mici regate este evidentă atunci când vedem bogăţia mormintelor amenajate pentru principii lor.[2]

III. O înflorire culturală

Cultura chineză atinge în epoca Tang una dintre culmile sale; putem vorbi despre o „epocă de aur" Numai curtea califilor de la Bagdad poate rivaliza, prin lux şi rafinament, cu cea din Chang an.

1. Influenţele Asiei Centrale. Expansiunea Imperiului în nord-est a avut drept consecinţă imediată stabilirea unui contact direct între China şi regiunea Tarim, ale cărei oaze jucau de mult timp un rol de reţea culturală. Începând din secolul al VII-lea, această placă turnantă cunoaşte o efervescenţă particulară. Drumurile lungi, care, pornind din India şi din Orientul Mijlociu, se intersectează, sunt circulate nu numai de pelerini budişti şi de maniheişti, dar şi de către nestorieni şi de musulmani. Fiecare dintre

[1] În 939, Vietnamul, care făcea parte din Imperiu, îşi câştigă independenţa; spre deosebire de alte provincii sudice, va şti să o păstreze.

[2] Serviciul arheologic a descoperit recent trei morminte regale din secolul al X-lea: cel al unui rege din Shu (în periferia oraşului Cheng du, în Si chuan) şi două care aparţineau unor suverani din dinastia Tang sudică (la sud de Nanjing).

aceste religii va fi reprezentată în China epocii Tang. Centre maniheiste sunt create la Chang an, la Hu bei, la Nanjing, la Zhe jiang; o moschee este fondată la Chang an[1], precum şi o capelă nestoriană, aşa cum atestă celebra „stelă din Si An Fou", ridicată în 781 şi descoperită în secolul al XVII-lea[2]. O dată cu aceste religii soseşte şi o muzică nouă[3], decoruri noi, forme noi de gândire; spiritele sunt atrase de ceea ce soseşte din vest, iar această atracţie nu este străină de gustul pentru exotism.

2. Un centru urban: Chang an. Populaţia capitalei Tang a putut fi evaluată la un milion de locuitori. Oraşul ocupa un vast dreptunghi de 9,7 km pe 8,6 km, la sud-est de situl capitalei Han. Era înconjurat de o fortificaţie din pământ bătut şi cuprindea trei zone: în nord, palatul şi oraşul imperial; în sud, oraşul propriu-zis. Această ultimă zonă era străbătută de unsprezece străzi pe axa est-vest şi de paisprezece pe axa nord-sud; toate se intersectau regulat, formând unghiuri drepte. Fiecare dintre cele o sută opt cartiere astfel definite era la rândul său apărat de o fortificaţie, străbătută de două sau patru porţi, toate închise o dată cu lăsarea nopţii. Zonele cele mai animate

---

[1] Stela de fundaţie pe care o putem vedea astăzi poartă data de 742; pare însă a fi o replică realizată în epoca Ming, dar vechimea moscheii nu poate fi pusă la îndoială.

[2] Această stelă a fost găsită în apropiere de Xi an, numele modern al vechiului Chang an, de unde şi numele său; iezuiţii, care sperau o convertire a chinezilor, au făcut multă popularizare acestei descoperiri; cf. H. Havret, „La stèle chrétienne de Si Ngan Fou", *Variétés sinologiques*, nr. 7, Shang hai, 1895.

[3] În epoca Tang, muzica cunoaşte un mare progres şi profită de toate contactele; orchestre venite din Asia Centrală sau din ţara Pyus (Birmania) sosesc la Chang an; la rândul lor, suveranii Tang trimit instrumente muzicale chineze suveranilor din Tibet şi Nan zhao.

erau, în afara marii artere nord-sud, care diviza oraşul în două jumătăţi egale, pieţele din est şi din vest, unde se aflau negustorii străini[1]. Se estimează că oraşul avea mai mult de o sută de temple importante.

În nordul oraşului, un parc imens, rezervat împăratului, se întindea până la râul Wei. Aici se găsea un al doilea palat, Da ming gong, care a sfârşit prin a deveni reşedinţă permanentă a împăraţilor. El a fost construit în 643 şi se compunea din treizeci de vaste edificii independente, dispersate în mijlocul grădinilor. Cel mai spaţios (77,6 m pe 130,4 m) era acoperit de un acoperiş aşezat pe 164 de coloane. Într-un colţ al parcului era amenajat un teren de polo (joc adus din vest, probabil din Iran), a cărui stelă de fondare a fost găsită. Pe malul nordic al râului Wei se afla necropola imperială; fiecare împărat îşi construia, încă din timpul vieţii, un tumul, precedat de o alee mărginită de un lung şir de animale şi de personaje tăiate în piatră[2].

Obiectele recent descoperite în săpături (oglinzi din metal şlefuit, veselă din argint aurit, magnifice agrafe pentru păr din aur filigranat) ne permit să ne facem o idee despre luxul de la curte, la fel cum statuetele funerare, descoperite în mormintele din zonă, oferă imaginea mulţimii pestriţe care ocupa oraşul şi palatul: jucători de polo cu lungile lor crose, dansatoare şi muzicieni, doamne elegante cu picioare mici (moda picioarelor legate începe să se răspândească în această perioadă), servitori cu bonetă ascuţită şi rândaşi cu cizme mari, urcaţi pe calul sau cămila lor, purtând bărbi mari şi având un nas

[1] Au fost găsite în spaţiul pieţei de vest monede bizantine, sassanide şi arabe.

[2] Sunt cunoscute şase basoreliefuri, reproduse adesea, reprezentându-i pe consilierii lui Li Shi min şi provenind din mormântul acestuia; patru se află la muzeul din Xi an, iar alte două la Philadelphia.

exagerat de lung, semne incontestabile ale originii lor occidentale.

3. Mediile budiste. Mănăstirile budiste sunt importante centre culturale. La fel ca şi în secolele precedente, budismul este la originea unei arte originale: decoraţiile murale din grotele de la Dun huang (în Gan su), statuaria din Long man (unde împărăteasa Wu Ze tian pune să fie sculptat un Buddha gigantic, de 17 m. înălţime), picturi ale unor mari maeştri, precum Wu Dao zi (ale cărui opere sunt cunoscute astăzi prin copii tardive). Studiul marilor texte ale canonului budist continuă. Întors la Chang an, Xuan zang îşi ocupă ultimii ani ai vieţii cu traducerea din sanscrită în chineză a textelor aduse din India. Graţie acestor traduceri, reflexia metafizică poate deveni mai subtilă şi câştigă în profunzime.

Se discută despre diferitele moduri în care poate fi obţinută salvarea şi se precizează mai multe tendinţe[1]. Una dintre ele face puţin caz de operele de caritate şi neagă ideea unui progres lent, dificil, gradual, către sfinţenie; este cea a „căutării chineze", *chan* (în sanscrită: *dhyana*, „meditaţie"). Disputele doctrinale sunt frecvente cu cei care ţin la principiul răsplătirii faptelor, bune sau rele. În 792–794, în Tibet se ţine un important conciliu, de la care, din fericire, ni s-au păstrat dezbaterile[2]. Călugării chinezi apără principiul „căii subite", împotriva călugărilor indieni, partizani ai „căii graduale" Chinezii sunt în cele din urmă învinşi şi constrânşi să se retragă.

În linii generale, influenţa budismului — şi a Indiei — se face simţită în multe domenii, în practicile comerciale şi,

[1] Cf. Kuo Li-ying, *Confession et contrition dans le bouddhisme chinois du Ve au Xe siècle*, EFEO, Paris, 1994.

[2] Cf. P. Demiéville, *Le concile de Lhasa*, Paris, 1952.

mai ales, în cod. Daoismul împrumută poate de la yoga unele din tehnicile sale respiratorii şi, cu siguranţă, din budism împrumută noţiunea de infern şi de răsplată a faptelor. Un alt domeniu, cel al studierii sanscritei, necesară pentru înţelegerea textelor originale, se află la originea unei reflexii fecunde asupra limbajului: în faţa acestei scrieri fonetice şi a acestei gramatici flexionante, chinezii îşi pun întrebări în legătură cu ideogramele lor şi cu propria lor gramatică.

4. Mediile literaţilor. Restabilind sistemul examenelor, Tai zong a reabilitat statutul studiilor clasicelor confucianiste. Morala care se degajă de aici va servi la cimentarea alianţei între categoriile de „funcţionari-literaţi" Aceştia proveneau de cele mai multe ori din familii bogate de proprietari funciari, care, în realitate, erau singurele capabile să plătească studiile respective pentru copiii lor. După succesul la examenele imperiale, laureatul obţinea un post în administraţia locală; el mergea dintr-un oraş în altul, în funcţie de transferuri, păstrând mereu speranţa secretă că va fi trimis în capitală şi că va ajunge să îndeplinească o sarcină invidiată, cum ar fi, de exemplu, cea de cenzor. În fiecare post nou, el se reunea cu cei asemenea lui şi forma un mic cerc de prieteni, uniţi prin aceeaşi cultură literară şi vorbind acelaşi limbaj[1]. Ei îşi asumau idealul omului superior, aşa cum îl definise Confucius, astfel încât principiul, conservator, al unei societăţi în care legile erau destinate oamenilor de rând

[1] Un grup de literaţi, sub direcţia lui Luo Fa yan, au compilat un dicţionar care ţine să stabilească — luând, fără îndoială, drept criteriu pronunţia utilizată în capitală, Chang an — o pronunţie „standard"; este probabil ca această mişcare a funcţionarilor să fi contribuit la o anumită uniformizare; cf. H. Maspero, „Le dialecte de Tch'ang-Ngan sous les Tang", *BEFEO*, 1920.

nu putea să lovească elita ce are misiunea de-a le face respectate. Unii extremişti, precum Han Yu, considerau că ideile confucianiste ar trebui să se confrunte cu budismul, căruia împăratul îi făcuse prea multe concesii.

După modelul predecesorilor lor din epoca Han, literaţii Tang se ocupă de compilarea unor masive opere de erudiţie: istoria dinastiilor din Nord şi din Sud, manuale de politică, destinate candidaţilor la examene, enciclopedii, precum *Tong dian* (redactată de Du You). În paralel cu aceste lucrări serioase, mediul literaţilor dezvoltă şi o literatură mai relaxată; două genuri sunt abordate, povestirea şi poezia. Povestirile, redactate în proză, în general scurte, sunt de inspiraţie variată[1]: povestiri morale, anecdote istorice, poveşti de dragoste (cu unele tendinţe feministe), povestiri fantastice (tema literatului care se îndrăgosteşte de o tânără frumoasă, care în realitate este o vulpe metamorfozată pentru a-l seduce). Toate sunt documente preţioase pentru studierea mentalităţii literaţilor. Poezia chineză atinge acum una dintre culmile sale; poeţii cântă atât emoţiile lor personale, frumuseţea unui peisaj, bucuria prieteniei, plăcerile beţiei, vanitatea lumii, cât şi societatea pe care o au sub ochi, mizeria poporului, abuzurile celor bogaţi. Alături de trei mari nume, Li Bo, Du Fu şi Bai Ju yi, ar trebui citată o întreagă pleiadă de autori*.

---

[1] Ele sunt aduse la cunoştinţa exegezei moderne prin manuscrisele din Dun huang; cf. A. Waley, *Ballads and Stories from Tun-huang*, Londra, 1960.

* Pentru o prezentare a principalilor poeţi Tang, vezi M. Kaltenmark, Littérature chinoise, în *Encyclopédie de la Pléiade, Histoire des Littératures*, Paris, t. I, p. 1209 şi urm. (N.a.)

În limba română, scurte prezentări ale acestor poeţi şi traduceri ale unora dintre poeziile lor, în Florentina Vişan, *Trepte de jad*.(N.tr.)

Aproape de poezie în multe aspecte, apare un nou stil de pictură; unul dintre principalii săi creatori este Wang Wei, despre care se spunea că făcea poeme care erau picturi şi picturi care erau poeme* El picta mai ales peisaje, mai mult imaginare decât reale, pe care le desena în alb şi negru, în manieră impresionistă. Ne-au rămas astăzi câteva copii, dar aici trebuie să căutăm originea unei tradiţii pe care o vom regăsi înfloritoare în epoca Song.

5. Activităţi ştiinţifice. S-a putut spune (J. Needham) că în cultura Tang se află „mai mult umanism decât ştiinţă" Anumite progrese pot fi totuşi datate în această epocă. În 624, împăratul a creat un fel de ordin al medicilor, cu un mare maestru şi doi asistenţi; el a încurajat redactarea unor mari enciclopedii medicale şi a organizat un învăţământ de specialitate. Medicul Sun Si miao a rămas celebru pentru tratatele în care îşi demonstrează talentul de farmacolog, oftalmolog şi în acupunctură. Din această epocă se cunoaşte tehnica plombării dinţilor cu o „pastă de argint" şi cea a plasării protezelor oculare din lemn[1]. La începutul secolului al VIII-lea, astronomul Yi xing a reuşeşte să măsoare un arc meridian şi trimite o expediţie geodezică ce acoperă 2.500 km în linie dreaptă, din Indochina până în Mongolia. Cartografia profită de

* Wang Wei este o figură originală. El nu este confucianist, ci daoist, sau chiar daoisto-budist, după unii autori. Opera sa este importantă în trei domenii: poezie, pictură şi caligrafie. Ceea ce se spune despre poeziile lui este justificat nu numai de preferinţa pe care o are pentru tema meditaţiei în natură şi pentru simbolistica inspirată din natură, ci şi de talentul pe care îl are în alegerea caracterelor în care îşi scrie poemele, astfel încât aspectul acestora oferă sugestii vizuale care conduc cititorul spre descifrarea mesajului codat al textului. (N.tr.)

[1] Cf. P. Huard şi Ming Wong, *La médicine chinoise*, Paris, PUF, 1964, p. 35 şi 45.

cunoştinţele noi obţinute de călători; în 801, Jia tan publică o culegere de hărţi, *Hai nei hua yi tu*. În fine, în secolul al IX-lea îşi face apariţia imprimeria; este utilizată mai întâi la reproducerea imaginilor şi a textelor budiste, dar progresele sunt rapide şi cabinetul de litere se va putea dubla cu un element indispensabil: biblioteca.

Capitolul IV

NORD CONTRA SUD (sfârşitul secolului X — mijlocul secolului XIV)

Din secolul al X-lea până în secolul al XIII-lea, Islamul, al cărui succes domină istoria celor trei secole precedente, cunoaşte un destin diferit în funcţie de regiune: stabilizare în Mediterana, în faţa unei Europe care se trezeşte încetul cu încetul (cruciadele); progres în India de Nord şi în Turkestan (convertirea turcilor). În secolul al XIII-lea, centrul de gravitate este transferat în Asia Centrală, de unde mongolii se lansează în realizarea celui mai mare imperiu care a fost vreodată cunoscut; ei vor ajunge până în Europa de Est, până la Bagdad, până la Delhi, până la Beijing. În Asia sud-estică, dispar succesiv imperiul Tchola (India de Sud, secolele X–XI), regatul Angkor (Cambodgia, secolele IX–XIII), apoi imperiul Madjapahit (Java, secolele XIII–XV).

În timpul aceleiaşi perioade, două dinastii se succed în China, cea a împăraţilor Song (960–1279), apoi Yuan (1279–1368). Cel puţin astfel vede lucrurile istoria tradiţională. Dar, dacă observăm cu atenţie, este vorba de această dată de un tip nou de „succesiune". Nu este nimic comparabil cu cea prin care dinastiei Sui i-a urmat Tang. Cadrul în care se instalează noua dinastie nu se modifică, nici spaţiul asupra căruia se instalează autoritatea sa; de această dată, schimbarea politică acoperă o realitate economică şi socială mai complexă.

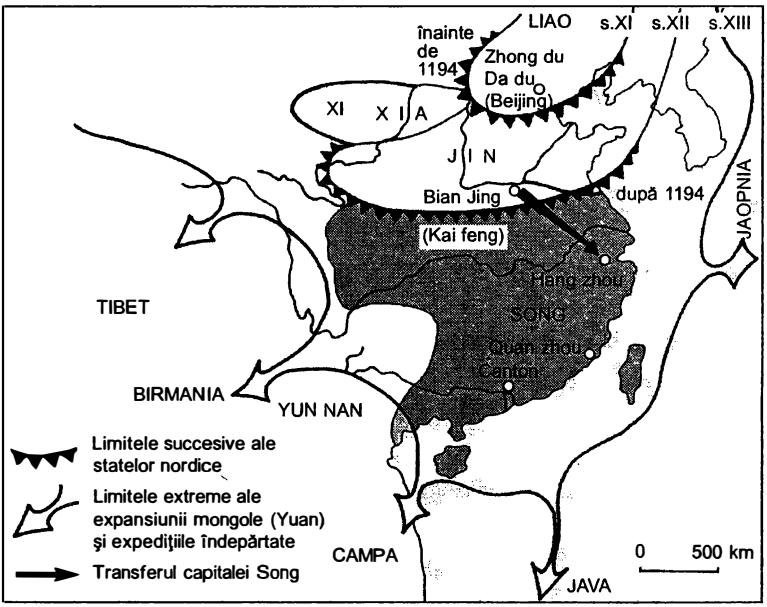

Fig. 5. Nord contra Sud

Schimbări sociale. Din secolul al XI-lea până în secolul al XIII-lea, vechea societate chineză trece printr-o transformare profundă[1]. „între elita conducătoare şi masa de oameni din popor, o clasă foarte diversă, dar foarte activă a apărut şi şi-a făcut loc încetul cu încetul: cea a negustorilor." (J. Gernet) Am văzut formându-se grupurile lor, am văzut cum puterea lor a crescut, pe măsură de spaţiul chinez se unifica şi stabilea o vastă piaţă internă. Distincţia antică, confucianistă, între funcţionar şi cel administrat tinde să-i plaseze pe aceşti oameni noi de partea poporului, dar bogăţia lor îi apropie în acelaşi timp

[1] Pentru acest pargraf, vezi J. Gernet, *La vie quotidienne en Chine â la veille de l'invasion mongole*, Paris, Hachette, 1959.

de putere, iar compromisurile sunt numeroase între lumea comerţului şi vechea clasă a literaţilor. Oraşele chineze simt, firesc, consecinţele acestei evoluţii. Ele cresc în proporţii considerabile (în special Hang zhou, care ajunge de la 500.000 de locuitori în 1170 la un milion în 1275). Pieţele, locuinţele burgheze, cartierele de distracţii se multiplică în jurul vechiului centru administrativ. Trebuie menţionat totuşi că acest centru administrativ, sediu al autorităţii imperiale, va continua să existe. Negustorii nu vor exercita niciodată un control direct, spre deosebire de burghezia europeană, care, în aceeaşi epocă, în Italia sau în Flandra, se organizează în „comune"

Un nou centru de gravitate. Importanţa centrelor de pe cursul inferior al lui Yang zi ajunge atât de mare, încât puterea politică vine să se instaleze aici. Capitala părăseşte vechile centre de pe cursul mijlociu al Fluviului Galben (în jurul cărora unitatea politică se constituise încă din timpul lui Qin Shi Hang di); ea va fi mult mai la sud, în apropierea acestor centre care, născute sub dinastiile din sud, au crescut în epoca Tang. Curtea trecuse deja de la Chang an la Luo yang, apoi de la Luo yang la Bian jing (Kai feng); ea se va stabili acum la Hang zhou (în actualul Zhe jiang). Acest transfer este acompaniat de o certă evoluţie a moravurilor şi a spiritului; peisajele înverzite, clima mai caldă a acestor regiuni sudice nu rămân fără influenţă asupra stilului de viaţă şi asupra creaţiei artistice. Sobrietatea, severitatea civilizaţiei Tang s-au atenuat într-o oarecare măsură şi au lăsat loc adesea unei anumite plăceri a vieţii.

Unitate chineză şi pericol nordic. Un astfel de transfer nu a fost posibil decât datorită unui lent fenomen de

sinizare, care, încă de multe secole, se producea la sud de Yang zi. Provinciile sudice, altă dată „barbare", de acum înainte par să aparţină aceleiaşi culturi, să facă parte din cadrul aceleiaşi unităţi. După perioda celor Cinci Dinastii, nu va mai fi vorba, în sud, de fragmentare sau de separatism. Primul împărat Song, Zhao Kuang yin, el însuşi originar din He bei, reunifică Imperiul aproape fără luptă, prinţii locali supunându-i-se fără să se opună.

Dificultăţile nu vor veni din regiunile sinizate, care acceptă principiul centralizării imperiale, ci din zonele marginale şi mai ales de la frontiera de nord, unde mari state ne-chineze se constituie şi caută să câştige teren în direcţia sudului. Ele răpesc chinezilor mai multe provincii nordice, taie „drumul mătăsii" care duce în oazele Asiei Centrale şi fac să apese, timp de mai mult de două secole, o ameninţare constantă asupra regiunilor meridionale. Unul dintre aceste state va sfârşi prin a triumfa şi prin a ocupa definitiv întregul spaţiu chinez.

I. Preponderenţa Sudului (960–1270)

1. Presiunea stepei. *a) Evenimentele.* Cronologia acestei „presiuni" a popoarelor nordice spre sud arată în felul următor. Khitanii sunt primii care încearcă să treacă frontiera din nord-est (regiunea Manciuriei, Jehol, Mongolia interioară). Ei învinge armatele Song în apropiere de Chang ping (la nord de actualul Beijing) şi fondează dinastia Liao, după modelul unei dinastii chineze. Un tratat fixează frontiera în 1004; se înţelege că Song au plătit un tribut pentru a avea pace. La vest, Xi xia s-au instalat în 1038 pe bucla Fluviului Galben şi au interceptat calea Asiei Centrale; regatul lor nu a dispărut decât în 1227, sub loviturile mongolilor.

Pericolul se face din nou simţit începând din 1115, o dată ce djurceţii, vechi vasali ai dinastiei Liao, preiau puterea şi îi

forţează pe ultimii khitani să se refugieze către vest[1]. Ei au fondat o nouă dinastie Jin. Mai combativi decât foştii lor stăpâni, ei au reluat ostilităţile cu Song, asediază şi cuceresc Bian jing (Kai feng), unde îl capturează pe împărat şi obţin o pradă uriaşă (1125). Un prinţ din familia Zhao reuşeşte să se refugieze la Hang zhou, unde se instalează, iar frontiera se stabileşte, pentru un secol şi jumătate, între Fluviul Galben şi Yang zi. Provinciile pierdute nu interesează societatea de pe cursul fluviului Yang zi, iar noua dinastie Song de Sud (Nan Song), luând partea sa din reducerea Imperiului, preferă să plătească tribut decât să continue ostilităţile[2].

Totuşi, Jin au trebuit să cedeze în faţa unor noi adversari, mongolii, cărora Gengis Han le dă un impuls irezistibil (la începutul secolului al XIII-lea). Aceştia au învins curând rezistenţa djuceţilor (1234), fondând, în 1271, dinastia Yuan şi cucerind Huang zhou în 1276. Ultimul pretendent Song a pierit trei ani mai târziu în portul Canton, unde încerca să se refugieze. 1004, 1125, 1276: trei date care jalonează retragerea progresivă, apoi dispariţia Imperiului Song.

b) Societăţile nordice. Această înaintare progresivă a populaţiilor nordice este unul dintre faptele marcante ale perioadei. Unul dintre motive trebuie să fie căutat, fără îndoială, în China însăşi; ridicarea Sudului s-a făcut încetul cu încetul în detrimentul Nordului, care a devenit o zonă cu o rezistenţă limitată. Dar trebuie, de asemenea, să căutăm explicaţii în istoria internă a popoarelor invadatoare; aceasta rămâne încă, din păcate, imprecisă.

Putem încerca, bazându-ne pe câteva mărturii lingvistice, să identificăm originea etnică a acestor noi veniţi. Limba khitanilor poate fi considerată ca fiind proto-mongolă, „în sensul în care cuvintele care s-au păstrat se prezintă sub forme mai puţin

[1] Aceştia se vor stabili pe Ili şi vor fi cunoscuţi sub numele de Kara-kitai.

[2] În 1141, generalul Yue Fei, partizan al războiului şi învingător al khitanilor în mai multe ocazii, este ucis la instigarea partidei pacifiste; el va fi reabilitat şi considerat apoi un erou naţional.

evoluate decât existau în limba mongolă în secolul al XIII-lea" (L. Hambis)[1]. Djurceţii reprezintă o ramură a tunguşilor, complex etnic de unde apar, în secolul al XVII-lea, manciurienii, fondatorii ultimei dinastii Qing. Xi xia, sau tanguţii, erau înrudiţi cu tibetanii, mai ales cu Qiang, care în secolul al VIII-lea circulau ca nomazi la frontiera de est. În contact cu populaţia sinizată, care se afla sub autoritatea lor, aceste grupuri variate s-au sedentarizat parţial şi au împrumutat multe elemente de civilizaţie materială, păstrându-şi totuşi originalitatea. Comparate cu civilizaţia chineză, care la un moment dat se retrage la sud de Yang zi, ele par mult mai puţin evoluate; nu trebuie să le considerăm totuşi barbare.

Regatul Xi xia cuprindea douăzeci şi două de provincii, eşalonate pe malurile Fluviului Galben; capitala era Ning xia. Principii, care revendicau titlul de împărat, controlau comerţul către Asia Centrală şi stimulau agricultura (irigaţiile din bucla Fluviului). Ţara exporta sare gemă şi obiecte de fier (armuri celebre). O scriere Xi xia a fost creată, pornindu-se de la ideogramele chineze[2]. Un canon budist Xi xia a fost imprimat chiar în ţară.

S-au descoperit, în Manciuria şi în estul Mongoliei interioare, ruine ale unor oraşe întregi şi mai multe pagode budiste construite sub Liao şi Jin. Echipe de lucrători au fost grupate în ateliere urbane, ţesutul — în special producţia de mătase — fiind foarte dezvoltat. La fel ca şi Xi xia, khitanii şi djuţeţii puseseră la punct scrieri originale, pornind de la scrierea chineză; dar nu ne-au rămas decât rare inscripţii, dificil de descifrat. Sub Liao şi Jin, regiunea din nord-est a căpătat încetul cu încetul o importanţă pe care va şti să o păstreze şi mai târziu; Yuan, apoi Ming, au avut capitala în acelaşi loc unde una dintre aceste două dinastii o avusese pe a sa, la Beijing*.

---

[1] Probabil că ar trebui să-i considerăm înrudiţi cu Xian bei.

[2] În 1909, exploratorul rus P.K. Kolozov a descoperit la Khara Khoto (la frontiera dintre Gan su şi Mongolia) un număr mare de texte în Xi xia şi chineză, cu lexicul sino-xi xia.

* *Bei* = nord; *jing* = capitală; Beijing = capitala din nord. (N.tr.)

2. O economie în evoluţie. *a) Evoluţia demografică.* Chiar dacă, în anumite zone, conflictele au fost frecvente, regiuni întregi au rămas la adăpost, scăpând de masacre şi jafuri. Această stare de pace parţială a permis o creştere importantă a populaţiei: 90 de milioane în 1083, mai mult de 100 de milioane (exact 20.882.258 de familii) în 1124, în ajunul invaziei Jin. După amputarea provinciilor nordice, Imperiul Song de Sud încă număra mai mult de 60 de milioane de locuitori, ceea ce reprezintă aproape două treimi din total[1]. Ofensiva Nordului antrenează un dezechilibru şi mai net, accelerând considerabil numărul emigranţilor spre Sud. Curtea, funcţionarii, literaţii se instalează, de bunăvoie sau nu, în oraşele de pe Yang zi inferior, puţin pregătite să-i primească, în timp ce ţăranii continuă să caute mai în sud pământuri virgine. Plasăm de obicei în această perioadă sosirea în Guang xi a populaţiilor numite Hakka (*ke jia* în pronunţie chineză nordică, ceea ce înseamnă „familii venite din exterior"). Venite din Nord, ele se implantează într-un mediu foarte diferit de patria lor de origine şi îşi păstrează până în prezent dialectul şi originalitatea[2]. Unii au mai degrabă tendinţa de a considera astăzi Hakka drept autohtoni sinizaţi, care şi-au creat un mit al originii lor nordice.

b) Înflorirea comerţului. Cursul lui Yang zi poate fi urcat până la bogatele câmpii din Si chuan, iar zonele joase, învecinate gurii fluviului, sunt străbătute de canale care facilitează considerabil transportul; pe de altă parte, coasta stâncoasă a provinciilor sudice oferă numeroase rade, favorabile navigaţiei de coastă, pentru traficul maritim. Negustorii chinezi găseau excelente condiţii naturale. Cu siguranţă că le-au adăugat

[1] În timpul dinastiei Han de Vest, acest teritoriu era locuit doar de a zecea parte din totalul populaţiei Imperiului; cifrele calculate de Zhang Jia ju, *Le transfert au sud du centre de gravité économique sous les Song (Liang Song jing li zhong xin de nan yi)*, Wu han, 1957, p. 31.

[2] De pus în legătură cu această migrare masivă de populaţie Han în Sud răscoala populaţiilor Zhuang qui, către 1050, care reuşeşte să organizeze un stat autonom; şeful lor, Nong Zhi gao, ţine oraşul Cantonl sub asediu timp de cincizeci de zile.

avantaje de alt ordin, utilizarea unor instrumente comerciale şi, din secolul al XII-lea, a busolei.

Ceea ce trebuie subliniat, este importanţa controlului exercitat de stat. El este cel care are privilegiul emisiunii monetare şi a biletelor de bancă, el este cel care are monopolul unor produse de larg consum, precum ceaiul sau sarea. Influenţa sa este deci notabilă în domeniul organizării comerţului intern şi extern, cu atât mai mult cu cât se orientează deliberat spre forme de impozit indirect (taxe comerciale, regii). Negustorii lucrează în relaţie directă cu el, primind comenzi şi găsind avantaje într-un sistem care le oferă garanţii oficiale. Acest control etatist este, fără îndoială, unul dintre motivele care i-a împiedicat să evolueze, precum negustorii din Occident, într-o burghezie independentă.

Calea spre Asia Centrală fiind tăiată, cea mai mare parte a comerţului extern se face pe mare. China exportă mătăsuri, metale preţioase, porţelanuri şi ceramică (anumite cuptoare din Fu jian sunt specializate în produse pentru export); au fost descoperite obiecte ceramice şi monede din epoca Song pretutindeni în zona Oceanului Indian, nu numai în Java şi India, ci şi în Zanzibar sau până în apropiere de Cairo. În schimb, se importau lemn preţios, parfumuri, mirodenii, perle, fildeşuri. Negustorii străini care veneau în China erau numeroşi — musulmani din India sau Persia[1], evrei[2] —, dar erau şi numeroşi chinezi care plecau pe mare spre zonele din sud. Acest comerţ era în general deficitar pentru Imperiu, astfel încât statul a interzis exportul monetar şi a încercat să menţină totul într-un sistem de schimburi în natură, sistem pe care îl numim uneori, incorect, „tribut" (în chineză *gong*).

---

[1] De la unul dintre aceştia obţine Zhao Ru informaţii care îi permit să realizeze, în 1225, un *Raport complet despre străini (Zhu fan zhi)*.

[2] O stelă, datată în 1489, cândva depusă în sinagoga din Kai feng, consemnează faptul că şaptezeci de familii de evrei au venit să se instaleze în oraş în epoca Song; ele veneau din India şi aduceau ţesături de bumbac; este cea mai veche mărturie pe care o avem despre prezenţa evreilor în China. Cf. D.D. Leslie, *The Survival of the Chinese Jews*, Leida, Brill, 1972.

c) Problema agrară. Se pare că la începutul perioadei, în epoca în care dinastia Song încă mai controla Nordul, agricultura a făcut unele progrese. Textele semnalează extinderea spaţiilor cultivate: drenarea regiunii inferioare a lui Yang zi (crearea câmpurilor protejate de diguri, *wei tian*), amenajarea câmpurilor terasate în Fu jian şi Jiang xi. Apar şi se extind, de asemenea, specii noi: importul de orez precoce din Champa (stat hindus din Indochina, situat la sud de actualul Vietnam), deplasarea către nord a orezului, care rămăsese cantonat până atunci în sud, şi a bumbacului[1], dezvoltarea considerabilă a culturii ceaiului, începând din Si chuan şi Fu jian.

Totuşi, nu trebuie să uităm că „dezvoltarea oraşelor s-a putut face în detrimentul zonelor rurale" (J. Gernet). Administraţia imperială adună impozite, orăşenii bogaţi primesc venituri de pe terenurile pe care le cumpără în apropierea aglomeraţiilor urbane. Ţăranii sunt cei care, în ultimă instanţă, suportă greutatea acestei evoluţii şi plătesc preţul acestei înfloriri. Puterea centrală nu încearcă să oprească formarea marilor domenii, şi cum tributul enorm pe care trebuie să-l plătească anual către Liao, apoi către Jin goleşte vistieria, se recurge la sporirea impozitelor. Ţăranii reacţionează, şi analele semnalează răscoale; este vorba de revolta condusă de Wang Xiao po, în Si chuan (în 993, sub Song de Nord), de cea condusă de Song Jiang, în Shan dong[2], şi de cea condusă de către Fang La, în Fu jian[3] (în 1121–1122, chiar înainte de căderea oraşului capitală Bian jing).

d) În căutarea unei politici. Aceste transformări economice şi sociale antrenează în mod firesc o înnoire a gândirii politice, iar

---

[1] Introducerea bumbacului se leagă în mod tradiţional de istoria lui Huang Dao po (sec. XIII); originară din Song jian (în Zhe jiang), această femeie a învăţat tehnica cultivării bumbacului în timpul unui exil printre indigenii din insula Hai nan; la întoarcere, a transmis-o chinezilor de pe cursul inferior al lui Yang zi.

[2] În timpul dinastiei Ming, răscoala din Shan dong a devenit subiectul unui roman celebru, *Shui hu.* (N.a.)

Acest roman a fost tradus şi în limba română, sub titlul *Osândiţii mlaştinilor.* (N.tr.)

[3] Fang La s-a sprijinit pe societăţile secrete de inspiraţie maniheistă.

— cum statul este dirijist — la curte, în jurul împăratului, îi putem găsi pe teoreticieni. Ei confruntă diversele argumente cu o ardoare care aminteşte pe cea a gânditorilor Regatelor Combatante. Se regrupează în facţiuni, care uneori nu se deosebesc decât prin simple chestiuni personale. Chiar dacă realitatea a fost mai complexă, putem simplifica, opunând două tendinţe principale: pe de o parte, „conservatorii", pe de altă parte, „reformiştii" În secolul al XI-lea, primii se grupau în jurul istoricului Si ma Guan. Sub principiul respectării cu fidelitate a gândirii confucianiste (întoarcerea la ordinea antică, „virtutea principelui trebuie lăsată să acţioneze"), ei căutau să menţină *statu-quo*, care era eminamente favorabil clasei literaţilor-birocraţi. „Reformiştii" doreau să reia autoritarismul vechilor legişti şi propuneau reducerea privilegiilor excesive, care compromiteau echilibrul şi chiar existenţa statului.

Cel mai celebru dintre ei a fost, fără îndoială, Wang An shi (1021–1086). Reformele sale au fost puse în aplicare în mai multe rânduri, în timpul împăraţilor Shen zong şi Zhi zong, în cea de-a doua jumătate a secolului al XI-lea. Unul dintre principiile sale era ameliorarea condiţiei ţăranilor, cu scopul de a permite o mai bună impozitare: „Dacă producţia este slabă, poporul este sărac; dacă poporul este sărac, statul este la fel." Pentru a atinge scopul urmărit, el propunea vânzarea pe loc a grânelor destinate impozitului (în locul transportării lor în capitală), împrumutul de seminţe către ţărani, împrumut care era înapoiat din recolta următoare cu o mică dobândă, instituirea unui munte de pietate gestionat de stat, reevaluarea averilor şi a pământurilor, pentru a face o mai bună repartiţie a impozitelor[1]. Aceste reforme s-au lovit de reaua voinţă a funcţionarilor însărcinaţi cu aplicarea lor; ei erau primii care profitau de starea de lucruri existentă.

[1] Petru a preveni răscoalele, Wang An shi a repus în vigoare sistemul responsabilităţii colective; ţăranii erau repartizaţi în grupe cu un şef responsabil (sistemul numit *bao jia*).

3. O civilizaţie urbană. *a) Un centru urban: Hang zhou.* Franciscanul Odoric de Pordenone, care a vizitat Hang zhou la începutul secolului al XIV-lea, descrie oraşul în aceşti termeni: „Este cel mai mare oraş din lume. Are o sută de mile de jur împrejur, iar în interiorul acestei mari incinte nu există nici un spaţiu liber care să nu fie locuit de numeroşi oameni. Casele sunt nenumărate; în fiecare dintre ele trăiesc uneori zece familii sau mai multe..." Să ne amintim că, în această epocă, populaţia trebuie să fi atins cifra de un milion de locuitori.

Oraşul se organiza pe axa nord-sud, pe malul faimosului Lac de Vest. Casele, multe dintre ele cu mai multe etaje, erau deservite de o reţea de canale şi de străzi dintre care cea mai frumoasă, calea imperială, avea 5 km lungime şi 60 m lărgime. În sudul oraşului se afla palatul imperial şi, în apropiere, pe Colina Phoenix-ului, cartierul unde negustorii bogaţi îşi aveau locuinţele. Marco Polo, care a fost la Hang zhou către sfârşitul secolului al XIII-lea, vorbeşte astfel despre pieţe: „Sunt zece pieţe principale....; pe malul unui canal sunt construite clădiri mari din piatră în care negustorii din India şi din alte ţări se instalează cu bagajul lor şi cu mărfurile trei zile pe săptămână, se ţine o piaţă care este frecventată de 40 sau 50.000 de persoane, aducând aici tot ce am putea dori să consumăm." Cantitatea de orez consumată zilnic a fost estimată la aproximativ 250 de tone[1]. Exemplul lui Hang zhou este bine cunoscut, dar şi alte oraşe, precum Bian jing (înainte de jaful din 1125) sau Su zhou, cunoşteau, de asemenea, o mare prosperitate.

[1] Cu privire la Hang zhou în epoca Song, vezi mai ales J. Gernet, *La vie quotidienne en Chine â la veille de l'invasion mongole*, Paris, Hachette, 1959, p. 21 şi urm.

b) Negustorii. Noua clasă a negustorilor adoptă un mod de viaţă original. Locuinţele lor cuprind, în general, două zone, spaţiile rezervate vieţii publice, unde stăpânul primeşte clienţii şi îşi invită prietenii, şi, în spate, apartamentele private, unde stau femeile (poligamia este răspândită la cei bogaţi)*; alături de acest ansamblu, era amenajată o mică grădină, un fel de microcosmos, unde erau adunate, pe coline artificiale sau pe lângă apele liniştite ale unui iaz, minerale cu forme bizare, arbori şi flori, animale[1]. Amatorii de peisaje puteau medita în această natură domestică, la fiecare pas oferindu-li-se subiecte pentru o nouă reverie.

Aceşti bogaţi negustori sunt în căutare de distracţii, astfel că în fiecare oraş se găsesc cartiere specializate în divertisment. La Hang zhou, existau cel puţin douăzeci. Aici, cei bogaţi au posibilitatea să asiste la meciuri de box, la spectacole de teatru, la jonglerii; se pot opri şi într-o ceainărie, pentru a conversa şi a juca şah. Trecerea timpului este punctată de o serie de sărbători colective, în timpul cărora animaţia din aceste cartiere atinge paroxismul. Negustorii caută, de asemenea, şi distracţii mai intelectuale. Ei îşi trimit fiii în şcolile care se deschid în acea epocă în principalele centre, fiind fervenţi colecţionari de cărţi imprimate, care încep de acum să se răspândească. O întreagă literatură este creată pentru acest public nou;

---

* Pentru a avea o imagine sugestivă a vieţii în familia unui negustor chinez bogat, vezi romanul tradus în limba română sub titlul *Lotus de aur, Vaza şi Prunişor de Primăvară.* (N.tr.)

[1] Grădinile din Su zhou, dintre care unele datează din epoca Song, sunt celebre; ele au fost recent restaurate. Una dintre curiozităţile acestor grădini era reprezentată de „pietrele de lac" (*hu shi),* pietre alese pentru forma lor armonioasă şi puse timp de mai multe decenii într-un lac din apropiere, unde valurile le modelaseră lent.

cel mai adesea, ea este realizată în limba vorbită, pentru că negustorii nu cunosc limba clasică. Operele de ficţiune sunt numeroase: povestiri[1], romane; teatrul se dezvoltă la rândul lui, dar, din păcate, nu ni s-a păstrat aproape nimic. Un gen nou apare, cel al „simplelor note" (*bi ji*); acestea sunt reflexii dezordonate pe care le pot inspira o călătorie sau o lectură. Istoricul poate găsi aici informaţii preţioase.

c) Rolul curţii. La fel ca întotdeauna, curtea are un rol stimulator. Ţesătoriile de mătase şi atelierele ceramice lucrează în primul rând pentru a satisface nevoile pieţii palatine („celadonurile"* epocii Song sunt celebre). Curtea este locul în care trăiesc mulţi poeţi şi pictori. Mecenatul imperial devine chiar excesiv în timpul împăratului Hui zong, care îi supraveghează îndeaproape pe membrii Academiei de pictură; pictor el însuşi, impune temele (flori, păsări) şi stilul (detalii îngrijite, policromie) şi dă naştere unei picturi „academice", cu tot ceea ce poate avea limitativ acest termen. Împăraţii Song deţineau o mare colecţie de picturi, al cărui catalog ni s-a păstrat; acesta cuprinde peste 6 000 de lucrări.

d) Mediile literaţilor. Am văzut ce loc important deţineau literaţii-funcţionari în societatea chineză. Profitau de avantajele pe care le ofereau posturile lor pentru a se îmbogăţi şi pentru a acumula pământuri; dintre ei îşi

[1] A. Levy a tradus unele dintre ele în culegerea sa: *L'antre aux fantomes des Collines des l'Ouest*, Paris, Gallimard, 1972.

* Ceramică de culoare verde deschis, cu aspect translucid, obţinută prin acoperirea unui vas de gresie cu un produs pe bază de oxid de fier. Denumirea dată acestor vase în limbile europene vine de la numele eroului unui roman franţuzesc de la sfârşitul secolului al XVI-lea, personaj care se îmbrăca în veşminte verzi. Ceramica de acest tip a început să fie fabricată în epoca Song şi a avut mare succes ca produs de export în epoca Yuan. Mai târziu, vasele de acest tip aveau să rămână în umbra porţelanului veritabil. (N.tr.)

recrutează împăratul consilierii şi ei sunt cei care controlează în cea mai mare parte politica.

Istoria le atrage în mod special atenţia. Ei studiază trecutul Chinei şi încearcă să îl analizeze. Se interesează de filologie, de epigrafie şi chiar de arheologie (descoperirea vaselor de bronz datează din epoca Song*). În afara istoriilor oficiale, realizate din ordin imperial (precum *Cronica Tang*, scrisă de Ou yang Xiu), unii literaţi compun, cu titlul personal, scrieri istorice; cea mai cunoscută este *Oglinda istorică*, a lui Si ma Guang, care tratează istoria Chinei de la origini până în epoca Song. La fel ca în epoca Tang, lucrările de erudiţie sunt preţuite, îndeosebi marile enciclopedii, precum *Tai ping yu lan* şi *Wen xian tong kao* (alături de multe altele).

Gândirea lui Confucius este în mare vogă, aceasta fiind epoca în care primeşte forma sub care va fi cunoscută mai departe. Construcţia cea mai originală este cea a filozofului Zhu Xi (1129-1200)[1], pe care o desemnăm în general sub numele de „sistem neo-confucianism" Este o întoarcere la textele „clasice", nu numai la *Analectele* lui Confucius** şi la Mencius*** (care, alături de două lucrări

---

* După epoca Han nu s-au mai fabricat vase ritualice de bronz. Redescoperirea lor în epoca Song, în urma unor cercetări arheologice, a trezit un adevărat gust pentru antichităţi, modă care se prelungeşte până în epoca Ming şi chiar mai departe. Se ajunge atât de departe încât împăraţii ordonă realizarea unor replici „moderne" ale obiectelor antice. (N.tr.)

** Vezi traducerea *Analectelor* în limba română: Humanitas, 1999, trad. Florentina Vişan. (N.tr.)

*** Textul lui Meng zi (latinizat Mencius), cel de-al doilea filozof important al confucianismului, care a trăit în secolul al IV-lea î.Hr., are drept titlu chiar numele autorului. (N.tr.)

[1] De fapt, Zhu Xi nu a fost decât figura cea mai cunoscută dintr-un mic grup de gânditori.

de mai mică importanţă, vor forma de acum înainte cele „Patru cărţi", *Si shu*), dar şi la texte mai vechi şi mai criptice, precum *Clasicul schimbărilor (Yi jing).* Este, în acelaşi timp, o reacţie împotriva filozofiilor străine (mai ales budismul), pe care Zhu Xi le dezaprobă, utilizând totuşi unele dintre ideile acestora. Momentul era propice, pentru că Asia Centrală era închisă, iar relaţia cu sursele indiene era pentru un timp încetinită. Zhu Xi a elaborat un sincretism în care există loc pentru o cosmologie şi o metafizică; reia preceptele morale ale anticilor, dar încearcă să le pună în acord cu o teorie raţională asupra universului. Efortul său[1] a fost foarte discutat încă din timpul vieţii sale, dar după moartea sa, şi mai ales începând din secolul al XIV-lea, interpretarea dată de el confucianismului va fi considerată ca singura corectă.

Poezia şi pictura, care, sub Tang, erau apanajul literaţilor, cunosc un mare succes. Cel mai ilustru poet a fost Su Shi (sau Su Dong po, 1037–1101); el provenea din provincia Si chuan şi cariera sa de funcţionar a fost un şir de reuşite şi de dizgraţii (a fost exilat în insula Hai nan); el va înnoi un anumit gen, uitat încă din epoca Han, scriind *Poemele Fu de pe Faleza roşie*, dar s-a ilustrat mai ales prin poemele lirice, cu metrică strictă, care erau compuse pentru arii muzicale determinate (numite *ci*). Su Shi a fost, de asemenea, pictor şi caligraf. Dintre marii pictori, să-l amintim pe Mi Fu (1051–1107), artist reprezentativ pentru un mic grup de esteţi extrem de rafinaţi[2]. Şi el a fost

[1] J. Needham îl compară cu tentativa scolastică a Evului Mediu european; Zhu Xi moare în 1200, Toma d'Aquino se naşte în 1225.

[2] Cf. N. Vandrier-Nicolas, *Art et sagesse en Chine, Mi Fou (1051–1107), peintre et connaisseur d'art dans la perspective des lettrés*, Paris, PUF, 1963.

funcţionar, dar stilul direct, non-conformismul i-au atras o anumită animozitate din partea superiorilor săi şi a împăratului. Ne întrebăm astăzi dacă peisajele care îi sunt atribuite (în tehnica petelor de cerneală şi a laviului) chiar îi aparţin şi putem răspunde că ne este mult mai sigur cunoscut prin scrierile sale critice, prin tratatele asupra artei picturale pe care le-a lăsat posterităţii decât prin aceste lucrări.

e) Progresul ştiinţific. Perioada Song este un moment foarte important în istoria ştiinţelor chinezeşti. Matematicile, mai ales algebra, fac progrese considerabile. Orologiul astronomic, descris de Su Song, în 1090, constituie una dintre realizările cele mai semnificative, demonstrând că orologiul mecanic nu este, aşa cum se credea, o invenţie europeană a secolului al XIV-lea. Printre medicii cei mai cunoscuţi trebuie amintit Song Ci, care a scris un tratat de medicină legală, primul în lume. Mai multe lucrări de pediatrie, acupunctură, farmacopee sunt, de asemenea, realizate în epocă. Vaccinul antivariolic este atestat în 1014. Să semnalăm totodată mai multe tratate de agricultură, arhitectură, artă militară. Unul dintre cele mai mari texte ale secolului al XI-lea este *Antologie de cuvinte din heleşteul viselor (Meng ji bi tan)*, lucrare eclectică, redactată de un literat, Shen Gua, care a grupat în jurul său o mică echipă de savanţi; această operă menţionează pentru prima oară acul magnetic, ne oferă prima descriere pe care o avem a tehnicii tiparului, vorbeşte despre hărţi în relief şi descrie un anumit număr de fosile. Istoricii chinezi rezumă astăzi efortul ştiinţific al epocii Song evocând „cele trei mari descoperiri": tiparul, busola şi praful de puşcă.

II. China în orbita mongolă (1270–1368)

1. Anexarea totală a Sudului de către Nord. Căderea capitalei Huang zhou în 1276 marchează o turnură importantă. Nu numai că Sudul şi Nordul sunt din nou unite, de această dată sub controlul unui popor din nord, dar întregul spaţiu chinez este ataşat timp de aproape un secol unui imens imperiu, Imperiul Mongol, ale cărui limite merg din Manciuria până în Rusia, de la Canton până la Basrah.

a) Mongolii la putere. Cucerirea s-a făcut în etape[1], iar metodele cuceritorilor nu au rămas identice. După violenţele lui Gengis Han (temperate într-o oarecare măsură de sfaturile lui Chi-Chu cai, un khitan sinizat care a devenit apărătorul chinezilor) şi după luptele interne care au urmat dispariţiei sale (1229), anexarea Sudului a fost continuată într-o manieră mai clarvăzătoare de către generalii împăratului Kubilai, fondatorul dinastiei Yuan (1271). Totuşi, dacă de acum înainte sunt cruţate satele şi oraşele, mongolii se instalează ca stăpâni pretutindeni.

Trupele lor ocupă toate punctele strategice. Pământurile bune sunt confiscate şi distribuite învingătorilor; caii sunt rechiziţionaţi. Societatea este oficial divizată în patru grupuri: mongolii, care sunt privilegiaţi în toate privinţele, populaţiile ne-chineze din Asia Centrală (mai ales uigurii, aliaţi ai mongolilor), care se bucură de anumite avantaje[2], chinezii din nord (cândva dependenţi de Jin) şi cei din sud (odinioară dependenţi de Song de Sud şi recent anexaţi). Această distincţie jibnitoare se regăseşte în toate

[1] Pentru detalii privind evenimentele, vezi Grousset, Auboyer şi Buhot, *L'Asie orientale des origines au XVe siècle*, Paris, PUF, 1941, p. 274–345.

[2] Textele îi desemnează drept *si mu*, „cei diferiţi" şi nu „oameni cu ochii deschişi la culoare", cum se traduce uneori.

domeniile, în guvernarea centrală, în administraţia locală, în armată, în codul de legi. Chinezi trebuiau, în principiu[1], să se mulţumească de fiecare dată cu o poziţie subalternă. La aceasta se adaugă alte măsuri discriminatorii: interdicţia pentru chinezi de a purta arme, de a studia limba mongolă sau de a circula liber după căderea nopţii.

b) Extinderea spaţiului şi tentativele mai îndepărtate. În pofida distincţiei menţinute de către învingători între chinezii din nord şi cei din sud[2], o nouă eră de unitate începe totuşi. Imperiul este divizat uniform în provincii, ale căror limite, cu excepţia câtorva modificări ulterioare, s-au perpetuat până în secolul XX. Legăturile cu Tibetul au fost reluate; Yun nan, aproape independent după epoca Tang (regatul Nan zhao), este re-anexat Imperiului în 1276[3]. Ocuparea Chinei şi a periferiei sale nu este totuşi, pentru mongoli, decât o etapă; ei înţeleg să o folosească asemenea unei trambuline pentru realizarea unor noi cuceriri.

În 1274, ei lansează o primă ofensivă împotriva Japoniei, apoi în 1281; de fiecare dată eşuează[4]. Între 1280 şi 1285 fac expediţii în Vietnam şi Champa; acestea sunt eşecuri sau succese fără urmări. Urmează un mare atac împotriva Birmaniei, trecând prin Yun nan; armatele

[1] Nu este vorba de o regulă absolută; avem exemple de chinezi bogaţi care au reuşit să se înţeleagă cu învingătorii şi să îşi păstreze privilegiile; ei îşi luau, în general, un nume mongol.

[2] Marco Polo face distincţia, în relatarea sa, între Cathay (China de Nord) şi Mangi (China de Sud).

[3] O mică comunitate mongolă există încă în apropiere de Tong hai, la sud de lacul Kun ming, mărturie vie a instalării autorităţii mongole în Yun nan.

[4] În 1281, o furtună a distrus vasele şi a împiedicat debarcarea invadatorilor; japonezii au păstrat amintirea acestui „vânt al zeilor" (*kami kaze*), care a venit în ajutorul lor atunci când aveau nevoie.

avansează până la Paagan, pe care îl ocupă (1287), dar nu reuşesc să se menţină[1]. În 1292–1293, o expediţie maritimă contra insulei Java eşuează la fel ca şi celelalte.

Cauzele profunde ale cuceririi mongole, ale succesului în China şi al eşecurilor în Japonia şi în Asia de Sud-Est constituie încă obiective de studiat; în orice caz, ele depăşesc limitele restrânse ale unei istorii strict chineze. Un fapt trebuie totuşi reţinut, şi anume importanţa contribuţiei chineze în aceste tentative de cucerire. Cea mai mare parte a trupelor, totalitatea vaselor şi mai mulţi generali[2] proveneau din China. Se pare că, deşi o mare parte din societatea chineză a privit invazia mongolă ca pe o catastrofă fără precedent, nu au lipsit totuşi persoane care s-au acomodat şi au încercat să profite. Un succes în Japonia, Java sau Birmania ar fi permis poate negustorilor chinezi să controleze rutele care le aduceau averile. Ideea a fost reluată, mai paşnic, la începutul secolului al XV-lea.

c) Noua ordine economică. Cucerirea mongolă oferă economiei chineze noi posibilităţi; ea deschidea din nou drumul spre Asia Centrală, rămas închis în timpul dinastiei Song.

Înflorirea comercială şi urbană care începuse în bazinul inferior al lui Yang zi continuă să se amplifice. Cucerirea a distrus parţial resursele Nordului, dar nu a ruinat centrele din sud; Hang zhou a rămas o metropolă frecventată (italienii Marco Polo şi Odoric de Pordemone, magrebinul Ibn Battuta îl vizitează la rândul lor) şi porturile din Fu jian

[1] Expediţiile mongole în nordul Indochinei sunt contemporane cu un eveniment plin de consecinţe pentru viitorul peninsulei: începutul migraţiei populaţiei Tai spre sud.

[2] Un exemplu: expediţia din 1292 spre Java era condusă de un uigur (Ike Mise) şi de doi chinezi (Shi Pi, originar din He bei, şi Gao Xing, din He nan).

profită de comerţul maritim care se dezvoltă; mai ales Quan zhou, unde s-au descoperit mai mult de o sută de stele şi de basoreliefuri, indicând prezenţa unor comunităţi străine, hinduse, musulmane sau creştine[1].

Totuşi, o nouă regiune este pe cale să se dezvolte în paralel, cea a actualei provincii He bei. La nord-est de ruinele anticei capitale Jin, Kubilai a aşezat fundaţiile geometrice ale unui nou oraş: în mongolă „Han baliq" („oraşul Hanului"), în chineză „Da du" („marea capitală"); în epoca Ming, aceasta va lua numele de Beijing. Prezenţa curţii imperiale animă comerţul. „Sosesc lucruri de tot felul, scrie Marco Polo, fără ca vreodată să se oprească; nu există zi pe an în care să nu intre în oraş numai cu mătase cinci mii de care." Negustorii din Asia Centrală vin în număr mare şi un organism special este însărcinat să se ocupe de ei, *wo tuo fu*[2].

Dacă reţeaua urbană profită, în general, de noua conjunctură[3], este mai puţin sigur că spaţiul agricol beneficiază în acelaşi mod. La drept vorbind, problema este controversată şi nu lipsesc indiciile care ne-ar putea face să credem într-o oarecare refacere a producţiei

[1] Aceste stele şi basoreliefuri au fost publicate pentru prima oară de către Wu Wen liang, *Inscriptions et sculptures de caractère religieux trouvée â Quan zhou, P*aris, 1957, cu 74 de fotografii. Vezi, de asemenea: Chan Da-sheng şi L. Kakus, *Corpus d'inscriptions arabes et persanes en Chine, 1, Province de Fu-jian*, Paris, Geuthner, 1991.

[2] *Wo tuo* este forma chineză a cuvântului turcesc *ortaq* = asociat în afaceri, cf. Weng Tu Chien, „A study of Wo-t'o (ortaq)", în *Yen Ching Journal of Chinese Studies*, Beijing, 1941, p. 201–218.

[3] O altă dovadă este dezvoltarea sistematică a monedei de hârtie. După H. Franke, sistemul funcţiona într-o manieră satisfăcătoare; creşterea preţurilor a fost provocată de alte cauze şi nu a existat o veritabilă inflaţie decât în ultimii ani ai dinastiei; cf. H. Franke, *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolen-Herrshcaft*, Leipzig, 1949.

agricole, cel puţin la început (organizarea depozitelor statului, apariţia unui tratat de agronomie, *Nan shu*, *Cartea agriculturii*, care descrie tehnici foarte elaborate). Se pare totuşi că autoritatea centrală caută mai ales să orienteze către oraşe cerealele necesare supravieţuirii lor (restaurarea zonei sudice a Marelui Canal şi construirea unui nou tronson permiţând prelungirea acestuia până la Han baliq). Confiscarea anumitor terenuri în beneficiul mongolilor, precum şi formarea marilor domenii care continuă ca şi în trecut nu poate decât să sporească mizeria ţăranilor. În 1351, Fluviul Galben provoacă inundaţii, acoperind regiuni întregi şi cauzând o foamete teribilă. Ţăranii sunt obligaţi să îşi părăsească pământurile şi formează bande de dezrădăcinaţi, în care şefii societăţilor secrete, de inspiraţie maniheistă sau milenaristă (cultul lui Maitreya) găsesc o clientelă facilă. Răscoalele izbucnesc în Fu jian, în Jiang xi, în Hu bei; mişcarea culminantă este cea a Turbanelor roşii (*Hong jin*), care ridică o mare parte din ţară şi pune capăt autorităţii mongolilor.

Un ţăran din An hui, Zhu Yuan zhang, este cel care, după ce a luptat alături de Turbanele roşii, se întoarce contra vechilor aliaţi, restabileşte ordinea în beneficiul său şi fondează dinastia Ming[1].

2. O civilizaţie cosmopolită. Istoricii chinezi sunt adesea lipsiţi de indulgenţă faţă de dinastia Yuan, căreia îi reproşează faptul că a exploatat şi a pauperizat China. Nu trebuie totuşi ca amintirea tulburărilor sociale ce au însoţit

[1] Un specialist chinez al perioadei Ming, Wu han, a arătat că preocupările de ordin maniheist au prezidat la alegerea acestui nume dinastic, „Ming", care înseamnă „Lumină"

căderea sa să ne facă să uităm înflorirea culturală pe care ea a făcut-o posibilă. Din perioada Tang, China nu mai cunoscuse, într-adevăr, o asemenea etapă de cosmopolitism creator.

a) Noi contacte. Reluarea relaţiilor cu Tibetul a avut drept efect răspândirea unei forme tibetane de budism, lamaismul; mănăstiri de lamas au fost organizate la Han baliq şi influenţa lor nu va înceta să se facă simţită şi ulterior. Cucerirea i-a pus pe chinezi în contact şi cu celelalte ţări mongole din vest, ale căror populaţii erau în parte convertite la Islam; numeroşi musulmani, veniţi din Turkestan sau din Iran, sosesc în China de Nord; colonii musulmane se creează până în Yun nan, unde au fost construite două moschei, în 1274 şi 1279[1]. La rândul său, papalitatea a delegat misionari către Asia Centrală, în căutarea regatului mitic al Preotului Ioan[2]; preoţi creştini ajung până în îndepărtata Chină şi, în 1307, Jean de Montecorvino este numit arhiepiscop de Han baliq. Veneţianul Marco Polo rămâne în China timp de mai mulţi ani şi ocupă un post în administraţia imperială; el revine prin mările Sudului, pe un vas care mergea în Persia. Odiseea sa nu este o excepţie; alţi negustori occidentali urmează aceeaşi cale, dar nu îşi consemnează, ca el, amintirile[3].

b) Un creuzet cultural. Aceste influenţe vin să se adauge celor pe care popoarele din nord (khitanii, djurceţii

[1] Musulmanii chinezi erau şi sunt încă desemnaţi cu numele de Hui (sau Hui hui), care este o alterare a numelui „uigur"

[2] Se păstrase în Occident amintirea unei comunităţi creştine care trăia dincolo de lumea musulmană; era plasată atât în Africa (amintirea creştinilor din Etiopia), cât şi în Asia (amintirea nestorienilor).

[3] Analele mongole amintesc în câteva rânduri chiar şi de evrei.

şi mongolii) le exercitaseră deja. Amestecul nu s-a produs fără profit pentru China. Mulţi dintre „non-Han" se disting în această epocă. Un tibetan, călugărul Phagspa, creează în 1269 o scriere proprie pentru limba mongolă. Un nepalez, arhitectul A ni ge qui, participă în 1272 la lucrările de restaurare a templului Pagoda Albă, în Han baliq. Un mongol, Tuo tuo, este cel care redactează, din ordin imperial, istoriile oficiale ale Song, Liao şi Jin.

Sunt introduse noi tehnici: cloisonnè*, covoarele cu noduri, distilarea. Se pare că marele astronom Guo Shou jing, care a corijat calendarul şi a construit noul observator din Han baliq, cunoştea lucrări ale savanţilor musulmani. Efectele acestei deschideri s-au făcut, desigur, cel mai bine simţite în cartografie; între 1311 şi 1320 apar hărţile *Yu tu*, un atlas de mare precizie.

În oraşe, triumfă teatrul în limba vorbită, care profită deopotrivă de mărimea publicului urban şi de gustul populaţiilor nordice pentru pantomimă. Unul dintre autorii de librete a fost Guan Han qing[1]; piesele sale şi cele ale contemporanilor săi sunt o sursă inepuizabilă pentru studierea societăţii epocii. O nouă formă de poezie se formează, inspirată din poemele *ci* ale epocii Song, *qu*; relaţiile sale cu muzica sunt strânse, îmbogăţită de pătrunderea instrumentelor străine (ţitera cu arcuş, chitara cu trei coarde).

În toate acestea, rolul literaţilor rămâne redus. Mongolii menţin recrutarea funcţionarilor prin examene, dar mulţi dintre vechii literaţi le evită, din fidelitate faţă de dinastia

* Tehnica combinării metalului cu emailul în realizarea vaselor. (N.tr.)

[1] Câteva librete din epoca Yuan au fost traduse de Li Tche-Houa, *Le signe de patience et autres pièces du théâtre des Yuan*, colecţia „Connaissance de l'Orient", Paris, Gallimard, 1963.

căzută. Ei se retrag la ţară şi se ocupă de poezie şi de pictură.

c) Răspândirea influenţelor chineze. Ar fi inexact să ne gândim la China doar ca la un receptor. Profitând de aceleaşi rute şi de aceleaşi contacte, cultura sa se răspândeşte spre Occident. În timpul hegemoniei mongole ajung în vest tehnica prafului de puşcă şi cea a tiparului. În secolul al XIV-lea, ingineri chinezi sunt folosiţi la realizarea lucrărilor de irigaţie din Mesopotamia, iar la Tabriz, savantul Rashid ud-Din primeşte medici chinezi şi compune, în 1313, *Comorile Hanului şi ştiinţele din Cathay*[1], care contribuie la răspândirea descoperirilor ştiinţei chineze în Asia Occidentală. În 1225, se naşte la Han baliq nestorianul Rabban Cauma, care, urmând în sens invers itinerarul lui Marco Polo, ajunge până în Europa şi este primit de către Filip cel Frumos.

[1] Cf. P. Huard şi Ming Wong, *La médicine chinoise*, Paris, PUF, 1964, p. 57.

Capitolul V

STABILIZAREA ŞI OMOGENIZAREA SPAŢIULUI CHINEZ
(sfârşitul secolului XIV— mijlocul secolului XIX)

Când este vorba de perioada dintre secolele al XV-lea şi al XIX-lea, manualele noastre de istorie nu tratează, putem spune, decât un fenomen unic şi, este adevărat, major: ascensiunea şi triumful Europei prin construirea unei societăţi originale („Quattrocento", „Reformă", „Renaştere" etc.), făurirea unei „lumi noi" dincolo de Atlantic şi, în sfârşit, dispariţia progresivă a celorlalte civilizaţii (colonizarea). Ce se întâmplă, în paralel, în Extremul Orient ne este mult mai puţin cunoscut; în ceea ce priveşte China, această perioadă „modernă" este una dintre cele care, până de curând, a atras cel mai puţin atenţia cercetătorilor occidentali (poate, doar, cu excepţia celor care studiaseră evoluţia artei şi literaturii).

Motivele acestui refuz sunt complexe; unul dintre ele este, cu siguranţă, numărul, dintr-odată pletoric, al documentelor scrise. Până la dinastia Yuan, cele mai multe dintre surse sunt tipărite şi se menţin, cantitativ, în anumite limite. Cu unele excepţii, manuscrisele au dispărut. Începând din secolul al XV-lea, tipăriturile abundă şi trebuie să se ţină seama de arhivele care, în ciuda incendiilor şi risipirii documentelor, uneori de o amploare catastrofală, s-au păstrat până azi. Palatul Arhivelor Naţionale, amenajat la treizeci de kilometri nord-vest de Beijing, adăposteşte peste cinci milioane de documente privitoare la această epocă. Istoricii abia încep să abordeze problemele, de unde dificultatea certă de a

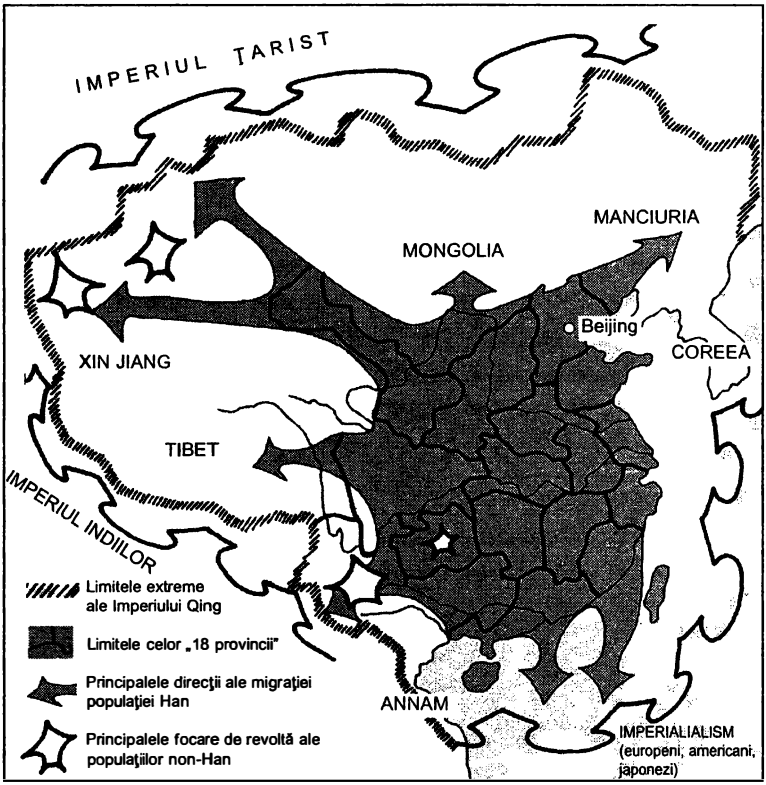

Fig. 6. Stabilizarea şi omogenzarea spaţiului chinez

prezenta de o manieră comprimată aceste patru secole ale căror caracteristici esenţiale se ascund încă sub uriaşa mulţime a evenimentelor.

Istoriografia tradiţională distinge două epoci care corespund celor două dinastii ce s-au succedat pe tron: dinastia Ming (1368–1644), de origine Han, care este prezentată ca declanşatoare a unei „reacţii naţionale" contra mongolilor, apoi dinastia Quing (1644–1911), de origine manciuriană, simbol al unei ultime ofensive

septentrionale, care este făcută responsabilă de „rămânerea în urmă" a Chinei în secolul al XIX-lea. Însă, în spatele acestei succesiuni dinastice, putem deja recunoaşte unele manifestări ale „timpului lung" care permit caracterizarea istoriei acestor patru secole.

Creşterea demografică. Acesta este, fără îndoială, fenomenul major asupra căruia nu vom insista niciodată îndeajuns. Recensămintele sunt de acum înainte suficient de frecvente pentru a avea „serii" semnificative, şi chiar dacă nu îi înregistrează decât pe cei impozabili, lăsând de obicei de o parte populaţiile regiunilor muntoase şi izolate, ele ne procură ordine de mărime a căror interpretare este întotdeauna fructuoasă. Conform consideraţiilor lui Ho Ping ti, putem avansa următoarele cifre globale[1]: pentru 1393, peste 60 de milioane (recensământ); puţin după 1600, circa 150 de milioane (estimativ), adică cifra maximă a epocii Ming. Apoi, după o scădere la începutul epocii Quing (consecinţă a războaielor ce însoţesc schimbarea de dinastie), avem, în 1787, 300 de milioane (recensământ), iar în ajunul hecatombei reprezentate de războaiele Tai pingilor, adică în ajunul lui 1850, 430 de milioane.

Este foarte interesant să urmărim această creştere în diferitele provincii. Tabelul care urmează prezintă unele date concludente (în milioane de locuitori).

[1] Cf. Ho Ping ti, *Studies on the population of China 1368–1953*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press, 1959. Vezi, de asemenea, M. Cartier, „Démographie chinoise sous les Ming", în „Annales ESC", 1973, p. 1341–1359.

	1393	*1787*	*1850*	*(1957)*
He bei (fără Beijing)	1,9	23,0	23,4	44,72
Shan dong	5,3	22,6	33,1	54,03
Jiang su	6,6	31,4	44,2	45,23
Si chuan	1,5	8,6	44,2	72,16

Este suficient să observăm aceste diverse cifre pentru a avea conştiinţa amplorii fenomenului, care debutează aici mult mai devreme decât în Europa, unde nu va atinge asemenea proporţii decât în secolul al XIX-lea. Raţiunile profunde ale acestei bruşte creşteri demografice rămân încă puţin cunoscute: pacea relativă din timpul primilor împăraţi Ming şi din perioada manciurienilor, ameliorarea tehnicilor agricole, care au permis o sporire a cantităţii de hrană, şi poate chiar o ameliorare a condiţiilor sanitare[1]. Încă din secolul al XVII-lea, vaccinarea antivariolică era oficial răspândită şi, în ale sale „Instrucţiuni familiare", împăratul Kang xi se laudă că a salvat astfel viaţa a „milioane de oameni"

O asemenea creştere a populaţiei face ca indivizii să fie împinşi unii spre alţii. Spaţiile goale se micşorează, contactele sunt mai lesnicioase, iar particularismele regionale se atenuează cât de cât. Creşterea demografică a avut ca prim efect omogenizarea diversităţilor locale şi facilitarea formării unei unităţi. Pe de altă parte, fenomenul are o asemenea amploare încât provoacă reflecţiile contemporanilor, astfel că, în secolul al XVIII-lea, primii „demografi" chinezi se îngrijorează deja de o tendinţă pe care nici

[1] Misionarii europeni observă reculul ciumei: „Este adevărat că au trecut aproape două secole fără să fi fost resimţite aproape deloc efectele ei" (Grosier — „De la Chine", Paris, 1819, vol. II, p. 224).

emigrarea, nici infanticidul (care se răspândeşte atunci în oraşe) nu pot să o oprească[1]. Problema cantitativă nu va mai înceta să se pună de acum înainte Chinei.

„Mugurii capitalismului". În anii '60, această expresie se regăsea adesea în studiile istoricilor chinezi. Aceştia înţelegeau să sublinieze astfel faptul că economia chineză cunoscuse, mai ales începând din secolul al XVII-lea, o evoluţie parţial comparabilă cu cea a Europei: apariţia manufacturilor private cu mână de lucru salariată, investirea şi reinvestirea de capitaluri deţinute de o mică minoritate de întreprinzători bogaţi. Unul dintre exemplele cele mai frapante este acela al atelierelor de ţesut mătasea de la Su zhou (provincia Jiang su). Proprietarii de războaie de ţesut *(ji hu)* recrutau muncitori cu ziua, care, în fiecare dimineaţă, aşteptau să fie angajaţi pe un anumit pod din oraş, fiind siliţi să flămânzească în caz de lipsă de comenzi. Analele au păstrat amintirea mai multor răscoale ale muncitorilor, mai ales la începutul secolului al XVII-lea.

Asistăm totodată la dezvoltarea clasei negustorilor. Aceştia sunt primii beneficiari ai reunirii Nordului cu Sudul şi ai intensificării schimburilor interregionale. Ei au profitat de sprijinul pe care au ştiut să şi-l asigure în rândurile administraţiei locale şi centrale (comerţ cu grâne, monopoluri de stat). Se organizează în ghilde *(hang)*, iar în unele regiuni înfiinţează bănci (în Shan xi pentru a face comerţ cu mongolii; la Ning bo pentru marele comerţ maritim). Unii strâng averi imense şi reuşesc să asigure participarea fiilor lor la examenele imperiale pentru obţinerea unui loc în administraţie.

[1] Misionarii, sosiţi dintr-o Europă care are încă un deficit de populaţie, se miră văzându-i supăraţi de un asemenea exces de fiinţe umane.

Cu toate acestea, nici negustorii, nici primii întreprinzători „capitalişti" nu parvin să formeze, ca în Europa, o burghezie „cuceritoare" S-a încercat lămurirea cauzelor acestei diferenţe. Trebuie mai întâi să ne gândim la importanţa statului chinez. Administraţia controla şi ţinea în frâu totodată iniţiativele individuale. Nu existau oraşe „libere", toate aflându-se sub autoritatea mandarinului local, reprezentant al împăratului. Alt motiv — relativa slăbiciune a unei industrii în care comercianţii ar fi putut să-şi reinvestească beneficiile. Lemnul era destul de rar în China, datorită despăduririlor timpurii, şi poate că aici găsim cauza acestei întârzieri, căci cuptoarele cu lemne nu se pot înmulţi la fel de repede ca în Anglia secolului al XVIII-lea[1]. Trebuie evocat, de asemenea, sistemul succesoral, care redistribuie patrimoniul între toţi copiii şi compromite astfel viitorul averilor. Sunt, de altfel, numeroase exemplele de fii risipitori, care, prost educaţi sau puţin doritori să continue realizările părinteşti, îşi risipesc averile în câţiva ani în loc să le reinvestească. Această instabilitate socială[2] împiedică formarea unei clase omogene. Un ultim motiv, în sfârşit, şi nu dintre cele mai puţin importante — formarea unei burghezii chineze în

[1] Ultimele mari păduri (Manciuria, Yun nan) se găseau la mare depărtare de centrele de consum. La Jing de zhen, marele centru de producţie a porţelanului din Jiang xi, cuptoarele duseseră la despădurirea treptată a împrejurimilor. În secolul al XVIII-lea, „produsele erau cu atât mai scumpe cu cât tot ceea ce se consuma trebuia să fie adus din altă parte, chiar şi lemnul care venea de la o sută de leghe" (Grosier, *op.cit,* vol. I, p. 83).

[2] Asupra nivelului înalt al competiţiei în societatea chineză din această perioadă, vezi Ho Ping ti, *The ladder of success in Imperial China; aspects of social mobility, 1368–1911*, New York, London, Columbia Univ. Press, 1962.

afara Chinei. Cei mai ambiţioşi preferă să se exileze şi îşi încearcă norocul în altă parte.

Formarea „Chinei de peste mări". Dezvoltarea demografică, dezvoltarea marelui comerţ vor da un nou impuls unui fenomen deja vechi — emigrarea[1] şi mai ales emigrarea peste mări. Încă din secolul al XIII-lea, călătorul Zhou Da guan atestă existenţa unei comunităţi chineze în Cambodgia[2] şi a multor soldaţi pe care expediţiile mongole îi antrenaseră către mările Sudului, mai ales în Java, şi care se stabiliseră în regiunile pe care ar fi trebuit să le cucerească. Cu toate acestea, plecările se înmulţesc mai ales din secolul al XV-lea. Cei mai mulţi emigranţi vin din provinciile maritime Fu jian şi Guang dong. Locurile în care se stabilesc variază de-a lungul secolelor, în funcţie de conjunctura economică din mările Sudului: mai întâi în porturile din Java (Tuban, Geresik, Surabaya), din Luçon (Manila), din Sumatra (Aceh); apoi, mai târziu, în oraşele coloniale (Batavia, Singapore). În toate aceste oraşe, ei formează minorităţi puternice, autonome, care dispun de propriile lor şcoli[3]. În mai multe dintre coloniile sud-est asiatice, ei devin intermediarii necesari între locuitori şi europeni (colectarea impozitelor, arendarea monopolurilor). Aceşti „chinezi de peste mare" (*hua qiao* în dialect mandarin) păstrează legăturile cu metropola unde mulţi se

[1] Emigraţie internă, în direcţia sud-vest, în secolul al XVIII-lea (războiului contra populaţiei „Miao" din Gui zhou); în direcţia nord-est (Manciuria), în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului XX.

[2] Povestirea lui Zhou Da guan a fost tradusă în limba franceză de Paul Pelliot, sub titlul „Memoires sur les coutumes du Cambodge", în BEFEO, 1902; reeditată în P. Pelliot, *Oeuvres posthumes*, vol III, Paris, 1951.

[3] Cf. V. Purcell, *The Chinese in Sout-East Asia*, Oxford Univ. Press, ediţia a 2-a, 1965.

întorc după ce au făcut avere. În timpul revoluţiei din 1911, ei îl vor sprijini financiar pe Sun Yat sen. Cu toate că se situează în afara limitelor tradiţionale şi politice ale Chinei, nu trebuie uitat faptul că şi ei fac parte din „spaţiul chinez"

Sosirea europenilor. În 1511, portughezii ocupă Malaka, iar şeful lor, Albuquerque, trimite aproape imediat în China o ambasadă condusă de Tome Pires, prima dintr-o lungă serie de misiuni diplomatice europene. Către mijlocul secolului al XVI-lea, cazacii ating Amurul şi, în 1567, primii doi agenţi diplomatici ruşi, Petrov şi Ialicev, ajung la Beijing[1]. Imperiul de mijloc va trebui de acum înainte să ţină seama de reprezentanţii acestor puteri, încă depărtate, dar aflate în plină expansiune şi doritoare să trateze pe un picior de egalitate. Contactele se vor stabili pe două planuri care, uneori, se confundă: raporturi comerciale cu negustori care doresc să profite de piaţa chineză, raporturi culturale cu misionari purtători ai unui mod de a gândi foarte diferit. Şi unii şi ceilalţi provoacă un anumit dezechilibru: crize monetare generate de intrările sau ieşirile excesive de metal preţios, criză mentală provocată de contactul cu o nouă cultură. Se produce, însă, un lucru şi mai grav: din punct de vedere teritorial, cercul începe să se strângă în jurul Chinei. Ruşii sunt în Asia Centrală, englezii în India şi în Tibet, olandezii în Indonezia, francezii în Indochina. Noţiunea de margine lasă locul celei de frontieră şi exigenţe de ordin „internaţional", abia întrevăzute până atunci, se impun încetul cu încetul[2].

---

[1] Asupra primelor contacte între chinezi şi ruşi, vezi G. Cahen, *Some early russo-chinese relations*, Shanghai, 1914.

[2] Japonia, ale cărei ambiţii au avut în istoria contemporană a Chinei consecinţele pe care le cunoaştem, încearcă să se stabilească în Coreea încă din 1529. Intrarea Americii în istorie nu este nici ea lipsită de consecinţe importante pentru China. Încă înainte ca Statele Unite

I. Perioada de înflorire sub primii împăraţi Ming (1368–cca. 1450)

În timpul domniilor marelui fondator, Zhu Yuan zhang (1368–1398; numele din timpul domniei: Hong wu; numele postum: Tai zu)[1], şi a fiului său mai mic, Zhu Di (1403–1425; numele din timpul domniei: Yong le, numele postum: Cheng zhu), China cunoaşte un moment de apogeu.

1. Restaurarea unui spaţiu unificat. Plecat din regiunea inferioară a fluviului Yang zi, Zhu Yuan zhang a reuşit să cucerească Nordul şi să câştige alianţa câtorva provincii rămase fidele dinastiei Yuan, ca, de pildă, Yuan nan şi zona nord-estică. Armatele mongole au fost respinse către stepele septentrionale şi, pentru a preveni orice recidivă, a fost construit un nou Mare Zid. Linia de fortificaţii construită sub Qui shi Huang di încetase să mai fie o frontieră încă din epoca Tang, iar lucrările de apărare căzuseră în ruină. Traseul noii fortificaţii trecea mult mai la sud decât cel vechi. El pornea de la fluviul Ya lu, la est, ajungând la trecătoarea Jia yu guan, în regiunea Guan su, în total 12.700 de km, împărţiţi administrativ şi strategic în nouă comandamente. Rolul acestui Mare Zid era, înainte de orice, defensiv, dar nu trebuie uitate şi alte funcţii posibile. Itinerariul de patrulare putea servi drept cale de comunicare şi acest drum suspendat permitea implantarea de colonişti (vezi, de pildă, rolul transsiberianului) şi controlarea nomazilor (vezi rolul „limes"-ului în Siria). Cu preţul mai multor campanii, chinezii au reuşit să-i

să se numere printre marile puteri, comerţul transpacific, prin Acapulco şi Manila, influenţează economia chineză prin sosirea argintului extras din minele de la Potosi, de care chinezii au fost avizi.

[1] Asupra acestei mari figuri din istoria Chinei, vezi excelentul studiu al lui Wu Han, „Biografia lui Zhu Yuan zhang" (*Zhu Yuan zhang zhuan*), Beijing, 1965,

menţină un timp pe „wala", adică pe mongoli, la nord de această limită[1]. Capitala Imperiului a fost mai întâi plasată la Nanjing (sub Hong wu), apoi definitiv transferată la Beijing (sub Yong le, în 1421). Era astfel subliniată importanţa regiunii Hu bei. Totodată, a fost grabnic refăcut Marele Canal care trebuia să servească drept legătură cu regiunea inferioară a lui Yang zi.

2. Reorganizarea şi dezvoltarea agriculturii. Războaiele interne de la începutul secolului al XIV-lea adusesră mari prejudicii populaţiei rurale, însă plecarea mongolilor lăsa neocupate mari întinderi de pământ, mai ales în China de Nord. Hong wu s-a îngrijit ca acestea să fie distribuite ţăranilor săraci, o parte fiind date soldaţilor, care au putut astfel să se întreţină singuri (sistemul „ogoarelor militare" sau *tun tian*). Îi plăcea să spună, nu fără mândrie: „Hrănesc peste un milion de oameni fără ca populaţia să dea nici măcar un bob de orez pentru aceasta." Pentru a facilita cultivarea pământului, s-a procedat la distribuirea gratuită de boi şi de instrumente de arat, ca şi la refacerea lucrărilor de irigaţie. Pentru a preveni foametea, fiecare regiune trebuia să aibă silozuri în care, în anii cu recolte bogate, erau depozitate surplusurile. În 1394, cultura bumbacului a devenit obligatorie. Această plantă, cunoscută până atunci mai ales la sud de Yang zi, a câştigat teren în nordul ţării (Shan dong, He nan, He bei). În general, rezultatele acestor măsuri au fost satisfăcătoare şi se estimează că, spre sfârşitul epocii Hong wu, jumătate din suprafaţa ţării era cultivată şi că producţia de cereale era dublă faţă de cea din perioada dinastiei Yuan. Este un progres care explică în parte dezvoltarea demografică ce începe să se producă. În paralel este reorganizată producţia meşteşugărească, iar comerţul profită de elanul general (împăratul percepe taxe comerciale în treizeci şi trei de oraşe).

[1] Vezi Li Guang bi şi Lai Jia du, „Războiul contra neamului wala sub dinastia Ming" (*Ming chao dui Wa la de zhan zheng*), Shang hai, 1954.

3. Reîntărirea autorităţii imperiale. Primii împăraţi Ming au încercat să-şi întărească autoritatea şi să ridice prestigiul imperial. Ei au generalizat sistemul *li jia*, înrudit cu vechiul sistem *bao jia.* Unsprezece familii erau regrupate pentru a forma o *jia*, zece *jia* pentru a forma un *li.* Fiecare *jia* şi fiecare *li* aveau în frunte un responsabil însărcinat cu controlul şi menţinerea ordinii. O astfel de reţea permitea o atentă supraveghere şi împiedica, în oarecare măsură, emigrările neaşteptate. În 1381 a fost întreprinsă o gigantică operaţie de înregistrare: recensământul populaţiei şi redactarea „registrelor galbene" (*huang ce*)[1], stabilirea unui cadastru şi redactarea „registrelor cu solzi de peşte" (*yu lin ce*), numite astfel din cauza desenelor reprezentând gruparea parcelelor de teren. Administraţia centrală a fost în întregime reorganizată şi au fost create noi servicii care, în principiu, trebuiau să fie instrumente ale autocraţiei: un fel de „serviciu de informaţii" (*Jin yi wei*), un consiliu central format din cinci sau şase membri (*Nei ge*) şi un al doilea serviciu secret (Dong chang). Începând cu epoca Yong le, eunucii au început să joace un rol important în politică şi administraţie. Reorganizarea societăţii făcea necesară o redefinire a legislaţiei. Încă din timpul lui Hong wu a apărut „Codul marilor împăraţi Ming" (*Da Ming lü*).

4. Expediţiile în mările Sudului. Cu toate că a fost preocupat mai ales de frontiera de nord (pericolul mongol, transferul capitalei la Beijing), împăratul Yong nu s-a dezinteresat de problemele maritime. În 1405 a trimis o primă flotă, însărcinată să viziteze diferitele ţări din Asia de Sud-Est şi din Oceanul Indian, să facă simţit prestigiul noii dinastii şi, mai ales, să stimuleze schimburile comerciale. Între 1408 şi 1433, şase alte mari expediţii maritime s-au succedat, toate conduse de un eunuc

[1] Vezi Wei Quing yuan, „Sistemul registrelor galbene sub dinastia Ming" (*Ming dai huang ce zhi du*), Beijing, 1961.

originar dintr-o familie musulmană din Yun nan[1], Zheng He. Pentru a da o idee asupra amplorii acestor expediţii, să precizăm că cea de a şaptea şi ultima a îmbarcat 27.000 de oameni pe 63 de nave. Numai nava amiral transporta o mie de călători[2]. Aceste flote au ajuns în Champa (sudul actualului Vietnam), la Palembang şi Samudra (porturi în Sumatra), în Malaka, Ceylon[3], în India, la Ormuz şi până în porturile Africii Orientale (Mogadiscio). Chinezii aduceau cu ei porţelanuri, mătăsuri şi metale preţioase. Luau în schimb mirodenii, parfumuri, fildeş. Mai mulţi principi străini plecau spre China împreună cu flota pentru a presta omagiu. Aceste formidabile expediţii sunt contemporane cu cele ale infantelui Don Enrique, supranumit „navigatorul", care plecau de la promontoriul Sagre (în sudul Portugaliei) în direcţia coastelor Guineii pentru a ocoli obstacolul musulman. Ele nu constituie decât aspectul oficial şi, pentru noi, spectaculos, al unei penetraţii chinezeşti care se va prelungi, încet şi sistematic, până în secolul XX[4].

---

[1] Stela funerară a tatălui lui Zheng he a fost găsită aproape de Kun yang, în Yun nan.

[2] S-a găsit aproape de Nanjing, pe locul vechilor şantiere navale unde au fost construite aceste nave, o cârmă de lemn lungă de 11,07 metri. Ea este conservată la muzeul istoric din Beijing.

[3] Muzeul din Colombo păstrează o stelă redactată în trei limbi (chineză, persană şi tamilă) pe care Zheng He a ridicat-o pentru a comemora trecerea sa prin Insula Ceylon.

[4] Două din cele trei relatări cu privire la expediţiile lui Zheng He au fost traduse în engleză: J.V.G. Mills – *Ma Huan „Ying-yai sheng-lan", the Overall Survey of the Ocean's Shores*, Cambridge, 1971, şi J.V.G Mills şi R. Ptak, *„Hsing-ch'a Sheng-lan", The Overall Survey of the Star Raft by Fei Hsin*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1996.

II. Epoca dificultăţilor (cca. 1450–cca. 1650)

Începând cu mijlocul secolului al XV-lea, Imperiul se luptă cu dificultăţi cărora puterea centrală le face faţă cu dificultate.

1. Spaţiul ameninţat. La frontiera nordică, dispozitivul strategic se dovedeşte ineficace. Populaţia „wala" (mongolii) îl străpunge de mai multe ori şi reuşeşte chiar să captureze, în 1450, pe împăratul Ying zong, pe care-l ţin captiv timp de şapte ani. Către sfârşitul secolului al XVI-lea, un nou pericol se profilează în nord-est — manciurienii, descendeţi ai acelor djurceţi care fondaseră, odinioară, Imperiul Jin. În 1616, şeful lor, Nurhaci, s-a eliberat de sub suzeranitatea chineză şi s-a proclamat împărat. În 1636, fiul său a luat titlul dinastic de Quing. Atacurile lor sunt constante şi nu se vor sfârşi decât cu victoria definitivă şi cucerirea întregului Imperiu, în 1644.

În paralel, ţărmurile, mai ales cele din Jiang su şi din Zhe Jiang, vor suferi raidurile din ce în ce mai frecvente ale piraţilor japonezi. Acţiunile acestora, uneori exclusiv devastatoare, alteori semicomerciale, beneficiază uneori de complicitatea bogaţilor negustori chinezi, iar autoritatea centrală este, cel mai adesea, ineficace. Mici forturi au fost construite în poziţii strategice pentru a-i opri pe piraţi[1], însă fără nici un rezultat, iar în 1555 japonezii ajung până la Nanjing, pe care-l distrug. În 1582, Japonia intră sub autoritatea shogunului Hideyoshi, care atacă în 1592 Coreea. Numai cu preţul unei dificile campanii vor reuşi chinezii să-şi apere aliatul tradiţional şi să-i împingă în mare pe invadatori.

Pe lângă mongoli, manciurieni şi japonezi apare un nou inamic: europenii. În 1624, olandezii se stabilesc în Tai Wan („Formosa"), unde se vor menţine până în 1662.

---

[1] Se pot încă vedea, pe aceste ţărmuri, urmele fortificaţiilor pe care locuitorii le-au construit pentru a se apăra; vezi Chen Mao heng, „Cercetări asupra incursiunilor piraţilor japonezi sub dinastia Ming" (*„Ming dai Wo kou kao lüe"*, Beijing, 1957).

2. Criza agriculturii. Dezvoltarea marii proprietăţi, încetinită câtva timp de măsurile erei Hong wu (sfârşitul secolului al XIV-lea), se va relua încetul cu încetul[1]. Împăratul, principii, eunucii de la curte, marile familii provinciale reconstituie domenii întinse în dauna micii ţărănimi libere şi chiar a colonilor militari (dispariţia progresivă a *tun tian*). Ştim, de pildă, că în Zhe jiang pământul se afla în mâinile unei zecimi din populaţie. În ciuda unor reajustări (reformele lui Zhang Ju zheng din 1581, care vizau o mai justă repartizare a impozitelor), fiscalitatea apasă ca o povară foarte grea asupra lumii rurale, cu atât mai mult cu cât, datorită progreselor economiei monetare, ţăranii trebuie să se achite de acum înainte de obligaţii în numerar. Cultivatorii reîncep să-şi părăsească pământurile şi se regrupează în bande. Regiuni întregi, mai ales în zona muntoasă, scapă controlului funcţionarilor oficiali care nu pot decât să interzică în mod formal pătrunderea pe teritoriul lor[2]. Societăţile secrete reapar, iar revoltele ţărăneşti se înmulţesc: răscoala lui Liu al VI-lea, în regiunea Beijing, în 1510, răscoala organizată de secta lotusului alb, începând cu 1595, şi, în sfârşit, răscoala lui Li Zi cheng din regiunile Shân xi şi He nan, care va duce la ocuparea oraşului Beijing şi la răsturnarea dinastiei Ming.

3. Criza puterii centrale. Împăraţii se succed fără a putea domina situaţia. Eunucii, introduşi sub domnia lui Yong le, pun în curând mâna pe aproape toată puterea. Administratorii bunurilor imperiale, şefii poliţiilor secrete, stăpâni ai *Nei ge**, numesc în toate funcţiile şi controlează toată politica. Sub împăratul Wu zong (1506–1522), eunucul Liu Jin posedă singur peste 240.000 lingouri de aur şi 5 milioane de lingouri de argint. Se spunea pe străzile Beijing-ului: „Există doi împăraţi. Unul stă aşezat, celălalt în picioare; unul se cheamă Zhu (după numele familiei Ming), altul se numeşte Liu." Nemulţumirile izbucnesc ici

[1] Hong wu însuşi avusese, de altfel, grijă să înzestreze cu dărnicie pe cei douăzeci şi patru de fii ai săi, iar primul exemplu de domeniu imperial (*huang zhuang*) datează din timpul domniei sale.

[2] Vezi J.B. Parsons, *The Peasant Rebellions in late Ming Dynasty*, Tucson, 1970.

* Curtea Interioară a Palatului Imperial. (N.tr.)

şi colo. Către 1600, mai multe revolte urbane au ca obiect pe eunucii colectori de taxe şi controlori ai atelierelor imperiale (la Wu chang, la marea fabrică de porţelan de la Jing de zhen, la cocseriile de la Men tou gou, din apropiere de Beijing). Pe de altă parte, funcţionarii literaţi, care sunt primii ce pătimesc de pe urma succesului eunucilor, se organizează într-o societate semi-secretă, numită Dong lin. Planurile lor sunt descoperite, iar organizaţia desfiinţată (începutul secolului al XVII-lea).

Eunucii reuşesc să păstreze puterea şi tot ei sunt cei care, după ce l-au împins la sinucidere pe ultimul împărat Ming şi au deschis porţile Beijing-ului armatei populare a lui Li Zi cheng, tratează, în secret, cu generalul loialist Wu San gui şi, prin intermediul său, cu manciurienii, care nu aşteaptă decât această ocazie spre a interveni. În 1644, dinastia Quing se instaurează în China de nord-est.

III. A doua înflorire sub primii împăraţi Qing (cca. 1650–cca. 1750)

În timpul primilor împăraţi ai dinastiei Qing (Shun zhi, 1644–1662; Kang xi, 1662–1723; Yong zheng, 1723–1736) şi la începutul domniei lui Qian long (1736–1796), China cunoaşte o nouă epocă de măreţie. Frontierele sale sunt împinse mai departe decât ajunseseră vreodată şi decât au ajuns de atunci încoace.

1. Ordinea manciuriană. Instalarea manciurienilor nu s-a făcut fără dificultăţi. Ei ocupau Beijing-ul, dar trebuiau încă să cucerească zona de sud, unde se refugiaseră diferiţi pretendenţi care erau sprijiniţi de elemente loialiste (rezistenţa lui Li Ding guo, în Shân xi şi Yun nan, cea a lui Koxinga[1], în Tai wan).

[1] Zheng Cheng gong, numit de europeni Koxinga (prin deformarea pronunţiei dialectale a titlului său), i-a izgonit pe olandezi din Formosa şi a reuşit să-şi păstreze autoritatea, timp de mai mulţi ani, pe ambele maluri ale strâmtorii Tai wan.

Constituirea de mici principate autonome, desemnate sub numele colectiv de Nan Ming, adică „Ming de Sud", a întârziat înaintarea manciurienilor care nu s-au descotorosit de ultimul pretendent decât în 1661, la frontiera cu Birmania, şi nu au putut să se instaleze în Tai wan înainte de 1683.

La început, învingătorii şi-au impus autoritatea cu asprime, precum odinioară mongolii. Trupele lor, împărţite în opt „steaguri" (*ba qi*), s-au instalat în capitală şi în principalele oraşe ca într-un teritoriu cucerit, regrupându-se, adesea, într-un cartier special, ca, de pildă, la Nanjing, la Xi an, la Fu zhou. Populaţia Han s-a văzut obligată să poarte părul strâns în coadă după moda manciuriană, ceea ce a fost resimţit ca o umilire. Sistemul *bao jia* a fost menţinut şi s-a instaurat o cenzură severă. Utilizarea inspectorilor itineranţi permitea un control permanent. „Codul de legi ai marilor împăraţi Qing" (*Da Qing lü li*) număra printre cele zece crime capitale (*shi e*) orice tentativă de rebeliune contra dinastiei, profanarea altarelor familiei imperiale şi asasinarea funcţionarilor. La Beijing a fost creat Marele Consiliu (*Guo yi*), compus numai din demnitari manciurieni. De o manieră mai generală, numai manciurienii au fost instalaţi în posturile importante.

Încetul cu încetul, împăraţii au realizat interesul pe care-l aveau în a ralia noii dinastii pe cei privilegiaţi din rândurile populaţiei Han. Chineza a fost declarată limbă oficială, la fel ca şi manciuriana. Confucianismul a fost onorat în continuare. Un sistem de examene a permis, ca şi înainte, recrutarea tinerilor proveniţi din clasele înstărite. Un nou organism, în care locuitorii Han puteau avea acces, a înlocuit, treptat, *Guo yi*. Suveranii manciurieni au avut întotdeauna grijă să-i flateze pe învinşii lor, iar împăratul Kang xi s-a deplasat nu mai puţin de şase ori în Sud (între 1684 şi 1707) pentru a câştiga bunăvoinţa burgheziei din oraşele de pe cursul inferior al lui Yang zi[1].

[1] Şi Qiang long a făcut la fel. Există o serie de suluri pictate care redau diversele etape ale acestor călătorii. Câteva se află la Musée Guimet.

Faţă de populaţiile din cuprinsul Imperiului lor care nu erau de origine Han, manciurienii au adoptat o politică originală. Ştiindu-se ei înşişi minoritari (steagurile nu totalizau mai mult de 200.000 de oameni), au căutat să-i priveze pe Han de controlul celorlalte minorităţi. La Beijing a fost instalat un birou special (*Li fan yuan*) însărcinat cu administrarea regiunilor mongolă, uigură şi tibetană. Era interzis minoritarilor să se amestece cu populaţia Han, iar membrilor acesteia să studieze limbile minorităţilor. Fiecare minoritate avea propriul său cod de legi. S-a ordonat chiar adoptarea de noi caractere chinezeşti pentru a transcrie numele anumitor populaţii minoritare, care fuseseră transcrise până atunci cu caractere considerate ca injurioase.

2. Dezvoltarea economică. Tulburările care au precedat şi însoţit instaurarea dinastiei Qing loviseră puternic în economia ţării. Producţia începuse să scadă. Numeroase câmpuri părăsite rămâneau în continuare necultivate. Situaţia a fost, de altfel, agravată de primele măsuri adoptate de manciurieni: atribuirea pământurilor nerevendicate membrilor „steagurilor", obligaţia ţăranilor de pe ţărmuri de a se retrage în interiorul ţării pentru a evita orice înţelegere între aceştia şi Koxinga. Cu toate acestea, o nouă politică, mai inspirată, avea să fie adoptată în curând. Pământurile ai căror proprietari dispăruseră în cursul tulburărilor au fost date în proprietate arendaşilor. A fost instituit un impozit în bani, echitabil şi, în principiu, imuabil (*ding yin*), iar sistemul silozurilor provinciale de cereale a fost reintrodus şi dezvoltat.

Întinderea pământurilor cultivate creşte fără încetare. Noi colonii sunt stabilite în regiuni mărginaşe. Uneori, iniţiativa o are statul, ca în Tai wan sau Xin jiang, iar alteori este vorba de mici grupuri care, pe cont propriu, se instalează în Manciuria (în ciuda interdicţiei formale care interzice aici agricultura celor de origine Han) sau în sud-est (Yun nan, Guang xi). Textele vorbesc despre „oamenii cu cortul" (*peng min*), un fel de pionieri, pe jumătate nomazi, care înaintează încetul cu încetul, căutând de regiuni mai puţin populate. Aceştia introduc, peste tot, tehnici agricole care, de mult timp, îşi dovediseră eficienţa în câmpiile din centru.

În regiunile populate de mai mult timp, lucrările de irigaţii sau de îndiguire permit câştigarea de teren pentru culturi: amenajarea Fluviului Galben, canalizarea râului Yong ding (în apropiere de Beijing), diguri construite pe malul mării (la Jiang su). Rezultatele par să fi fost bune. Randamentele la cereale se ameliorează. Provincia Hu guang (care se va scinda mai târziu în Hu bei şi Hu nan) devine grânarul Imperiului: „Când recolta ajunge la maturitate în Hu guang, se spunea, tot Imperiul se poate sătura." Provinciile Si chuan şi Jiang nan (împărţită mai apoi în An hui şi Jiang su) exportă şi ele o parte din orezul lor. În Fu jian, Guang dong, cultura trestiei de zahăr, cea a ceaiului sau cea a dudului sunt în dezvoltare. Atunci sunt introduse, din America, în aceeaşi vreme ca în Europa, plante noi, precum tutunul, porumbul, roşia, cartoful.

Stimulat de creşterea demografică, dar şi de cererea din rândurile claselor avute, artizanatul este în plin avânt. Se fabrică mătăsuri la Hang zhou, ţesături de bumbac la Song jiang (la vest de Shang hai), se prelucrează fierul la Fo shan (aproape de Canton), se lucrează porţelanul la Jing de zhen — un târg mare din Jiang xi, unde există nu mai puţin de 500 de cuptoare. Aceste meşteşuguri iau uneori un aspect industrial şi, uneori, chiar capitalist. Existau pe atunci la Nanjing 30.000 de războaie de ţesut, iar la Su zhou 33 de ateliere de imprimerie pe hârtie, care utilizau 800 de muncitori, adică, în medie, 24 de muncitori pe atelier.

Comerţul se dezvoltă în marile centre din sud, la Nanjing, Han kou, Amoy, Canton, în anumite oraşe noi, apărute în vest, ca Urumtchi, Xi ning, Aksu. Schimburile se fac pe uscat în nord, iar în sud cu ajutorul şalandelor, de-a lungul nenumăratelor canale. Mărfurile care se schimbă sunt adesea produse de lux — porţelan, mătăsuri, tutun, ierburi medicinale[1] — însă circulă, de asemenea, şi produse mai puţin rafinate, precum cerealele,

[1] Un produs de lux, florile artificiale, făceau obiectul unui negoţ aparte. Ele erau confecţionate la Beijing din miezul unei trestii care nu creştea decât în Si chuan. Trestiile erau transportate pe Yang zi până în provincia Jiang nan, unde suportau o primă prelucrare: miezul era

lemnul — transportat cu mari cheltuieli, fiind adus spre centrele urbane şi şantierele navale din îndepărtatele păduri aflate în Si chuan, Yun nan sau Fu jian. Negustorii adună uneori averi enorme, ca în cazul bancherilor din Shan xi, al negustorilor de sare din Si chuan, al exportatorilor din Canton.

3. Extinderea spaţiului. Această dublă dezvoltare a demografiei şi economiei este însoţită de o nouă extindere a spaţiului chinez. Principalele câştiguri teritoriale au fost realizate la frontierele de nord-vest, unde împăraţii Qing au reluat marea politică de expansiune a dinastiei Tang. De-a lungul a mai mult de un secol, cam de la 1650 la 1760, Asia Centrală a devenit miza unei acerbe competiţii. În faţa înaintării insidioase a chinezilor dinspre est şi a ruşilor dinspre nord, unele elemente autohtone din Mongolia, Djungaria şi Xin jiang au încercat să reacţioneze prin constituirea unui Imperiu central autonom, care a ştiut să profite de poziţia sa strategică şi de controlul drumurilor comerciale. Impulsul principal în această direcţie l-au dat kalmucii — numiţi şi eleuţi[1] — care locuiau în Djungaria. Sub conducerea unui tânăr prinţ, energic şi ambiţios, Galdan, ei au supus Xin jiang (1680–1685), apoi Mongolia (victoria de la Ologoi, 1688). În faţa acestui rival periculos, curtea chineză a procedat cu mare abilitate. Ea a ştiut să profite de disensiunile care-l slăbeau pe adversar, câştigându-şi sprijinul clerului lamaic, a cărui influenţă este mare în toată zona înaltă a Asiei. Apoi a încercat să se înţeleagă cu ruşii, care-i puteau ataca pe eleuţi pe la spate, concedându-le avantaje comerciale (tratatele de la Nercinsk — 1689, apoi Kiahta — 1727). În cele din urmă, o serie de campanii viguroase duse contra eleuţilor, apoi contra uigurilor şi mongolilor i-au permis să-şi stabilească suzeranitatea asupra tuturor acestor regiuni.

---

extras din tulpini şi apoi secţionat în fâşii subţiri şi uşoare. Aceste fâşii erau apoi trimise la Beijing, unde specialiştii realizau buchete de flori artificiale, care erau apoi retrimise în întreg Imperiul.

[1] De la numele pe care şi-l dădeau ei înşişi: *oloth* (transcris în chineză „E lu te").

În sud-vest, lenta penetraţie a populaţiei Han nu avea loc fără a provoca reacţia populaţiilor indigene, desemnate pe atunci sub numele colectiv de „Miao", cu toate că multe dintre ele nu aveau nimic în comun cu această etnie[1]. Mai multe revolte au fost sever reprimate, mai ales în 1735 şi 1775. Campanii dificile îndreptate spre Birmania vor permite Chinei să-şi întindă suzeranitatea până în bazinul superior al râului Irrawadi.

IV. Declinul (cca. 1750–1850)

În timpul ultimelor decenii ale secolului al XVIII-lea apar semnele unei slăbiciuni care se va agrava în cursul secolului al XIX-lea (moartea lui Qian long în 1796, domniile lui Jia qing, 1796–1821, şi Dao guang, 1821–1851).

Creşterea economică nu mai ajunge să ţină pasul cu cea demografică şi, încetul cu încetul, se instalează acea mizerie rurală şi urbană pe care s-au complăcut să o descrie călătorii europeni. Revolte sunt semnalate mai peste tot. Unele antrenează populaţia Han şi sunt organizate de societăţi secrete (Lotusul alb, Triada)[2], altele antrenează populaţii minoritare (Miao, în regiunea Gui zhou, în 1795; uigurii, în Xin jiang, între 1820–1826). În acest timp, puterea centrală slăbeşte. Ultimii ani ai domniei lui Qian long sunt marcaţi de atotputernicia unui favorit, un manciurian de origine obscură, He shen[3] La curte,

---

[1] Vezi Cl. Lombard-Salmon, *Un exemple d'acculturation chinoise: la province du Guizhou au XVIIIe siècle* », Paris, EFEO, 1973.

[2] Despre rolul jucat de aceste societăţi secrete în lupta contra manciurienilor, vezi J. Chesneaux, *Les sociétés secrètes en Chine aux XIXe et XXe siècles*, Paris, Julliard, 1965.

[3] După moartea lui Qian long, He shen a fost dizgraţiat, închis şi constrâns să se sinucidă. Bunurile sale au fost confiscate, iar inventarul lor a ajuns până la noi. Poseda, adunate în numeroasele sale palate, comori fabuloase, exemplu interesant de tezaurizare neproductivă.

demnitarii manciurieni, înalţii funcţionari Han şi eunucii se înfruntă în intringi pe cât de interminabile, pe atât de zadarnice.

În sfârşit, europenii sunt la porţile Imperiului şi devin tot mai ameninţători. Ei caută să obţină deschiderea acestei Chine a cărei piaţă interioară doresc să o stăpânească, nu fără a-şi face unele iluzii, deoarece puterea de cumpărare rămâne slabă. Războaiele napoleoniene le întârzie un timp proiectele, dar apoi vor reveni la atac. Englezii cumpără mătăsuri, porţelan, ceai. La început trebuie să plătească în numerar, apoi descoperă în opiu un bun mijloc de a echilibra acest comerţ deficitar. În 1830 introduc 19.956 de lăzi de opiu. În 1838 cifra ajunge la 40.200 de lăzi. Prin „războiul opiului" ei obligă China să deschidă pentru comerţul lor cinci dintre porturile ei (1842). Către mijlocul secolului, revolta Tai ping-ilor, care aprinde toate provinciile meridionale şi care nu va fi reprimată decât cu ajutorul occidentalilor, demonstrează clar în ce stare de decădere se află monarhia manciuriană. China, „suprapopulată" şi slăbită, se pregăteşte să îndure, timp de aproape un secol, voinţa „marilor puteri" Ea va păstra întotdeauna aparenţele independenţei politice (spre deosebire de alte colonii din Asia), însă va trebui să-şi înstrăineze o bună parte din suveranitate şi din bogăţii. Este ceea ce s-a numit „break-up"-ul Chinei, o împărţeală la care vor participa Europa, Rusia, Statele Unite şi Japonia.

V. O cultură cu multiple faţete

Sub dinastiile Ming şi Qing, China dezvoltă o civilizaţie prodigioasă, cea care, în secolul al XVIII-lea, făcea obiectul admiraţiei misionarilor iezuiţi şi ai Europei luminilor. Anumite aspecte ale acestei culturi ne sunt bine cunoscute (ceramica, pictura, romanul); dar multe altele nu au făcut încă obiectul unor studii aprofundate. Ne lipseşte, de exemplu, o sinteză asupra acelui grup de „filozofi" chinezi care, cam în acelaşi timp cu cei europeni, s-au dovedit a fi interesaţi de problemele populaţiei şi ale

tehnicii şi au repus în cauză problemele societăţii şi ale puterii.

1. Împăratul şi curtea imperială. Curtea este încă unul dintre principalele focare de cultură. Persoana imperială se înconjoară de o etichetă somptuoasă şi precisă. Împăraţii Ming, preocupaţi să reia vechile tradiţii chineze, uitate în timpul mongolilor, repun în drepturi vechile ritualuri: sacrificii către cer şi pământ, trasarea primei brazde etc. În timpul audienţelor, funcţionarii se prosternează în faţa estradei imperiale (ceremonia *ke tou*, care va provoca reticenţele ambasadorilor europeni). Corpul oricărui împărat defunct era depus într-un magnific mormânt, a cărui construcţie, adesea ruinătoare, era în general realizată încă din timpul vieţii sale; fiecare tumul, precedat de o „alee sacră" mărginită de statui de animale şi oameni în piatră, adăposteşte un palat subteran a cărui intrare este ţinută secretă. Împăratul defunct se odihneşte, împreună cu femeile sale, în mijlocul unei abundenţe de obiecte preţioase[1].

Începând din 1421, curtea se află în principiu la Beijing („capitala din nord"). Ea este instalată în centrul oraşului, în oraşul purpuriu. Sub dinastia Qing, împăratul se deplasează adesea fie pentru a merge la vânătoare în Manciuria, fie pentru a face inspecţii, în sud, sau în Mongolia, fie pentru a merge să petreacă sezonul cel mai călduros al anului în diverse „palate de vară" care au fost construite în apropiere de Beijing (Yuan ming yuan şi Yi he yuan, în periferia de vest; palatul Jehol, aproape de

[1] Se pare că, în timpul primilor împăraţi Ming, unele femei de la palat erau ucise în momentul funeraliilor. Abia în 1958 a fost deschis primul dintre aceste morminte, cel al împăratului Wan li (1578–1620), la nord-vest de Beijing.

actualul Chang de, în nord-estul provinciei He bei). Aici, arhitecţii au edificat un mare număr de pavilioane din lemn sau din cărămidă, cu acoperişuri grele din ţiglă; au realizat, de asemenea, vaste grădini şi, pentru a satisface preocupările religioase ale stăpânilor lor, au construit temple daoiste, budiste sau lamaiste, unde regăsim uneori influenţa unei arhitecturi străine, tibetană, indiană sau coreeană. Toate aceste palate sunt valoroase, de asemenea, prin decorul lor: lambriuri, ceramică, porţelanuri (familiile „roşie", „verde", „neagră"), statuete, picturi pe mătase, bronzuri antice, grupuri de figurine din ceramică arsă (*ni ren*), maşini... nevoile pieţei palatine fiind imense.

Curtea este, de asemenea, la originea tuturor activităţilor intelectuale. Împăraţii constituie un exemplu scriind în timpul liber de care dispun; Kang xi redactează *Instrucţiuni familiale,* iar Qian long este un autor prolix (cu foarte numeroase texte epigrafice). Ei întreţin un colegiu de literaţi, Academia Han lin (a cărei întemeiere s-a făcut cu mult timp în urmă). Celebre sunt mai ales operele masive, care, sub ordinele lor, sunt realizate de întregi echipe: *Yong le da dian*, colecţie de texte adunate sub Yong le din Ming, în 22.937 de capitole[1], *Gu jin tu shu ji cheng*, mare enciclopedie ilustrată, ale cărei articole sunt clasate tematic, redactată sub Kang xi (în 10.000 de capitole), *Si ku quan shu*, mare colecţie compilată sub Qian long, grupând textele a 3.457 de lucrări. Să nu uităm nici lucrările de istorie şi, pentru a nu cita decât operele istoricilor oficiali, *Cronica Yuan*, redactată sub Ming, şi *Cronica Ming*, redactată sub Qing.

[1] Acest adevătat monument a rămas în manuscris; exemplarul care se găsea în palatul imperial din Beijing a fost dispersat, atunci când „cele opt puteri" au ocupat locul în 1900; o ediţie cuprinzând fragmentele care s-au păstrat a fost publicat la Beijing.

2. Oraşele şi „spiritul burghez". O dată cu intensificarea comerţului, oraşele cresc şi se înfrumuseţează cu cartiere rezidenţiale, unde marii negustori îşi construiesc locuinţe luxoase.[1] Să menţionăm, de asemenea, că, la începutul epocii Ming, numeroase oraşe se înconjoară de fortificaţii, ceea ce exprimă teama de întoarcerea invadatorilor nordici, dar mai ales teama de revoltele ţăranilor şi nevoia orăşenilor de a delimita şi de a-şi proteja cu grijă spaţiul. Aglomerările cele mai tipice se găsesc în vechea regiune inferioară a lui Yang zi, în Jiang nan, în Zhe jiang; acestea sunt Nanjing, Hang zhou, Su zhou, Song jiang, Ning bo, Alte centre sunt Hou kou şi Cheng du, în apropiere de acea miraculoasă cale naturală care este Yang zi, Canton, în contact cu marele comerţ maritim şi, bineînţeles, Beijing.

În aceste oraşe se dezvoltă două genuri literare originale, care consacră definitiv instalarea limbii vorbite: teatrul şi romanul. Fiecare dintre marile oraşe a creat un tip propriu de teatru, a cărui limbă este dialectul local şi ale cărei cântece se inspiră din tradiţiile muzicale ale regiunii. Două dintre aceste teatre au fost destinate unui viitor strălucit: *Kun qu*, sau teatrul de Kun shan, creat în Jiang su, în secolul al XVI-lea, şi *Jing ju*, sau teatrul de Beijing (ceea ce noi numim „opera de Beijing"), tardiv, al cărui succes se explică parţial prin progresul dialectului de Beijing.

Romanele sunt extrem de numeroase, iar tiparul permite răspândirea lor pretutindeni. Ele reiau, înfrumuseţându-le, anumite episoade istorice (războaiele din epoca celor Trei Regate, pelerinajul lui Xuan zang în

[1] Îşi construiesc, de asemenea, şi locuinţe la ţară; vezi planurile şi fotografiile reproduse în Zhang Zhong şi alţii, *Hui zhou Ming dai zhu zhai* – „Reşedinţe din epoca Ming din regiunea Hui zhou (în An hui), Beijing, 1957.

India, revolta lui Song Jiang în epoca Song[1], expediţiile eunucului Zheng he în mările Sudului) şi contribuie la popularizarea unor anumite tipuri de eroi, pe care şi teatrul îi va aduce, la rândul său, pe scenă: generalul Cao Cao, abilul fondator al statului Wei, curajosul Wu Song, justiţiar şi vânător de tigri, extraordinarul Sun Wu kong, şiret ca o maimuţă şi puternic ca un supraom. Nu este lipsit de interes, pentru cine doreşte să studieze dezvoltarea ulterioară a Chinei, să se oprească un timp asupra felului în care ea îşi reconsidera în această epocă trecutul colectiv. Un alt gen de roman, diferit de precedentul, şi destinat, fără îndoială, altui public, cunoaşte de asemenea un mare succes; este romanul de moravuri a cărui intrigă complexă se derulează în vasta locuinţă a câte unui privilegiat, mare funcţionar sau mare negustor. Cele două capodopere sunt aici *Jin ping mei*[2] şi *Hong lou meng (Visul din Pavilionul roşu)*. Primul relatează aventurile publice şi private ale unui comerciant fără scrupule şi soţ neruşinat, Xi men; cel de-al doilea este povestea adolescenţei tânărului Bao yu, care creşte în bogata reşedinţă a unei puternice familii, înconjurat de tinere fete foarte romantice.

[1] Este tema unui roman celebru, apărut în franceză sub titlul *Les bords de lieau,* în traducerea lui J. Dardas, în colecţia Pléiade, Paris, MRF, 1979. *(*A fost tradus şi în limba română, sub titlul *Osândiţii mlaştinilor*. N.tr.). Multe dintre aceste romane au fost adaptate şi în alte limbi asiatice (vietnameză, siameză, malaeziană etc.), unele dintre ele aflându-se la originea genului *kungfu*, foarte apreciat în Asia de Sud-Est (vezi Cl. Salmon, *Literary Migrations, Traditional Chinese Fiction in Asia, 17–20th centuries*, Beijing, ICPC, 1987.

[2] Titlul este format prin juxtapunerea a trei silabe, fiecare făcând parte din numele uneia dintre cele trei eroine; anumite pasaje, considerate prea erotice, au provocat nemulţumirea autorităţilor, manciuriene mai întâi, comuniste apoi. (În traducerea apărută în limba română: *Lotus de Aur, Vaza şi Prunişor de Primăvară*. N.tr.)

3. Mediile literare; „progresism" sau „conservatorism". Sub Ming, la fel ca şi sub Qing, confucianismul este la mare cinste[1] şi reuşita la examenul care dă acces la o carieră administrativă onorabilă este idealul oricărui tânăr ambiţios[2]. Dacă există rivalitate şi chiar competiţie la nivelul indivizilor şi al familiilor (regionalismele nu sunt în întregime atenuate), se poate totuşi vorbi de o anumită stabilitate a clasei literaţilor în ansamblul ei. Doar urcarea pe tron a manciurienilor a ridicat o problemă, şi anume aceea a legitimităţii. Cei mai mulţi dintre funcţionarii Han au sfârşit prin a se ralia noilor stăpâni, însă unii dintre ei au rămas de o parte, din fidelitate faţă de dinastia Ming. Această ruptură politică a contribuit, fără îndoială, la dezvoltarea unei reflecţii independente, în afara ordinii oficiale.

Trebuie semnalat aici un fapt important: dezvoltarea studiilor filologice. În singurătatea cabinetelor lor de lucru din provincie, mai mulţi literaţi reiau cercetarea textelor considerate clasice, notează detaliile nedemne de crezare, semnalează interpolările şi contestă în litera lor unele lucrări a căror infailibilitate nu fusese niciodată pusă la îndoială până atunci. Filologii se grupează în „şcoli" şi

---

[1] La Qu fu (în Shan dong), unde se află mormântul lui Confucius, descendenţii maestrului trăiesc de pe urma pelerinilor care vin în număr mare; în arhivele lor au fost conservate (începând din Ming) registrele contabile care nu au făcut încă, se pare, obiectul atenţiei pe care o merită.

[2] La Beijing, aproape de zidul de est, se găsea Palatul examenelor, cu mai multe sute de cămăruţe din cărămidă, unde erau închişi candidaţii pe toată durata examenelor. Pentru a avea o primă impresie asupra a ceea ce însemna mediul literaţilor la mijlocul secolului al XVIII-lea, este recomandabilă lectura romanului *Ru lin wai shi* (*Pădurea de literaţi*); autorul, un nefericit candidat, dă curs liber ironiei; traducerea engleză: *The Scholars*, Beijing, Editura pentru limbi străine, 1957, reeditare 1964.

se antrenează în controverse aprinse (şcoala Wu din Zhe jiang şi şcoala Wan în provincia An hui, în secolul al XVIII-lea). Acest gust pentru analiză, pentru observaţia atentă, se regăseşte şi în domeniul ştiinţelor. În secolul al XVI-lea, marele farmacolog Lin Shi zhen redactează un excelent tratat de botanică — *Ben cao gang mu*. La începutul secolului al XVII-lea apare un tratat de agricultură, *Nong zheng quan shu*, opera unui mare funcţionar convertit la creştinism, Xu Guang qi[1], şi un tratat de tehnologie, ilustrat cu numeroase planşe – *Tian gong kai wu*[2]. Sub dinastia Qing, tendinţa continuă (publicarea unei enciclopedii medicale în secolul al XVIII-lea), însă progresele sunt lente, comparativ cu cele ale ştiinţei occidentale din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

În domeniul reflecţiei „filozofice" se observă apariţia unui anume spirit critic. Cu riscul schematizării, există obiceiul de a opune gândirii idealiste şi conservatoare a lui Wang Yang ming[3], care şi-a avut ora ei de glorie în secolul al XVI-lea, concepţiile lui Li Zhi (1527–1602)[4], Wang Fu zhi (sau Wang Chuan shan,

---

[1] Membrii familiei lui Xu Guang qi s-au convertit după el şi au format la sud-vest de Shang hai, unde posedau un domeniu, una dintre primele comunităţi creştine din China. Aici, în „burgul familiei Xu" (Xu jia hui sau Ziccawei, în pronunţia din Shang hai), misionarii au stabilit, în secolul al XIX-lea, faimosul lor observator.

[2] Tradus de E.T.Z. Sun şi S.C. Sun, *T'ien-kung k'ai wu, Chinese Technology in the XVIIIth Century*, Pennsylvania State Univ. Press, 1966.

[3] Wang Shou ren (sau Wang Yang ming), 1472–1528, originar din Zhe jiang, ministru şi general, a reprimat mai multe revolte ale populaţiilor minoritare din sud. Opera sa filozofică s-a bucurat mult timp de un mare succes în Japonia.

[4] Vezi studiul lui J-F Billeter, *Li Zhi philosophe maudit* (1527–1602), Geneve-Paris, Droz, 1979.

1619–1692) şi ale lui Gu Yan wu (1613–1682)[1]. Aceştia analizau viciile regimului şi tarele societăţii, fără să ezite să atace autocratismul imperial. „De prosperitatea sau de mizeria Imperiului, spunea Gu Yan wu, oamenii de rând sunt adevăraţii responsabili." Audienţa acestor autori izolaţi va rămâne totuşi restrânsă; o cenzură severă, o poliţie bine făcută vor face totul pentru a-i împiedica să acţioneze. În nici un moment, ei nu au avut autoritatea de care puteau profita „filozofii" occidentali[2].

Cea mai mare parte a literaţilor au rămas fideli dinastiei şi tradiţiilor. Sub Tang, ca şi sub Song, ei se dedică poeziei şi picturii; dacă inspiraţia se blochează, atunci se recurge la manuale, la colecţii de modele; apare astfel *Jie zi yuan (Grădina mare cât un bob de muştar)*, care este o metodă de desen. Sub Tang, ca şi sub Song, ei adoră să citească istorisiri fantastice, pentru a regăsi picanteria care lipseşte vieţii lor monotone; în secolul al XVII-lea, unul dintre ei, originar din Shan dong, Pu Song ling, scrie o capodoperă a genului, *Povestirile bizare din pavilionul Liao*. Ca şi altă dată, le place să colecţioneze obiecte rare, pietre de tuş frumoase sau minerale cu forme bizare; unii, preocupaţi de erudiţie, colecţionează cărţi şi alcătuiesc frumoase biblioteci private.

4. Impactul european. Tabloul acestei societăţi chineze nu ar fi complet dacă am trece sub tăcere rolul misionarilor europeni, mai ales iezuiţi, succesori ai italianului Mateo Ricci (nume chinez: Li Ma tou; mort în 1610). Ei nu au fost niciodată foarte numeroşi, iar înainte de secolul al XIX-lea

[1] Cf. J.-Fr. Vergnaud, *La pensée du Gu Yuan (1613–1682), essai de synthèse*, EFEO, *Paris, 1990.*

[2] Asupra unor aspecte ale gândirii filozofice sub Ming, informaţii utile în W.T. de Bary (ed.), *Self and Society in Ming Thougth*, New York, 1970.

influenţa lor nu a depăşit niciodată cadrul capitalei şi al câtorva mari oraşe din sud. Totuşi, aportul lor cultural nu a fost neglijabil: în domeniul ştiinţific — perfecţionarea măsurătorilor astronomice (construcţia unor instrumente pentru observatorul din Beijing), reforma calendarului, traducerea textelor matematice occidentale; în domeniul tehnicii — orologiul[1], fonta pentru tun, desenul cartografic, gravura cizelată; în plan artistic, introducerea noţiunii de perspectivă, multiplicarea portretelor[2]; în fine, pe plan religios — formarea micilor comunităţi creştine care se vor menţine, în pofida greutăţilor (mai multe interdicţii imperiale; afacerea „ritului chinez" la tribunalul din Roma).

În contact cu această prezenţă occidentală, şi adesea ca o reacţie contra ei, va evolua China modernă.

[1] Orologiul fusese construit încă din Tang (J. Needham), dar principiul său fusese între timp uitat.

[2] S-au păstrat portrete ale lui Xiang fei, favorita uigură a lui Qian long, pictată în costum de păstoriţă, de către P. Castiglione (care a adoptat numele chinez de Lang Shi ning).

BIBLIOGRAFIE

Nu am reţinut aici decât câteva titluri, printre care se numără principalele lucrări în limbi occidentale, *care nu au figurat deja în notele textului nostru.*

STUDII GENERALE

C. Blunden şi M. Elvin, *Cultural Atlas of China*, Oxford, 1984.

J. Needham, *Science and Civilisation in China*, Cambridge, 1954.

D. Twitchett şi J. Fairbank, *The Cambridge History of China*, Cambridge, 1978.

G.B. Cressey, *Land of 500 millions, a geography of China*, New York, reeditare, 1955.

A. Herrmann, *Historical atlas of China*, ediţie nouă sub îngrijirea lui N.S. Ginsburg, 1965, 128 p., 64 de hărţi.

Guide Nagel, *Chine*, Geneva, reeditare, 1972.

J. Gernet, *Le monde chinois*, Paris, A. Colin, 1972

D. şi V. Elisséeff, *La civilisation de la Chine classique*, Paris, Arthaud, 1979.

E. Balasz, *La bureaucratie céleste*, Paris, Gallimard, 1968.

Yang Lien-sheng, *Money and Credit in China*, Cambridge (Mass.), 1952.

Ch'u T'ung-tsu, *Law and society in traditional China*, Paris–Le Haye, Mouton, 1961.

G.W. Skinner (edit.), *The City in Late Imperial China*, Stanford Univ. Press, California, 1977.

K.C. Chang, *Food in Chinese Culture*, New Haven, Yale Univ., 1977.

Feng You Ian, *A history of Chinese philosophy*, traducere din chineză de D. Bodde, Princeton, 1952–1953, 2 vol.

H. Maspero, *Les religions chinoises*, Paris, Publicaţiile muzeului Guimet, 1950.

M. Strickmann, *Mantras et Mandarins, Le bouddhisme tantrique en Chine*, Paris, NRF, Gallimard, 1996.

A. Lèvy, *La littérature chinoise ancienne et classique*, Paris, PUF, colecţia „Que sais-je?" nr. 296, 1991.

P.C. Swann, *La peinture chinoise*, Paris, Tisné, 1958.

J.-Fr. Billeter, *L'art chinois de l'écriture*, Geneva, Skira, 1989.

STUDII PE EPOCI

H.H. Dubs, *The history of the Former Han Dinasty*, Baltimore, 1938–1955.

E. Balasz, *Le traité économique du Souei-chou*, Leida, 1953.

E.O. Reischauer, *Ennin's Travels in T'ang China; Ennin's Diary*, 2. vol., New York, traducerea jurnalului unui pelerin japonez călător în China epocii Tang.

B.Faure, *Le bouddhisme Ch'an en mal d'histoire: genèse d'une tradition religieuse dans la Chine des T'ang*, EFEO, Paris, 1989.

A. Forte, *Mingtand and Bouddhist Utopias in the History of the Astronomical Clock. The Tower, Statue and*

Armillary Sphere constructed by Empress Wu, EFEO, Paris, 1989.

K.A. Wittfogel şi Feng Chia-sheng, *History of Chinese society*; Liao (907–1125), Philadelphia şi New York, 1949.

M. Polo, *La description du monde*, text integral în franceza modernă, cu introducere şi note de L. Hambis, Paris, Klincksieck, 1955.

H. Bernand-Maître, *Le P. Mathieu Ricci et la société chinoise de son temps (1552–1610),* Tientsin, 1937

J. Gernet, *Chine et christianisme. Action et réaction*, Paris, NRF, 1982.

M. Cartier, *Une réforme locale en Chine au XVIe siècle, Hai Rui à Chun'an 1558–1562*, Mouton, 1973.

L. Carrington Goodrich şi Chaoying Fang (ed.), *Dictionary of Ming Biography (1368–1644),* Columbia Univ. Press, 1976, 2 vol.

A. W. Hummel, *Eminent Chinese of the Ch'ing Period (1644–1912),* Washington, 1943–1944, 2 vol.; dicţionar biografic.

S. Naquin şi E.S. Rawski, *Chinese Society in the Eighteenth Century*, New Haven–Londra, Yale Univ. Press, 1987.

P.-E. Will, *Bureaucratie et famine en Chine au XVIIIe siècle*, Paris–La Haye, Mouton – EHESS, 1980.

CUPRINS

Prefaţă 5

Avertisment 9
Transcrierea utilizată 9
Nume chineze 11

Introducere 13
I. China şi istoricii 13
II. Spaţiul chinez 18
III. Ritmul chinez 23

Capitolul I
ELABORAREA UNUI NUCLEU
(secolele II î.Hr.–II d.Hr.) 27
I. Legile lui Qin shi Huang di 29
1. Proiectul unui spaţiu unificat 29
2. O nouă ordine socială 30
3. Ideea de Imperiu 31
II. Consolidarea în jurul văii Fluviului Galben 33
Inflorirea agriculturii 33
Înflorirea artizanatului şi a comerţului 35
Supravieţuirea forţelor centrifuge 36
1. Ordinea în epoca primilor împăraţi Han 38
2. Eşecul reformelor lui Wang Mang 40
3. Decăderea sub dinastia Han de Est 40
III. Prima extindere a spaţiului chinez 45
IV. Fundamentele unei noi culturi 45

1. Curtea împăratului şi cele ale principilor.....45
2. Formarea grupului literaţilor.....48
3. Noi atitudini intelectuale.....49
4. Arta funerară şi diferenţele provinciale.....52

Capitolul II
APELUL LA PERIFERIE (secolele III-VI).....54
Prăbuşirea politică şi economică.....55
Criza noţiunii de Imperiu.....57
Criza mentalităţilor.....58
I. Nordul şi stepa.....60
1. Infiltrarea barbarilor.....60
2. Sinteza Wei de Nord.....61
3. Progresele budismului în regiunile nordice.....63
4. Un centru urban: Luo yang.....64
II. Periferia sudică.....65
1. Sinizarea Sudului.....65
2. Afirmarea regiunii inferioare a lui Yang zi.....67
3. Budism, daoism, „raţionalism".....69
4. Un centru urban: Jian kang.....70

Capitolul III
UN TIMP AL UNIFICĂRII (secolele VII–X).....73
Centre vechi şi centre noi.....73
Problema pământului.....75
Creşterea reţelei comerciale.....77
I. Preponderenţa Nordului (580–750).....78
1. Etapele reunificării.....78
2. Reorganizarea Imperiului.....78
3. Extinderea spaţiului.....80
II. Dificultăţile Nordului, înflorirea Sudului (750–790) 82
1. Dificultăţile Nordului.....82
2. Înflorirea Sudului.....86

III. O înflorire culturală 88
1. Influenţele Asiei Centrale 88
2. Un centru urban: Chang an 89
3. Mediile budiste 91
4. Mediile literaţilor 92
5. Activităţi ştiinţifice 94

Capitolul IV
NORD CONTRA SUD
(sfârşitul secolului X –
mijlocul secolului XIV) 96
Schimbări sociale 97
Un nou centru de gravitate 98
Unitate chineză şi pericol nordic 98
I. Preponderenţa Sudului (960–1270) 99
1. Presiunea stepei 99
2. O economie în evoluţie 102
3. O civilizaţie urbană 106
II. China în orbita mongolă (1270–1368) 112
1. Anexarea totală a Sudului de către Nord 112
2. O civilizaţie cosmopolită 116

Capitolul V
STABILIZAREA ŞI OMOGENIZAREA
SPAŢIULUI CHINEZ
(sfârşitul secolului XIV– mijlocul secolului XIX) 120
Creşterea demografică 122
„Mugurii capitalismului" 124
Formarea „Chinei de peste mări" 126
Sosirea europenilor 127

I. Perioada de înflorire sub primii împăraţi Ming (1368–cca. 1450) 128
1. Restaurarea unui spaţiu unificat 128
2. Reorganizarea şi dezvoltarea agriculturii 129
3. Reîntărirea autorităţii imperiale 130
4. Expediţiile în mările Sudului 130
II. Epoca dificultăţilor (cca. 1450–cca. 1650) 132
1. Spaţiul ameninţat 132
2. Criza agriculturii 133
3. Criza puterii centrale 133
III. A doua înflorire sub primii împăraţi Qing (cca. 1650– cca. 1750) 134
1. Ordinea manciuriană 134
2. Dezvoltarea economică 136
3. Extinderea spaţiului 138
IV. Declinul (cca. 1750–1850) 139
V. O cultură cu multiple faţete 140
1. Împăratul şi curtea imperială 141
2. Oraşele şi „spiritul burghez” 143
3. Mediile literare; „progresism” sau „conservatorism” 145
4. Impactul european 147

Bibliografie 149

În anul 221 î.Hr., un om excepţional, un caracter din familia celor care marchează în mod decisiv istoria, a realizat ceea ce de două sute de ani se străduiau să înfăptuiască predecesorii săi: un imperiu chinez.

Imperiul proiectat de Qin shi Huang di trebuia să fie infinit şi etern, limitele lui confundându-se cu limitele lumii cunoscute şi cu cele ale timpului însuşi... Dinastia lui nu a durat totuşi decât câţiva ani. Ideea însă, ordinea pe care a instituit-o aveau să aibă o istorie de mai bine de două milenii.

Aplecându-se asupra mecanismelor evoluţiei sociale şi mai ales economice — cele care au pus China în mişcare de-a lungul secolelor —, Denys Lombard ne oferă o prezentare succintă a acestei istorii care acoperă un teritoriu imens, aflat în continuă schimbare.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *CIVILIZAŢIILE AFRICANE de Anne Stamm*
- *ISTORIA ITALIEI de Paul Guichonnet*
- *NAPOLEON de Roger Dufraisse*

ISBN: 973-653-394-8